

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BİDÂYETÜ'L-MÜCTEHİD VE NİHÂYETÜ'L-MUKTESİD ADLI ESERDE
İCMÂ'A DAİR MESELELERİN TAHKİKİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Emine YAKUT AKSOY

Danışman
Doç. Dr. Yusuf EŞİT

Ocak- 2024
BATMAN

TEZ KABUL VE ONAYI

Emine Yakut Aksoy tarafından hazırlanan “Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid Adlı Eserde İcmâ’a Dair Meselelerin Tahkiki” adlı tez çalışması 26.01.2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyeleri

Başkan

Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN

Danışman

Doç. Dr. Yusuf EŞİT

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İmran Hüseyin ÇELİK

İmza

.....

.....

.....

Yukardaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

Emine Yakut Aksoy

Tarih: 20.01.2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİDÂYETÜ'L-MÜCTEHİD VE NİHÂYETÜ'L-MUKTESİD ADLI ESERDE İCMÂ'A DAİR MESELELERİN TAHKİKİ

Emine YAKUT AKSOY

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalı

Danışman: Doç. Dr. Yusuf EŞİT

2024, 135 Sayfa

Jüri

Doç. Dr. Yusuf EŞİT

Doç. Dr. Abdülbasit SALTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi İmran Hüseyin ÇELİK

İbn Rüşd, aile geleneğini sürdürerek Malikî mezhebiyle ilgilenmiş ve kadılık yapmıştır. Kadılık yapmasından fikhî bilgisinin de oldukça geniş ve derin olduğunu anladığımız İbn Rüşd'ün günümüze ulaşan fıkıh eseri *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*'dir. Bu eser karşılaştırmalı bir İslâm hukuku eseri olup İbn Rüşd'ün fıkıh usulü anlayışına dair bazı yorumlamalar yapmamıza da imkân tanımaktadır. Bu çalışmada dikkatimizi vereceğimiz kısım icmâ'a dair hükümlerdir. *Bidayetü'l- Müctehid ve Nihâyetü'l- Muktesid* eserinde İbn Rüşd'ün hakkında icmâ' olduğunu iddia ettiği hükümleri analiz edip, İbn Rüşd'ün icmâ' edilen konulara yaklaşımını ve bu konulardaki değerlendirmelerini inceleyeceğiz. Bu değerlendirmeler ışığında İbn Rüşd'ün icmâ' anlayışını tespit edeceğiz. İbn Rüşd'ün icmâ' teorisi yaklaşımını daha net anlaşılmasını sağlamanın yanında icmâ' iddiası taşıyan hükümlerin diğer mezheplerde sağlaması yapılarak icmâ'ın gerçekleşip gerçekleşmediği de çalışmanın amaçları arasındadır.

Anahtar kelimeler: Bidâyetü'l-Müctehid, İbn Rüşd, İcmâ', İslam Hukuku

ABSTRACT

MS THESIS

THE ANALYSIS OF THE ISSUES RELATED TO IJMA IN THE WORK TITLED BİDAYET AL-MUJTAHİD AND NİHAYET AL-MUQTESİD

Emine YAKUT AKSOY

**THE GRADUATE SCHOOL OF BASIC ISLAMIC SCIENCE OF BATMAN
UNİVERSİTY**

Advisor: Doç. Dr. Yusuf EŞİT

2024, 135 Pages

Jury

Assoc.Prof.Dr. Yusuf EŞİT

Assoc.Prof.Dr. Abdülbasit Saltekin

Dr. İmran Hüseyin Çelik

Ibn Rushd, following the family tradition, was interested in the Maliki sect and worked as a qadi. One of the rare jurisprudential works of Ibn Rushd, whose jurisprudential knowledge is quite broad and deep, is Bidâyet al-Mujtahid wa Nihâyet al-Muqtesid. This work is a comparative work of Islamic law and allows us to make some interpretations about Ibn Rushd's understanding of the method of fiqh. In this study, we will focus our attention on the provisions regarding ijma. In Bidayat al-Mujtahid wa Nihayat al-Muqtesid, we will analyse the rulings about which Ibn Rushd claims that there is ijmā, and we will examine Ibn Rushd's approach to and evaluations of ijmā on these issues. In the light of these evaluations, we will determine Ibn Rushd's understanding of ijmā. In addition to providing a clearer understanding of Ibn Rushd's approach to the theory of ijmā, it is also among the aims of the study whether ijmā is realised or not by ensuring that the provisions claiming ijmā in other sects.

Key words: Bidayet al-Mujtahid, Ibn Rushd, Ijma, Islamic Law

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezimizi kaleme alırken çalışmamızın ana konusunu oluşturan icmâ‘a dair nakilleri İbn Rüşd’ün *Bidâyetü’l-Müctehid* ve *Nihâyetü’l-Muktesid* adlı eseri bağlamında ele aldık. İbn Rüşd bu eserde hem alimlerin görüşlerini bir araya getirmiş hem de meselelere dair kendi görüşünü de belirtmiştir. Bu sayede bu eser bizlere İbn Rüşd’ün icmâ‘ anlayışını belirleme fırsatı sunmaktadır. Karşılaştırmalı bir İslâm hukuku eseri olan “*Bidâyetü’l-Müctehid* ve *Nihâyetü’l-Muktesid*” eseri İbn Rüşd’ün fıkha dair günümüze ulaşan tek eseridir. Bu nedenle İbn Rüşd’ün fikhî görüşlerini tespit edebilmek ve derlemek için bu eserde yer alan bilgiler dahilinde ilerledik.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın genel yapısı, içeriği gibi hususlardan bahsedilmektedir. Birinci bölümde icmâ‘ teorisinin fıkıh usulcülere tarafından ele alınışını inceledik. Ardından ele aldığımız icmâ‘ pratikleri üzerinden İbn Rüşd’ün icmâ‘ anlayışını değerlendirdik. İkinci bölümde ise İbn Rüşd’ün *Bidâyetü’l-Müctehid* adlı eserinde icmâ‘ olduğu ifade edilen meselelere ve diğer mezheplerin bu meselelere dair görüşlerine yer verdik. Sonuç bölümünde ise çalışmamızın son değerlendirmesini yaparak elde ettiğimiz bulgulara yer verdik.

Bu tezi hazırlamada desteğini eksik etmeyen saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Yusuf EŞİT hocama ve bu zamana kadar ilminden istifade ettiğim tüm hocalarıma şükranlarımı arz ediyorum.

Emine YAKUT AKSOY

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
İCMÂ‘ DELİLİNE DAİR GENEL BİLGİLER.....	5
1.1. İcmâ‘ ın Tanımı ve Mahiyeti.....	5
1.2. İcmâ‘ ın Gerçekleşme İmkânı ve Hüccet Değeri	6
1.3. İcmâ‘ ın gerçekleşme imkânı.....	7
1.4. İcmâ‘ ın hüccet değeri	7
1.5. İcmâ‘ ın Rükünleri ve Şartları.....	10
1.5.1. İcmâ‘ ın Rükünleri	10
1.5.2. İcmâ‘ ın şartları	12
1.6. İcmâ‘ ın zamanı	12
1.7. İcmâ‘ ın konusu	14
1.8. İcmâ‘ ehli	14
1.9. İcmâ‘ ın Çeşitleri.....	18
1.9.1. Sarih icmâ‘	18
1.9.2. Sukuti icmâ‘	19
1.10. İcmâ‘ Senedi.....	20
BİDÂYETÜ’L-MÜCTEHİD VE NİHÂYETÜ’L-MÜKTESİD ESERİNDE YER	
VERİLEN İCMÂ‘ HÜKÜMLERİ VE BU HÜKÜMLERİN TAHKİKİ	21
2.1. TAHARET	22
2.1.1. Sular	22
2.1.2. Abdest	24

2. 1. 2. 1. Abdestin vucubiyeti	24
2.1.2.2. Abdestin alınış şekli	25
2.1.2.3. Abdesti bozan şeyler	27
2.1.2.2. Abdest almayı gerektiren durumlar	28
2.1.3. Gusül	29
2.1.3.1. Gusül gerektiren şeyler	29
2.1.3.2. Kadınlara özel haller	30
2.1.4. Teyemmüm	32
2.1.4.1. Teyemmümün yerine geçtiği temizlik	32
2.1.4.2. Teyemmüm yapabilecek kişiler	33
2.1.4.3. Teyemmümün sahih olma şartları	33
2.1.4.4. Teyemmümü bozan şeyler	34
2.1.5. Necasetten Taharet	34
2.1.5.1. Necasetten taharetin hükmü	34
2.1.5.2. Necasetin çeşitleri	35
2.1.5.3. Necasetten temizlenmesi gereken yerler	36
2.1.5.4. Necaseti gideren maddeler ve giderilme şekli	37
2.1.5.5. İstincâ (tuvalet) âdabı	38
2.2. NAMAZ	38
2.2.1. Namazın Farziyeti	38
2.2.2. Namazın şartları	39
2.2.2.1. Namaz vakitleri	40
2.2.2.2. Ezan ve kıble	41
2.2.2.3. Setr-i avret ve namaz kılınacak yerler	43
2.2.2.4. Namazın sıhhat şartları	45
2.2.3. Namazın rükunları	47
2.2.4. Cemaatle namaz	48

2.2.5. Cuma Namazı.....	50
2.2.6. Yolculuk halinde namaz.....	53
2.2.7. Hastalık halinde namaz	53
2.2.8. Namazın Yeniden Kılınmasını Gerektiren Haller	54
2.2.8.1. Namazı bozan haller ve namazın kazası.....	54
2.2.8.2. Sehiv secdesi	55
2.2.9. Vâcib ve Sünnet Namazlar	57
2.3. CENAZE	60
2.3.1. Ölüm sırasında ve sonrasında yapılacaklar	60
2.3.2. Cenaze Namazı.....	64
2.4. ORUÇ	66
2.5. İ‘TİKÂF.....	72
2.6. ZEKÂT	73
2.6.1. Zekât.....	73
2.6.2. Fıtır Zekâtı.....	78
2.7. HAC.....	80
2.7.1. İhram ve Mikât	82
2.7.2. Haccın şekli	90
2.7.3. Hac’deki aksaklık ve ayrılıklar.....	100
2.7.4. Fidyeye ve kefarete	101
2.7.5. Hedy kurbanı	107
2.8. YEMİN ve ADAK (NEZİR)	110
2.8.1. Yemin	110
2.8.2. Adak (nezir).....	114
2.9. KURBAN (UDHIYYE)	116
2.10. HAYVAN KESİMİ (ZEBÂİH).....	120
SONUÇ.....	124

KAYNAKÇA	126
----------------	-----

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	:	Aleyhisselam
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
hak.	:	Hakkında
hz.	:	Hazreti
nr.	:	Numara
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölüm
s.a.v.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	:	Sayfa
sy.	:	Sayı
ss.	:	Sayfa aralığı
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme eden
t.s.	:	Tarihsiz
vd.	:	ve diğerleri
y.y.	:	Yayın bilinmiyor

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İslâm hukuku sabitelerinden İcmâ‘, hüküm koyma sıralamasında Kur’ân ve sünnetin hemen ardından üçüncü sırada zikredilmektedir. İcmâ‘ın bu kadar kuvvetli bir hüküm koyma aracı olması İslâm hukukunda onu önemli bir yere taşımaktadır. İcmâ‘ tanım gereği müctehidlerin dini bir meselede fikirlerinin ortak bir noktada buluşmasıdır. İcmâ‘ı kuvvetli bir delil haline getiren özelliklerden en önemlisi de budur. Alimlerin birbirlerinden bağımsız olarak fikirlerini beyan etmeleri ve daha sonra meseleler hakkındaki ittifakın tespiti icmâ‘ı İslâm hukuku sabiteleri arasında saymaya değer bir konuma taşımıştır. Her ne kadar hükmün belirlenmesinde meclis söz konusu olmasa da birçok alimin görüşü esas alındığı için bu delilin oluşumu bu yanıyla şurâ oluşumunu anımsatmaktadır. Öyleki Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanından itibaren çokça değer verilen şurâ, İslâm kültüründe önemli bir yere sahiptir. İcmâ‘ın İslâm hukukundaki önemi ve yeri dolayısıyla onu teori ve pratik bakımından inceleyerek daha iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle alimlerin icmâ‘a dair açıklamalarını ve müctehidlerin pratiklerini çalışmamızda ele alacağız.

1126 yılında Kurtuba’da dünyaya gelen İbn Rüşd (ö.595/1198), gelenek olduğu üzere Endülüs’te yaygın olan Maliki mezhebinin fıkhıyla ilgilenmiştir. Babasından ve birçok farklı hocadan temel dini ilimleri ve fikhı öğrenmiştir. Zaman içerisinde felsefe, tıp, doğa bilimleri, astronomi ve psikoloji gibi farklı alanlarda da ilim tahsil etmiş ve bu alanlarda çalışmalar yaparak eserler sunmuştur. Dede İbn Rüşd’ den itibaren aile geleneği halini alan kadılık mesleğini kendisi de Kurtuba’da icra etmiştir. Mâlîki mezhebi içerisinde esas meşhur olan ve dikkat çekici eserler veren dede İbn Rüşd’dür. İbn Rüşd el-Hâfid ise mâliki mezhebinin fıkıh usul ilmine dair yazdığı *Muhtasaru’l-Mustasfa* eseriyle bilinmektedir. Felsefe alanında sadece İslâm dünyasında değil Batı’da dahi kendinden çokça söz ettiren İbn Rüşd, 12. Yüzyılda ortaya çıkmış en önemli düşünürlerden biridir. Özellikle Aristo metinlerine yaptığı şerhlerle tanınan İbn Rüşd; mantık, metafizik, bilgi teorisi, ahlak ve siyaset gibi felsefenin önemli konularında görüş geliştirmiştir. Din felsefesi, din ve felsefe ilişkisi üzerine çalışmalar yapmış olan İbn Rüşd’ün vefatından sonraki yüzyıllarda adı batı felsefesinde daha çok duyulmaya başlar ve “*Latin İbn*

Rüşdçülüğü”, “*Yahudi İbn Rüşdçülüğü*” gibi akımlar ortaya çıkar. İbn Rüşd bugün hala felsefe dünyasında önemli bir yere sahiptir.

İbn Rüşd kadılık yapacak kadar fıkıh alanında uzmandır. Karşılaştırmalı bir İslâm hukuku eseri olan “*Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid*” eseri İbn Rüşd’ün fıkha dair yetkinliğini ortaya koymakta ve günümüze ulaşan tek eseri hüviyetindedir. Bu nedenle İbn Rüşd’ün konuya dair yaklaşımını tespit edebilmek ve derlemek için bu eserde yer alan bilgiler dahilinde ilerlememiz gerekmektedir. İbn Rüşd bu eserde hem alimlerin görüşlerini bir araya getirmiş hem de meselelere dair kendi görüşünü de belirtmiştir. Bu sayede bu eser, bizlere İbn Rüşd’ün meselelere yaklaşımını belirleme fırsatı sunmaktadır. İbn Rüşd mezkûr eserini her konuya dair ittifak edilen ve ihtilaf edilenler ayırımı üzerinden işlemektedir. Bu, onun hem fikhî meselelere hem de oluşmuş olan fıkıh külliyyatına ne denli vakıf olduğunu göstermektedir. Onun her meselede öncelikle var ise icmâ’ edilmiş olanları zikretmesi bizlere icmâ’ pratiklerinin tesbiti açısından kolaylık sağlamaktadır. İcmâ’ pratiklerinin tesbitinde İbn Rüşd’ün eserinin seçilmesinin nedeni onun söz konusu bu eser yazım metodudur.

Bidâyetü’l-Müctehid eseri ele aldığı konular bakımından oldukça kapsamlı bir eserdir. Eserin giriş kısmında müellif, fıkıh usulü konularını kısaca açıklar. Eserin geri kalanında ise ibadât, muamelât ve ukubât ana başlıklarında incelenen hükümler sistematik bir şekilde aktarılmaktadır. İbn Rüşd, bunu yaparken mezheplerin görüşlerine yer vermektedir. İttifaklı olduğunu iddia ettiği meselelerde varsa hükmün senedi ve/veya şazz görüşleri aktarmaktadır. İhtilaflı meselelerde ise farklı görüş sahiplerinin delillerine yer vermektedir. İbn Rüşd, bunu yaparken zaman zaman kendi yorumlarını ve tercihlerini de zikreder. Ancak tavrında dikkat çekici olan ağır bir üslup kullanmamasıdır. Mukayeseli İslâm hukuku eseri olarak *Bidâyetü’l-Müctehid*, sistemli bir yapıya sahip olması ve müellifin alimlerin görüşlerini olabildiğince tarafsız bir dille aktarması nedeniyle fıkıh literatürü içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

İcmâ’ teorisini açıklamak amacıyla günümüzde birçok çalışma bulunsa da icmâ’ pratiklerini ayrıca ele alan çalışmalar oldukça azdır. Bu yönüyle çalışmamız literatüre katkı sunacaktır. İslâm hukuku alanında yapılan çalışmalarda İbn Rüşd’ün adına sık rastlanmamaktadır. Bu nedenle literatürde fıkıh konusu bağlamında İbn Rüşd’ün ismine bir kez daha yer vermek çalışmaya değer katan başka bir husustur.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynaklar

Bu tez çalışmasının yöntemi literatür taraması olarak belirlenmiştir. Bu yöntem doğrultusunda İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid Nihayetü'l-Muktesid* eseri üzerine detaylı bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın ilk kısmını oluşturmak amacıyla başlıca fıkıh usulü eserlerinden; Gazzallî'nin (ö.505/1111) *el-Mustasfa*'sı, Bakıllanî'nin (ö.403/1013) *et-Takrîb*'i ve Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *Usul*'ü başta olmak üzere, çeşitli fıkıh usulü kitaplarından ve icmâ' teorisi üzerine yapılan çalışmalardan faydalanılacaktır. Çalışmanın İkinci kısmı olan icmâ' pratiklerinin tesbitinde İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid* eseri baz alınacaktır. Tesbit edilen icmâ' pratiklerinin sağlaması için dört mezhep olarak nitelendirdiğimiz Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin temel eserlerine müracaat edilecektir. Söz konusu eserler: Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, Şirbinî'nin (ö. 977/1570) *Muğnî'l-Muhtâc*'ı, İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *Muğnî'si*, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâc*'ı gibi meşhur eserlerdir.

İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid* eseri zaten Malîkî mezhebi kaynağı olduğundan ayrıca Mâlikîlerin konuya dair yaklaşımının tespitine ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun yanında icmâ' üzerine müstakil telifatı olan İbn Münzir'in (ö. 318/930 [?]) *el-İcmâ'* (Kitâbü'l-İcmâ') eseri kaynaklarımız arasındadır.

İcmâ' pratiklerinin sağlaması dört mezhebin belirlenen eserlerinde icmâ'ın ifadesi veya konu hakkında mezhebin görüşünün İbn Rüşd'ün iddia ettiği icmâ' hükmü ile paralelliği tespit edilerek yapılacaktır. Konu hakkında dört mezhebin belirlenen kaynaklarında icmâ' iddiasının tekrar edilmesi sağlamanın ilk yöntemidir. İkinci yöntemi ise icmâ' edilen hükmün diğer mezhep görüşleri ile uyum arz edip etmediğidir. Eğer uyumluluk arz ediyorsa icmâ' iddiasının sağlamlığına bir delil olarak kabul edilecektir. Eğer farklılık var ise bu noktada konu hakkında icmâ' olduğu iddiasının tartışılır hale geldiği düşünülmektedir.

Konunun Sınırlandırılması

Çalışmamızın ana kaynağını İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid* eseri oluşturmaktadır. Fıkıhın tüm konularındaki icmâ' pratikleri bir yüksek lisans çalışmasının sınırları

ötesindedir. Bundan dolayı özellikle ibadetler konusunda sınırlandırma ihtiyacı hissettik. Konuda olduğu gibi kaynak açısından da sınırlandırılmaya gidilmiştir. Özellikle mezhebin görüşlerini mezhep içi ihtilaflarıyla birlikte yansıtmaya kabiliyeti yüksek eserler baz alınmıştır. Her mezhebin ayrı ayrı tüm kaynaklarında ilgili icmâ' pratiğini araştırmak süre darlığı sebebiyle mümkün görünmediği gibi belli bir asırdan sonraki eserler genelde tekrar olduğundan gerek de duyulmamıştır.

Konunun Sunulması

Yüksek lisans tezi olarak ele aldığımız bu çalışmada giriş, birinci bölüm, ikinci bölüm ve sonuca yer verilmektedir. Giriş kısmında tezin konusu, yöntemi ve amacı gibi hususlar üzerinde durulmaktadır. Birinci bölümde icmâ' teorisinin fıkıh usulünde alimler tarafından nasıl tanımlandığı, çeşitleri, şartları, rükunları ve ehli üzerine durduk. Daha sonra İbn Rüşd'ün bu konulardaki tavrını analiz ettik. İkinci bölümde ise çalışmanın ana kaynağı olan *Bidâyetü'l-Müctehid*'de yer alan ibadetlerde icmâ' hükümlerine yer verdik. Bununla birlikte mezheplerin fıkıh eserlerinde bulunan söz konusu icmâ' hükümlerine yer vererek ispata çalıştık. Çalışmamızın sonuç bölümünde ise İbn Rüşd'ün söz konusu eserinden yola çıkarak icmâ' teorisine olan yaklaşımı hakkındaki değerlendirmelerimize ve ikinci bölümde yer verdiğimiz icmâ' tahkiklerine dair elde ettiğimiz bulguları sunduk.

İCMÂ‘ DELİLİNE DAİR GENEL BİLGİLER

1.1. İcmâ‘ın Tanımı ve Mahiyeti

İcmâ‘ın sözlük anlamı: “birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir işi yapmaya karar vermek ve bir konuda fikir birliği etmek” tir.¹ “فَأَجْمِعُوا فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ...”², “أَمْرُكُمْ وَشُرَكَاءُكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ”³, “فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى”⁴ bu ayetlerde geçen “أَجْمَعُوا” icmâ‘ lafzı “karar vermek”, “ittifakla karar vermek” -yani bir konuda fikir birliği etmek- ve “birleştirmek” anlamlarındadır. Bununla birlikte müşterek bir lafız olan icmâ‘ tekil olarak kullanıldığında, “bir kişinin bir işi yapmaya karar vermesi” anlamındadır, çoğul olarak kullanıldığında ise, “bir konuda fikir birliği etmek” anlamına gelmektedir.⁵

Klasik fıkıh usulü eserlerinde alimler icmâ‘ı farklı şekillerde de tanımlamışlardır. Bakıllanî: “وَأَمَّا الاصطلاح في أحكام الشريعة: فهو اتفاق الأمة”، “ümmetin ya da ümmetin âlimlerinin şer‘î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir.”⁶ Gazzâlî: “Hz. Muhammed’in ümmetinin dini bir mesele hakkındaki ittifakıdır.”⁷ İbn Rüşd: “جماع هو اتفاق المجتهدين من أمة محمد لإواء”، “Hz. Muhammed’in ümmetinin müctehidlerinin dini bir meselede ittifak etmeleridir”⁸ “Rasulullah’ın vefatından sonra, asırların (zamanların) birinde, bir şer‘î hüküm hakkında İslâm Milleti müctehidlerinin ittifakıdır.”⁹ Zeydân (ö. 2014)’ın tanımı modern usul kaynakları tarafından genel kabul gördüğünü söylemek mümkündür.¹⁰

¹ Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *Mustasfâ*, çev. H. Yunus Apaydın (Ankara: Klasik, 2006) 369; Zekiyüddin Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları Usûlü’l-Fıkıh*, çev. İbrahim Kâfî Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016) 105; İbrahim Kâfî Dönmez, “İcmâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, ts.) (Erişim 04 Nisan 2023).

² “...siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın.” (Kur’ân Yolu, 30 Mart 2023, Yûnus 10/71).

³ “Onu götürüp (kör) kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar...” (Kur’ân Yolu, 30 Mart 2023, Yûsuf 12/15)

⁴ “O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin ve saf düzeninde gelin. Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır.” (Kur’ân Yolu, 30 Mart 2023, Tâhâ 20/64)

⁵ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 369.

Ebû Muhammed Rüknu’l-İslâm Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh Cüveynî, *Telhîs fî Usulu’l-Fıkıh*, thk. Abdullah Culem Niyabî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 1996) 3/6.

⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 369.

⁸ Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Muhtasarü’l-Mustasfa* (Beyrut: Daru’l-Garbu’l-İslamiyye, 1994) 91.

⁹ Abdülkerim Zeydân, *Fıkıh (İslâm Hukuku) Usûlü*, çev. Ruhi Özcan (Ankara: Ankara Yüksek Teknik Öğretmen Okulu, 1979) 171.

¹⁰ Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. Dönmez, 105; Dönmez, “İcmâ”; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016) 58.

İcmânın klasik usul eserlerinde farklı tanımlanmasının en açık nedeni icmâ'a farklı özellikler atfetmeleridir. Bununla birlikte muhtemel diğer neden ise icmâ'a dair bazı özelliklerin insanlar/alimler tarafından biliniyor olmasıdır. Özelliğin malum olması alimlerin bunları yeniden zikretme gereksinimi duymamalarına neden olmuştur.¹¹ Ancak bütün tanımlarda yer alan ortak nokta -icmâ'ın sözlük anlamıyla da uyumlu olacak şekilde- 'ittifak' tır. Bir fikre dair görüş birliği yani ittifak olması ve tabi ki bu ittifakı gerçekleştiren bir topluluk olması icmâ'ın rükünleridir ve tüm icmâ' tanımlarında yer alır.

Ehl-i sünnet usulcülerine göre icmâ', Kur'an ve sünnetle birlikte asli deliller arasında yer alır ve bağlayıcıdır. İcmâ', yer yer haberi tekit eden yer yer güçlendiren bir delildir. Bu işlevleriyle icmâ' dinin esaslarının korunmasını sağlar.

İcmânın önemini en net tanımlayan ifade ise "*toplumsal irade*"dir. Peygamber döneminden beri örneklerine sık rastladığımız şura uygulaması, toplumsal iradenin İslam geleneğindeki önemini göstermektedir.¹² Bununla birlikte icmâ'ın şuradan farklı olduğunu da bilmek gerekir. Fikirselsel bir birlik beraberliğin önemini her iki durumda da görebilmekteyiz. Ancak şura sonucu bağlayıcı değildir ve bütünün ittifakı gözetilmez. Aynı zamanda şer'î bir mesele olması gibi bir durum da şuranın oluşum şartlarından değildir.¹³

İcmâ', ümmetin bir senede dayanarak, akıl yürütme ve fikri beraberliğin oluşmasıyla var olan teşrii kaynağıdır.

1.2. İcmâ'ın Gerçekleşme İmkânı ve Hüccet Değeri

İcmâ'ın tanımı ortaya konulduktan sonra icmâ'ın gerçekleşme imkanına dair bazı sorular akla gelmektedir. Bütün müctehidlerin fikri bilinebilir mi? İcmâ'da fikir sahibi olan müctehidler neye göre belirlenir? Bütün müctehidlerin fikirleri bilinse dahi bu fikir birliğinden çıkan sonucun hatasız olduğu nasıl söylenebilir? Gerçekleşmiş olan bir icmâ'ın bağlayıcı olduğu veya hüccet değerinin ne olduğu nasıl bilinebilir?

Bu başlık altında müctehidlerin kriterleri hariç icmâ'ın gerçekleşme imkânına ve hüccet değerine dair ehl-i sünnet usulcülerinin verdiği cevapları inceleyeceğiz.

¹¹ Bknz. Aydın Taş, "Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî el-Pezdevî'nin İcmâ Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinler Kitabı* (Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı, 2017).

¹² Dönmez, "icmâ".

¹³ Dönmez, "icmâ".

1.3. İcmâ‘ın gerçekleşme imkânı

İcmâ‘ pek çok açıdan incelenmiştir. Bütün alimlerin -bazı usulcülere göre bütün Müslümanların- fikir birliği etmesiyle gerçekleşen icmâ‘ teoride birçok yönüyle belirlenmiştir. Ancak uygulamada icmâ‘ın gerçekleşmesinin imkânı sorgulanmıştır. Tüm alimlerin fikrini bilmenin imkânı düşündürücü olmuştur. İcmâ‘ın gerçekleşmesini mümkün olduğunun en güçlü göstergesi zaten gerçekleşmiş olmasıdır. Gerçekleşen icmâ‘a dair meseleleri de bizlere ulaştığı için bilmekteyiz. Bunların ulaşma biçimi de şu şekildedir; eğer icmâ‘ ehli olan alimler aynı asırda yaşıyorlarsa birbirlerinden haberdar olarak görüşlerini öğrenirler. Öncekiler icmâ‘ı ise rivayet yoluyla bizlere ulaştır. Bu rivayetlerin meşhur ve ahad oluşlarına göre icmâ‘ın kuvveti de değişebilir.¹⁴ Şâfiî kıyas yapacak (ictihâd edecek) kişinin eski yeni alimlerin görüşlerini ihtilaf ve ittifak ettiği meseleri bilmesi gerektiğini söyler.¹⁵ Dolayısıyla şer‘î konuda söz söylemek o konu ile alakalı Kur‘ân, hadis gibi delillerin yanı sıra neler söylendiğinin bilinmesi de şart olarak görülmüştür. Bu husus elbetteki ittifak edilen muhalefet etmekten kaçınmak için olduğu söylenebilir. Ancak bu şartın en azından oluşan bilgiye hakîm olma teamülünü oluşturduğunu ve mukayeseli islam hukuk çalışmalarının önünü açtığını söyleyebiliriz. Bu teamüle uygun hareket eden İbn Rüşd‘ün eserinde icmâ‘ hükümlerine yer vermesinden icmâ‘ın gerçekleşmesinin mümkün olduğunu kabul ettiğini söyleyebiliriz. Bidâyetü‘l-Müctehid eserinin mukaddimesinde icmâ‘ın açıklamasını yapması ve ittifak edilen meselelere eserinde yer vermesi İbn Rüşd‘ün icmâ‘ı mümkün gördüğünü gösterir.¹⁶

1.4. İcmâ‘ın hüccet değeri

İcmâ‘ ehl-i sünnet alimleri tarafından hüccet olarak kabul edilir ve icmâ‘a uymak vacip sayılır. Peki icmâ‘ın hüccet değeri nedir ve hüccet olduğunun delili nedir?

¹⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 257; İbn Rüşd, *Muhtasarı‘l-Mustasfa*, 90; Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 113-118.

¹⁵ Bknz.Yusuf Eşit, “Hatîb El-Bağdâdî’ye Göre İctihad ve Taklid” 10/19 (2023), 7; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *el-Ümm* (Darü‘l-Vefa, 2001), 7/317;Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü‘l-Halebî, 1940), 509.

¹⁶ Bknz.Ebu‘l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü‘l-Müctehid Nihâyetü‘l-Muktesid*, çev. Ahmed Meylânî (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/ 59.

Ehl-i sünnet ulemasına göre icmâ'a uymak vaciptir/farzdır.¹⁷ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid* eserinde icmâ'a uymanın hükmüne dair açık bir ifadeye yer vermemiştir.

İcmâ'ın hüccet olduğu genelde üç yolla delillendirilir; ayet, sünnet ve akıl. İbn Rüşt *Muhtasarü'l-Mustasfa*'sında ifade ettiğine göre icmâ'ın hüccet oluşu ancak naklen delillendirilebilir. Çünkü büyük bir topluluğun hata üzerine birleşmemesi ispatlanırsa bu Müslümanlar dışındaki gruplar için de geçerli sayılabilir.¹⁸ Ancak icmâ', Müslümanlara özel bir delildir. İcmânın özel oluşu da yalnızca ayetlerden ve hadislerden anlaşılabilir. *Bidâyetü'l-Müctehid*'inde icmâ'ın delil olduğunu kabul ettiğini eserdeki ifadelerden anlaşılır ancak icmâ'ın bağlayıcılığına dair aklî ve naklî bir delille yapılmış bir ispat bulunmaz.

İcmâ'ın hüccet olduğuna dair delil gösterilen ayetlerden bazıları şunlardır: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız...”¹⁹; “Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!”²⁰; “İşte böylece, siz insanlara şahit olarsınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık...”²¹

Serahsî'ye göre Al-i İmran suresinin 110. Ayetteki “ümmet” ifadesi icmâ'ın bağlayıcılığına delildir. Yukarıda geçen söz konusu ayetlerde müminlerin şahit kılınması onların sözünün hüccet olduğu manasındadır. Böylece ayetlerin de icmâ'ın hüccet olduğunu gösteren deliller olduğunu iddia etmektedir.²²

İbn Rüşt, *Mutasaru'l-Mustasfa*'da Gazzâlî ile aynı fikri paylaşıyor. O'na göre söz konusu ayetlerin veya herhangi bir ayetin icmâ'ı doğrudan hüccet olarak gösterdiği fikrinde değildir. Bağlamı içinde ele alındığında bu ayetler farklı durumları işaret etmektedir. Ancak mezkûr ayetler ve benzerleri İslam ümmetinin şanını niteleyen ve

¹⁷ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 110; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 173.

¹⁸ İbn Rüşt, *Muhtasarü'l-Mustasfa*, 91.

¹⁹ “كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ” *Kur'an Yolu* (Erişim 25 Aralık 2023) Al-i İmran 3/110.

²⁰ “وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا” *Kur'an Yolu* (Erişim 3 Nisan 2023, Nisa 4/115).

²¹ “وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا” *Kur'an Yolu* (Erişim 3 Nisan 2023, Bakara 2/143).

²² Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, çev. Ahmed Kılıçkaya (Ankara: İ'tisam, 2020) 1/421.

cemaat olarak hareket etmenin önemini vurgulamaktadır. Bu da icmâ‘ın değerini anlamak açısından önemlidir. Aynı zamanda bu ayetler ümmetten ayrılmayı da yasaklıyor.²³

İcmâ‘ın hüccet olduğunu ispatlamanın diğer bir yolu ise hadislerdir. İcmâ‘ın delili olan hadisler şunlardır:

“Benim ümmetim dalâlet üzerinde şüphesiz toplanmaz (birleşmez). Bu itibarla siz (ümmetim arasında) bir ihtilaf gördüğünüz zaman büyük Müslüman topluluğundan ayrılmayınız.”²⁴

“Gerçekten Aziz ve Celil olan Allah sizi (şu) üç durumdan korudu.

1. Peygamberinizin sizin aleyhinizde dua ederek hepinizin helâk olmasından,
2. Ehl-i batılın, ehl-i hakka üstün gelmesinden,
3. Dalalet üzerine birleşmenizden.”²⁵

“Allah, benim ümmetimi -veya Muhammed’in ümmetini, buyurdu- dalâlet (sapıklık) de bir araya getirmeyecektir ve Allah’ın (yardım) eli cemaatin üzerindedir. Her kim, (cemaatten kavlen veya fiilen veya itikaden) ayrılırsa şüphesiz cehenneme ayrılır.”²⁶

Bu hadisler sened bakımından ahad olsalar da lafzi mütevatir haberlerdir. Bununla birlikte söz konusu hadisler anlam bakımından ayetlerden daha açıktır. Ümmetin korunmuşluğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu yüzden icmâ‘ın bağlayıcılığını ispatlayan en kuvvetli delil sünnettir.²⁷

İbn Rüşd’ün *Bidâyetü’l-Müctehid*’inde bu veya farklı yollarla icmâ‘ı ispat etme, icmâ‘a uymanın hükmüne dair açık bir ifadeye yer vermediğini belirtmiştik. Ancak bu eserinde icmâ‘ın bağlayıcı bir delil olduğunu kabul ettiğine dair bazı izlere rastlıyoruz. İcmâ‘ın gerçekleşme imkanında olduğu gibi İbn Rüşd’ün icmâ‘ hükümlerine yer vermesi ve hakkında icmâ‘ olmayan meselelerde yaptığı gibi herhangi karşıt bir yorum ve tercihte bulunmaması icmâ‘ı delil olarak gördüğünün bir işaretidir.²⁸ Ancak bunlardan daha güçlüsü eserde yer alan şu iki ifadedir: “Bu kitaptan maksadımız mansus (Kur’an ve

²³ İbn Rüşd, *Muhtasarü’l-Mustasfa*, 91.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, thk. Fethullah Kahraman (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983) “Kitâbu’l-Fiten”, 8 (No.3950).

²⁵ Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Davud*, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008) “Fitneler ve Melâhim”, 29 (No.4253).

²⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *Sünen-i Tirmizi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (İstanbul: Yunus Emre Yayınları, ts.) “Fitne Babları”, 7 (No.2255).

²⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ*, çev. Apaydın, 260,261; İbn Rüşd, *Muhtasarü’l-Mustasfa*, 91.

²⁸ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*.

sünnet) veya mansusa yakın olan meselelere yer vermektir.”²⁹ Bu ifadede yer alan ‘mansusa yakın’ meseleler -yine açıkça ifade etmese de- anlaşıldığı kadarıyla mansus dışında kalan kıyas ve icmâ’dır. Çünkü mansus dışında eserde yer alan hükümleri kıyas ve icmâ’ oluşturmaktadır.³⁰ Bu nedenle icmâ’ da İbn Rüşd açısından şer’î olarak anlamlı bir delildir. Diğer bir ifade de eserin mukaddimesinde yer almaktadır: “İcmâ’ bu dört yoldan birine dayanmaktadır. Şu kadar var ki, eğer bir hüküm üzerinde icmâ’ edilir de o hükmün sıhhati kesin olarak bilinmezse, icmâ’, o hükmün sıhhati hakkındaki kuvvetli kanaati kesinliğe çevirir. İcmâ’ bu dört delilden birine dayanmayan başlı başına bir delil değildir. Çünkü eğer başlı başına bir delil olsaydı, meşru asıllardan birine dayanmadığında Rasûlullah (s.a.s)’dan sonra ek bir şeriat ortaya konulmasını gerektirirdi.”³¹ Bu ifadelerden anlarız ki icmâ’ şer’î bir senede sahip olan bir delildir. Bu delil yeri geldiğinde zayıf haberleri kuvvetlendiren bağlayıcı bir delildir. Bununla birlikte icmâ’ın haberleri kesinleştirmesi bağlayıcılığını kuvvetlendirir.

Sonuç olarak icmâ’ın hüccet olduğunu ve hüccet değerini akli ve nakli olarak ispatlamak mümkün görülmüştür. *Muhtasaru’l-Mustasfa*’da İbn Rüşd’e göre en doğrusu nakli delillerden faydalanmaktır. “*Ümmetin korunmuşluğunu*” ifade eden hadisler icmâ’ın bağlayıcılığını ispatlayan en açık delildir. Bununla birlikte *Bidâyetü’l-Müctehid*’de icmâ’ın bağlayıcı bir delil olduğunu anlamamızı sağlayacak ifadeler yer alsa da usul eserlerinde olduğu gibi açık ve ayrıntılı bir değerlendirmeye doğal olarak rastlamamaktayız.

1.5. İcmâ’ın Rükünleri ve Şartları

1.5.1. İcmâ’ın Rükünleri

İcmâ’ın rükunlarını temelde iki kısma ayırmak mümkündür.³² İcmâ’ ehlinin bulunması ve ittifaktır.³³ İcmâ’ın kurulması için ittifak edilmesi zorunluluktur. Bununla

²⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 301.

³⁰ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/301.

³¹ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 59.

³² Hanefi usulcüler icmâ’ın rükunlarını azimet ve ruhsat olarak ikiye ayırmaktadırlar. Azimet, sarîh icmâ’; ruhsat ise sukutî icmâ’dır (Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/433; Taş, 2017). Bunlardan ‘icmâ’ın çeşitleri’ kısmında bahsedeceğiz.

³³ Gazzâlî, *Mustasfa*, 385; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 60.

birlikte doğal olarak hüküm üzerine ittifak edecek bir topluluğun bulunması gerekmektedir.

İcmâ‘da var olan ittifak, çoğunlukla alimlerin görüşlerinin “*tevaful etmesidir*.”³⁴ Bu durum şura meclisi gibi bir araya gelmekten farklı olarak meydana gelir. Bir senede bağlı olarak birbirinden habersiz alimlerin aynı görüşü ortaya koyması icmâ‘ı İcmâ‘ yapan önemli unsurlardan biridir.

İcmâ‘a dair görüşleri ortaya koyacak insanlara ihtiyaç vardır. Çünkü icmâ‘ Kur’an ve sünnetten farklı olarak müminlerin iradesini ortaya koyan bir teşrii kaynağıdır.

İcmâ‘ ehlinin tümü veya çoğunluğu icmâ‘a katılmak durumundadır.³⁵ Alimlerin büyük çoğunluğu topluluğun Müslümanlar olduğu konusunda hemfikirdir.³⁶ İcmâ‘ın bağlayıcılığının ispat edildiği ayet ve hadisler icmâ‘ ehlinin müminlerden oluştuğunu açıkça ortaya koyar.

İbn Rüşd’ün *Bidâyetü’l-Müctehid*’inde icmâ‘ hükümlerinin ifade edildiği cümleler genellikle icmâ‘ ehlini niteleyen özne ve meseleye dair ittifakın gerçekleştiğini ifade eden yüklemleler barındırmaktadır. Örneğin cümleler ‘...bütün fıkıh âlimleri müttefiktir.’³⁷, ‘...ulemanın ittifakı ile...’³⁸, ‘Bütün müctehidler...müttefiktirler’³⁹, ‘...ulema bunun cevazında müttefiktirler’⁴⁰, ‘İslam ulemâsı...müttefiktirler’⁴¹ şeklindedir. İcmâ‘a dair meseleler aktarılırken fıkhi kaynakların genelinde farklı kavramlar ve ifadeler kullanılmaktadır.⁴² İcmâ‘ hükümlerinin yer aldığı kısımlarda ‘ulema’, ‘alimler’, ‘müctehidler’⁴³ ve ‘ittifak’⁴⁴, ‘müttefik’⁴⁵ ifadelerinden anlaşılmaktadır ki İbn Rüşd, ittifakı ve icmâ‘ ehlini icmâ‘ın gerekliliklerinden görmektedir.

³⁴ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 60.

³⁵ Bu meselenin ayrıntılarına ‘icmâ ehli’ başlığında yer vereceğiz.

³⁶ Yusuf Eşit, “Fıkıh Usûlünde icmâ Ehliyeti Tartışmaları”, (2019).

³⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/160.

³⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/496.

³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 2/ 97.

⁴⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 2/ 176.

⁴¹ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 2/ 168.

⁴² Bk. İmran Hüseyin Çelik, *İmam Nevevî ve Fıkhî Tercihleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 193.

⁴³ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/63, 64, 65, 70, 71, 72, 73, 77, 85, 91, 92, 97, 107, 118, 119, 130, 137, 140, 148, 160, 163, 178, 180, 183, 188, 189, 195, 206, 208, 226, 235, 245, 247, 250, 256, 259, 268, 288, 290, 307, 309, 311, 318, 320, 321, 323, 325, 343, 355, 358, 363, 387, 395, 400, 409, 418, 422, 440, 442, 443, 445, 452, 466, 470, 479, 489, 496, 515, 518, 519, 525, 538, 542, 553, 557, 559, 560, 566, 567, 597, 608, 609

⁴⁴ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 92, 95, 119, 140, 163, 174, 178, 180, 189, 198, 225, 241, 256, 288, 320, 358, 386, 440, 496, 519, 525, 553

⁴⁵ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/63, 70, 71, 72, 73, 77, 85, 91, 92, 97, 107, 130, 137, 148, 160, 183, 188, 208, 213, 226, 235, 247, 250, 251, 256, 259, 268, 290, 309, 318, 321, 323,

Sonuç olarak icmâ'ı oluşturan unsurlar icmâ' ehli ve ittifaktır. *Bidayteü'l-Müctehid*'de İbn Rüşd de bu iki unsuru icmâ hükümlerine yer verdiği ifadelerde eksik etmemiştir. Bu sebeple İbn Rüşd için de bu iki unsurun icmâ'ı oluşturan kısımlardan olduğunu görmekteyiz.

1.5.2. İcmâ'ın şartları

İcmânın şartlarını icmâ'ın tanımından çıkarmak mümkündür. Bu durumda icmâ'ın şartları meselesinde de tanımlar üzerinden gidildiğinde her mezhebin/alimin kabul ettiği icmâ' tanımına göre bazı farklılıklar taşıdığını söylemek mümkündür. Bu sebeple bu ortak şartlara -mezheplere/alimlere göre- bazı eklemeler ve çıkartmalar yapılabilir. Bununla birlikte şunu belirtmek de önemlidir; icmâ'ın şartlarını tanımdan çıkarmak mümkün olduğu gibi bazı alimler tanıma ek olarak veya tanıma söz konusu etmeden ayrıca bazı şartlar saymışlardır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz icmâ' tanımlarına göre icmâ'ın şartlarını şu şekilde sıralayabiliriz: icmâ'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra gerçekleştirilmiş olması; şer'î bir meselenin konu edinilmesi; fikirlerini belirten topluluğun Müslüman olması, çoğunluğun değil herkesin fikirlerini belirtmesi gerekmektedir. Bunları şu üç başlıkta kategorize edebiliriz: icmâ'ın zamanı, konusu ve icmâ' ehli.

İcmâ'ın şartlarını daha ayrıntılı olarak alt başlıklar halinde inceleyeceğiz.

1.6. İcmâ'ın zamanı

İcmâ'ın zamanı konusunda iki mesele vardır: Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra olması ve inkırazu'l-asr.

Müctehidlerin büyük çoğunluğuna göre icmâ' edilen meseleler Hz. Muhammed (s.a.v) devrinden sonra meydana gelmiş olmalıdır. Eğer söz konusu meselede Hz. Muhammed (s.a.v.)'in söz veya fiille bir onayı varsa bu sünnetin konusu olur.⁴⁶ *Bidâyetü'l-Müctehid*'i incelediğimizde icmâ'ın Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından

325, 343, 355, 358, 363, 387, 400, 409, 411, 418, 422,445, 466, 470, 479, 489, 515, 518, 538, 542, 557, 559, 560, 567, 608, 609

⁴⁶ Zeydan, *Fıkıh Usûlü*, 172, 173; Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü*, 58; Hasan Karakaya, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Bekâ Yayınları, 2013) ,135.

sonra meydana gelmesi hakkında şunları söyleyebiliriz; eserde yer alan ifadeleri incelediğimizde ‘hz. Muhammed (s.a.v) ve ulema ittifak etmiştir’ şeklinde bir ifadeye rastlamamaktayız. İcmâ’ hükümlerini belirten cümleler ‘*alimlerin ittifakı vardır*’⁴⁷ şeklindedir. Bu ifadelerden Peygamber (s.a.v) döneminden sonra icmâ’ın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Eserdeki icmâ’ hükümleri senedli ve senedsiz olarak sunulmuştur. Kur’an ve sünnet dışında senede yer verilmeyen icmâ’ hükümlerinde hadis ve sünnetten deliller icmâ’ dan ayrı olarak sunulmakta veya icmâ’ın dayanağını oluşturan sened olarak sunulmaktadır.⁴⁸ Bu nedenle icmâ’ için Peygamber (s.a.v)’in icmâ’ topluluğuna dahil olması gibi bir gereklilik zikredilmediği gibi eserde yer alan icmâ’ hükümlerinde Hz. Muhammed’in ittifak topluluğunun bir parçası olmaması da icmâ’ın Hz. Muhammed (s.a.v)’in vefatından sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

İcmâ’ın zamanına dair diğer bir mesele de inkırazu’l-asr’dır. Yani icmâ’ın gerçekleşmesi için icmâ’ın gerçekleştiği asırdaki tüm müctehidlerin vefat etmiş olması anlamına gelen asrın kapanması gerektiğine dair görüştür. Bu görüşün ortaya çıkışı su soru üzerinedir: “İcmâ’a katılan müctehitlerden görüşünü değiştiren olursa bu nasıl bir sonuç doğurur?” yani icmâ’a katılan müctehitlerden biri veya birkaçının fikir değişikliğine gitmesi icmâ’ edilen meselenin iptaline neden olması ihtimaline karşın icmâ’a katılanların vefat etmesi gerektiği fikridir.⁴⁹ Çoğu usulcü gibi İbn Rüşd de *Muhtasaru’l-Mustasfâ*’da böyle bir gereklilik olmadığını savunmuştur.⁵⁰ Çünkü icmâ’ı ispat için sunulan hadislerde böyle bir şeyden bahsedilmemiştir. Bu haberlere dayanarak ne doğrudan ne de dolaylı olarak inkırazu’l-asrdan bahsetmek mümkün değildir.⁵¹ Bununla birlikte bir mesele üzerine tüm müctehidler ittifak ettiği anda icmâ’ gerçekleşmiş olur. Bu ittifaktan sonra icmâ’ ehlinde olup da ihtilaf eden icmâ’a karşı çıkmış olur. Ancak icmâ’ın sıhhatinde bir değişiklik olmaz ve icmâ’ devam eder.⁵² İnkırazu’l-asr

⁴⁷ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 63, 64, 65, 70, 71, 72, 73, 77, 85, 91, 92, 97, 107, 118, 119, 130, 137, 140, 148, 160, 163, 178, 180, 183, 188, 189, 195, 206, 208, 226, 235, 245, 247, 250, 256, 259, 268, 288, 290, 307, 309, 311, 318, 320, 321, 323, 325, 343, 355, 358, 363, 387, 395, 400, 409, 418, 422, 440, 442, 443, 445, 452, 466, 470, 479, 489, 496, 515, 518, 519, 525, 538, 542, 553, 557, 559, 560, 566, 567, 597, 608, 609.

⁴⁸ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 63, 70, 73, 107, 119, 140, 148, 193, 198, 202, 241, 245, 251, 256, 290, 307, 311, 387, 395, 400, 409, 422, 440, 466, 470, 479, 479, 489, 518, 519, 538, 567, 585, 608, 609 2/636.

⁴⁹ Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü*, 61.

⁵⁰ Serahsî, *Usûlû’s-Serahsî*, 1/449; Gazzâlî, *Mustasfâ*, 408, 409; Taş, “Ebû’l-Usr Fahrü’l-İslâm Alî el-Pezdevî’nin İcmâ Anlayışı” 394.

⁵¹ İbn Rüşd, *Muhtasaru’l-Mustasfa*, 94.

⁵² Gazzâlî, *Mustasfâ*, 410; Serahsî, *Usûlû’s-Serahsî*, 1/449.

konusunda *Bidâyetü'l-Müctehid*'i incelediğimizde eserde bu konuya dair yorum yapabileceğimiz herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir.

1.7. İcmâ‘ın konusu

İcmâ‘ın herhangi bir konu üzerine olabileceği görüşleri de bulunmakla birlikte genel kanı icmâ‘ edilen meselenin şer‘î olması gerektiği yönündedir. İcmâ‘ın şer‘î bir mesele üzerine olması alimler tanımlarında belirtmiştir.⁵³ Bunun dışında buna tanımda yer vermeyen alimlerin konuyu ele alış biçimlerinden icmâ‘ın konusunu şer‘î olması gerektiğini anlaşılmaktadır.⁵⁴ Bu sebeple icmâ‘da ele alınacak konunun şer‘î olması gerektiğine dair çoğunluğun görüş birliğinin olduğunu görmekteyiz. İbn Rüşd’ün *Bidâyetü'l-Müctehid* eserini incelediğimizde hali hazırda mukayeseli olarak fıkıh hükümlerine yer verildiği için İbn Rüşd’ün bu meseleye dair görüşünü değerlendirmek zordur.

1.8. İcmâ‘ ehli

İcmâ‘ ehliyle ilgili alt meseleler genelde şunlardır, icmâ‘a katılacak kişiler kimlerdir; icmâ‘ ehlinin özellikleri nedir, icmâ‘ ehlini oluşturanların sayısı önemli midir; icmâ‘ ehlinin tamamı icmâ‘a katılmalı mıdır, icmâ‘ ehlinin havas olması gerektiği konusunda usulcülerin çoğu ittifak etmiştir. Avamın dahil olması gerektiğinin düşünen alimler de bu meselelerin herkes tarafından bilinmesi gereken ve bilinebilen meseleler olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁵ Bu sebeple aslında icmâ‘ ehlini oluşturan asıl topluluğun müctehidler olduğu tüm usulcüler tarafından kabul edildiğini söyleyebiliriz. İbn Rüşd, icmâ‘ tanımını verirken icmâ‘ın müctehidler ittifakı olduğunu ve avamın icmâ‘ ehlinin içinde yer almadığını açıkça belirtir.⁵⁶

Nakli delillerin zahirine bakıldığında yer alan ifadeler icmâ‘ için tüm ümmetin ittifakının gerektiği açıktır. Öyleyse avamın icmâ‘ ehlinen olmadığını söylemek nasıl

⁵³ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 412; İbn Rüşd, *Muhtasarü'l-Mustasfa*, 90; Y. Vehbi Yavuz, “İcma’ın Hakikati ve İslâm Teşri’indeki Önemi” 3 (2004), 87, 88.

⁵⁴ Taş, “Ebü’l-Usr Fahrü’l-İslâm Alî el-Pezdevî’nin İcmâ Anlayışı” 382.

⁵⁵ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 386-388; Nas, “İcmâ Teorisi Ve Bâkılânî’nin Etkisi” ; Eşit, “Fıkıh Usûlünde icmâ Ehliyeti Tartışmaları”.

⁵⁶ İbn Rüşd, *Muhtasarü'l-Mustasfa*, 90,91.

mümkün olabilir. Usulcülerin bir kısmına göre ayetlerde yer alan “şahitler”, “vasat topluluk” ifadeleri alimleri işaret etmektedir.⁵⁷ Ayrıca şer’î meselelerde doğruya isabet edebilecek kişiler alimlerdir. Çünkü alimler halktan farklı olarak şer’î meseleler üzerine yoğunlaşmışlardır.⁵⁸ Nasıl ki tıbbi bir konuda tıp eğitimi almamış bir kimsenin sözüne itibar edilmezse aynı şekilde şer’î meselelerde de avamın sözüne itibar edilmez.

Bidâyetü’l-Müctehid’de icmâ’ ehlini oluşturanların Müslüman olmalarının gerekliliği ve bu kişilerin Müslümanların hangi kesiminden olması gerektiği hakkında eseri incelediğimizde şu yorumları yapmak mümkündür: İcmâ’ hükümlerine yer verilen ifadelerde özneler çoğunlukla ‘alimlerin’⁵⁹, ‘ulemanın’⁶⁰, ‘İslam müctehidlerinin’⁶¹, ‘fukahânın/fıkıh alimlerinin’⁶² ittifakı olarak yer almaktadır. İcmâ’ hükümlerini ifade etmek için nadiren ‘Müslümanlar’⁶³, ‘cumhur’⁶⁴ şeklinde niteleme yer aldığını görmekteyiz. Burada dikkat ilk şey İbn Rüşd’e göre icmâ’ topluluğunu oluşturanların Müslümanlar olduğudur. Bunun dikkat çekmesinin nedeni ‘gayr-i müslümlimler icmâ’a katılabilirler mi?’ sorusunun sorulmasıdır.⁶⁵ Buna göre İslami ilimlerde veya fıkıhta sağlam bilgi birikimi olan bir gayr-i müslimin icmâ’a etkisi söz konusu değildir.

İcmâ’ ehlinin Müslüman olması gerektiği cevabından sonra sırada ki soru Müslümanların hangi kesiminin icmâ’ ehli olduğudur. Eserde yer alan ifadeler çoğunlukla alimleri nitelemektedir. Hakkında ittifak bulunan meselelerin çok azında bütün Müslümanların ittifakından söz edilir.⁶⁶ Müslümanların hepsini kapsayan bu hükümler ayet ve sünnetin zahirinden de açıkça anlaşılan, beş vakit namazın farz olması ve cihadın sebepleri ile ilgilidir. Tüm ümmetin ittifakının şart olduğunu düşünen Gazzâlî gibi alimlerin bu meseleye dair fikirlerine baktığımızda görmekteyiz ki ümmetin icmâ’ı şu şekilde gerçekleşmektedir: Beş vakit namazın farziyeti gibi İslam’ın şartlarını içeren ve herkes tarafından bilinmesi mümkün olan konularda Müslümanların hepsinin icmâ’ı

⁵⁷ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/442; Abdullah Kavalcıoğlu, “Hanefî Usûlünde İcmâ; Ebû Zeyd ed-Dedûsî ve Alâuddîn es-Semerkandî’nin Yaklaşımlarının Mukayesesi” 8/15 (2019), 4,5.

⁵⁸ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 388; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/444; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 62.

⁵⁹ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 63, 70, 92.

⁶⁰ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 71, 72, 73, 77, 85, 91, 130.

⁶¹ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 64, 65, 97,107, 119, 137, 148.

⁶² Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 160, 163, 180, 183, 188, 189.

⁶³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 206, 213, 2/ 164.

⁶⁴ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/178, 251, 305, 306, 585; 2/75, 134, 136, 144, 194, 238, 276, 280.

⁶⁵ Dönmez, “İcmâ”.

⁶⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 206, 213, 2/ 164.

vardır. Fıkıhla ilgili daha detaylı konularda avamın havasa tabii olması gerekir. Yani söz konusu ümmetin icmâ'ı da olsa icmâ'da asıl etkisi olan havastır.⁶⁷ İbn Rüşd'ün bu meseleye dair görüşünün buna yakın olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü daha önce belirttiğimiz üzere icmâ' hükümleri '*alimlerin ittifakı*' olarak sunulmaktadır ve Müslümanların tümünün icmâ' ettiği yalnızca yukarıda bahsettiğimiz üç örnekle karşımıza çıkmaktadır.

İcmâ' ehlini oluşturanların kalamcı, tefsirci, nahivci gibi farklı ilim alanlarından olması da tartışma konusu olmuştur. Bir kısım alim icmâ' edilecek meselelerde söz hakkı olan alimlerin fukahadan olması gerektiğini belirtmektedir. Bu yine alim ve halk arasındaki ayrım gibidir. Bir meselede uzmanlaşmış kişinin o meselede isabet etmesinin imkanıyla ilgilidir. Bu durum "*alet sahibi olmak*" ile açıklanır. Nasıl ki avam şer'i ilimlerde söz söyleyebilmek için yeterli bilgiye ve yeteneğe yani alete sahip değilse fukahadan olmayan alimler de fıkhi bir meselede icmâ'ya katılacak alete sahip değildir.⁶⁸ Bununla birlikte İslami ilimlerde sözüne itibar edilecek alimlerin vasıfları oldukça önemlidir. Alet vasfıyla birlikte icmâ' ehlinden olan müctehidlerin başka vasıfları da olması gerektiğini düşünen alimler vardır. Serahsî' ye göre alimler, hevaya sahip olmamalı ve fısıkla tanınmamalıdır.⁶⁹ Bunlarla birlikte yalancı ve cahillerin hükümlerine de itibar edilmez. İcmâ'ın dini korumu vasfı nedeniyle icmâ' ehlinin de adalet sahibi olması gerekmektedir. Bu vasıflar ayette yer alan "vasat" ümmetin vasıflarıdır ve "şahitler olabilmeleri" için vasat olmaları gerekmektedir. Serahsî gibi Cessâs (ö. 370/ 981), Pezdevî (ö. 482/ 1089) ve Debûsî (ö. 430/ 1039)'nin de bu görüşe sahip olduğu bilinmektedir.⁷⁰ *Bidâyetü'l-Müctehid*'de görmekteyiz ki alimlerle birlikte sıklıkla fukaha ve müctehidler hükümlerin öznesi olarak zikredilmektedir. Bu ihtilaf ve ittifaklı her konuda böyledir. Bu sebeple İbn Rüşd'e göre icmâ' ehlini oluşturanların fıkıh alimleri olması gerektiği yorumunu yapabiliriz.

İcmâ' ehlinden olduğu tartışılan son topluluk Zâhirilerdir. Zâhirilerin icmâ'ı teşrii kaynağı olarak görmemesi ve fikhî meselelerde ki bazı tutumları onların icmâ'a olan katkısını tartışmalı hale getirmiştir. Meşhur usulcülerin (Cessâs, Bâkılânî, Cüveynî (ö. 478/ 1085), Nevevî, İbnü'l-Hümâm (ö. 886/ 1457), İbnü'l-Kattân (ö. 813/ 141)) bir kısmı Zâhirilerin görüşlerinin icmâ'a etkisi olmadığı fikrindedir. Bununla birlikte Attâr

⁶⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 386- 388.

⁶⁸ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 388; Eşit, "Fıkıh Usûlünde İcmâ Ehliyeti Tartışmaları".

⁶⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/442.

⁷⁰ Taş, "Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî el-Pezdevî'nin İcmâ Anlayışı".

(ö. 662/ 1264), Bağdâdî (ö. 429/ 103-38) gibi bazı usulcüler ise Zâhirilerin görüşünün icmâ'a mutlaka etkisi olacağını kabul etmektedir.⁷¹ *Bidâyetü'l-Müctehid*'de hakkında ittifak bulunduğu belirtilen bazı görüşlerin karşısında şazz görüşler bulunduğu ifade edilmektedir.⁷² İttifak edilen bu görüşler kimi zaman bütün ulemanın ittifakıyken kimi zaman cumhurun ittifakı olarak yer alır. Bu ittifaklara yöneltilen şazz görüşler büyük oranda zahiri mezhebine veya zahiri mezhebinin alimlerine aittir. Bu nedenle İbn Rüşd'ün de Zâhirileri icmâ' ehlinin dışında bıraktığı anlaşılmaktadır.

İcmâ' ehli olarak görülen herkesin icmâ'ya iştirak etmesi gerekir. Belli bir bölgeye veya ekole ait müctehidlerin ittifakı yeterli değildir. O asırdaki tüm müctehidlerin icmâ'a katılması ve icmâ'ın oluşabilmesi için hepsinin ittifak etmesi gerekir. Medine ehlinin ameli Malikiler tarafından hüccet olarak görülmektedir. Alimlerin bir kısmı Malikilerin bunu icmâ' olarak gördüğünü iddia ederek bu delilin icmâ' olamayacağını çünkü yalnızca Medine halkının tüm asır müctehitlerini temsil etmediğini belirtmiştir. İbn Rüşd'e göre Malikiler bunu zaten icmâ olarak değerlendirmemektedir. Onlara göre bu güçlü bir hüccettir. *Muhtasaru'l-Mustasfa*'sında İbn Rüşd Medine ehlinin ameliyle ilgili şu ifadeler yer verir: "Eğer bu amel Peygamber (s.a.v.) zamanından beri yapılagelmişse bu güçlü bir ameldir. Eğer Peygamberden (s.a.v.) geldiği kesinleşirse bu hüccet olur."⁷³ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere İbn Rüşd de ne Medine ehlinin ittifakıyla süregelen bir ameli ne de başka bir bölgenin ittifakını icmâ' olarak görmez. Ancak bu amelin dayanağı nas ise -yine icmâ' olmaz ancak- hüccet değeri taşır.

Cumhur ifadesi fıkhi hükümleri ifade ederken alimlerin çoğunluğunu ifade etmek için kullanılır.⁷⁴ Daha önce ifade ettiğimiz gibi icmâ' ehlinin tamamının icmâ'a katılması gerekmektedir. Ancak *Bidâyetü'l-Müctehid*'de yer alan icmâ' pratiklerini incelediğimizde dikkat çeken diğer bir ifade 'cumhurun ittifakı'dır. Cumhur öznesiyle sunulan hükümlerin hepsini icmâ' kapsamında ele almamaktayız. Çünkü cumhurun fikir birliği etmesine rağmen icmâ' olmayan hükümlerde İbn Rüşd ihtilafın nedenlerini ve kendi görüşünü sunmaktadır.⁷⁵ Diğer yandan icmâ' ifade eden 'cumhur ittifak'larında ise ya alimlerden veya İbn Rüşd'den gelen ihtilafli herhangi bir görüş yer almaz ya da

⁷¹ Eşit, "Fıkıh Usûlünde icmâ Ehliyeti Tartışmaları".

⁷² Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid*, 1/ 300, 518, 2/ 134.

⁷³ İbn Rüşd, *Muhtasaru'l-Mustasfa*, 93.

⁷⁴ Salim Ögüt, "Cumhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 07 Aralık 2023).

⁷⁵ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid*, 1/ 71, 78, 121, 122, 126, 151, 163, 165, 175, 300, 358, 418, 609.

cumhurun ittifakına karşı şazz bir görüş bulunduğunu ifade eder. Bu tarz ifadelerde yine ihtilaflı görüşlerden farklı olarak İbn Rüşt'ün herhangi bir yorumu bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak bu şazz görüş sahipleri Zahirî mezhebinin alimleridir. İcmâ' delilini kabul edenler Zahirîlerin icmâ'a etkisi olmadığını kabul etmektedir.⁷⁶ Bütün bunlarla birlikte cumhurun ittifakının olduğu bu tarz hükümlerde Şafîî, Hanefî, Hanbelî ve Malikîlerin ittifak ettiğini görmekteyiz.

Bir başka tartışma icmâ' ehlini oluşturanların adedi hakkındadır. Alimlerin bir kısmına göre icmâ' topluluğunun tevatür sayısına ulaşması gerekir. Çünkü bilginin kesinlik arz etmesi ancak bilgiyi veren topluluğun tevatür sayısına ulaşmasıyla olur.⁷⁷ İbn Rüşt -*Mustasaru'l-Mustasfa'da*- icmâ' ehlini oluşturanların sayısının önemi olmadığını düşünmektedir. O asırda 2-3 müctehid bulunsa bile icmâ'ın oluşması için yeterlidir. Çünkü icmâ'da asıl önemli olan ittifaktır.⁷⁸ Ancak *Bidâyetü'l-Müctehid*' de bu meseleye dair yorumlanabilecek bir ifade yer almamaktadır.

1.9.İcmâ'ın Çeşitleri

İcmâ' meydana gelişi bakımından iki çeşittir. Sarih ve sukuti icmâ'. Sarih icmâ', icmâ'ın verilen tüm şartlarını taşıyan icmâ'dır. Sukuti icmâ' ise sarih icmâ'dan farklı olarak alimlerin bir kısmının sessizliğini koruduğunu ve fikrini belirtmediği icmâ'dır.

1.9.1. Sarih icmâ'

Sarih icmâ', usulcüler tarafından belirlenen şartları taşıyan bir topluluk tarafından Peygamberin (s.a.v.) vefatından sonra, senedi nass olan şer'î bir mesele üzere gerçekleşmiş olan; yani icmâ'ın tüm şartlarının taşıyan İcmâ' türüdür. Tüm müctehidlere sarih İcmâ' bağlayıcıdır.⁷⁹

⁷⁶ Eşit, "Fıkıh Usûlünde icmâ Ehliyeti Tartışmaları".

⁷⁷ Gazzalî, *Mustasfa*, 391.

⁷⁸ İbn Rüşt, *Muhtasaru'l-Mustasfa*, 92.

⁷⁹ Dönmez, "İcmâ".

1.9.2. Sukuti icmâ‘

Sukuti icmâ‘ın kaynak değeri taşıyıp taşımadığı meselesi ihtilaflıdır. Bununla birlikte kaynak değerinin ne olduğu -katî veya zannî- konusunda da ayrı fikirler vardır. Sukuti icmâ‘ genelde Hanefî usulcülerce kabul edilen bir icmâ‘ türüdür.⁸⁰ Sukuti icmâ‘ın kaynak değeri taşıdığını kabul eden usulcüler çoğunlukla Hanefî, Hanbelî ve Maliki mezhebinin mensuplarıdır. Sukuti icmâ‘ı kabul eden usulcülere göre söz konusu meselede bir kısım alimin görüş birliği etmesinden sonra mesele yaygınlaşıp diğer alimlerin düşünmesi için yeterince vakit geçtikten sonra geri kalan alimler fikir belirtmese dahi icmâ‘ meydana gelmektedir. Böyle bir durumda icmâ‘ın meydana gelmesini ise ‘dini olarak bu kadar mühim bir mesele yayıldıktan sonra alimlerin düşüncelerini açıklamaması mümkün değildir.’ Bu sebeple üzerine ittifak edilmiş bir meselede alimlerin sessiz kalması ancak bu ittifakı onaylamaları durumunda gerçekleşebilir.

Sukuti icmâ‘ı bağlayıcı görmeyen usulcülerden Gazzâlî’ye göre alimlerin sessiz kalmasının onay dışında birçok farklı sebebi olabilir. Gazzâlî bu sebepleri *Mustafa*’sında şu şekilde sıralar:⁸¹

1. Müçtehidin susmasının kimsenin bilmediği bir sebebi olabilir.
2. Müçtehid, ona ulaşan içtihadın yanlış olduğu görüşünde olmasına rağmen sessiz kalmış olabilir.
3. Müçtehid, her müçtehidin içtihadında isabet ettiği görüşündedir. aynı fikri taşımasa dahi içtihadi meselelerde başkalarına karşı çıkmayı uygun görmüyordur ve içtihadi meselelerde fikir belirtmeyi farz-ı kifaye olarak görüyordur.
4. Fikrini belirtmek için uygun zamanı bekliyordur. Uygun zaman gelinceye kadar ölmüş veya başka sebepler nedeniyle fikrini söyleme fırsatı bulamamıştır.
5. Müçtehid fikrinin belirtse dahi kendisine itibar edilmeyeceğini ve belirtse bile kendisine zorluk çıkacağını düşündüğü için karşı çıkmamış olabilir. İbn Abbas ve Ömer arasındaki ‘avl’ meselesi buna örnektir.
6. Müçtehid henüz bir kanaate varmadan ölmüş olabilir.
7. İnkârın farz-ı kifaye olduğu düşüncesiyle hareket etmiş olabilir. Bu yüzden bir başkasının bu görüşe karşı çıktığını zannederek susmuş olabilir.

⁸⁰ Ebû Muhammed Rûknü’l-İslâm Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh Cüveynî, *el-Varakât*, çev. Adnan Memduhoğlu (İstanbul: Beyan, 2016), 77; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/433; Mehmet Ali Aytekin, “Sükûtî İcmâın Kaynak Değeri” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/24 (Haziran, 2020), 290-294.

⁸¹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 407.

İbn Rüşd, *Muhtasaru'l-Mustasfa*’ sında sukuti icmâ’ın bağlayıcı kabul edilebilmesi için müctehidin sessiz kalmasının nedeninin bilinmesi gerektiğini belirtir. Yani müctehidin sessizliğinin sayılan korku, haberin ulaşmaması gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanmadığının bilinmesi gerekir.⁸²

Bidâyetü'l-Müctehid’de sukuti icmâ’a dair bu kadar ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. İcmâ’ pratiklerinin sunuluş şekline göre yapabileceğimiz çıkarım daha sınırlıdır. Bu konuda söyleyebileceğimiz tek şey İbn Rüşd’ün sukuti icmâ’ı kabul edip etmediğidir. Bunun nedenlerini ise ele alabileceğimiz veriye sahip değiliz. İbn Rüşd’ün sukuti icmâ’ı kabul edip etmediğine gelirsek; zaman zaman ifade edilen ‘cumhurun ittifakı’ ve ardından herhangi bir ihtilaftan söz edilmemesi yine “*bu konuda ihtilaf yoktur*”⁸³; “*benim bildiğime göre bu meselede ihtilaf edilmemiştir*”⁸⁴ veya “*kimsenin muhalefet ettiğini işitmedim*”⁸⁵ gibi ifadeler sukuti icmâ’ın kabul edildiğinin bir işareti olabilir. Açıkça sukuti icmâ’ın gerçekleştiğine dair bir ifadenin yer almaması; hangi alimlerin ittifak ettiği veya kimlerin sukuti olarak icmâ’a katıldığı gibi durumlardan söz edilmediği için bu ifadenin sukuti icmâ’ın kabulü olup olmadığını anlamak zordur. Ancak yine de bu durum İbn Rüşd tarafından sukuti icmâ’ın kabul edildiğine dair bir ihtimal barındırmaktadır.

1.10. İcmâ’ Senedi

İcmâ’ın senedi⁸⁶, icmâ’ın dayanağı olan delilleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna göre İcmâ’ın dayanağı katî veya zanni delillerden olabilir. Bununla birlikte icmâ’ın senedinin ne tür delillerden olması gerektiğiyle ilgili görüş ayrılıkları da bulunmaktadır.

Katî deliller icmâ’ın senedi olamaz çünkü kati olan bir delilin icmâ’a ihtiyacı olmadığı veya zanni bilginin icmâ’a delil olamaz çünkü zaten zanni olan bu delil üzerine ittifak sağlanmasının zor olacağı, zanni delilin hataya açık olduğu ve bu hususta muhalefetin caiz olduğuna dair farklı fikirler bulunmaktadır.⁸⁷

⁸² İbn Rüşd, *Muhtasaru'l-Mustasfa*, 92.

⁸³ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid*, 1/ 65, 125, 193, 241, 255, 306, 383, 479, 576, 585, 597.

⁸⁴ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid*, 1/ 306.

⁸⁵ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid*, 1/ 535.

⁸⁶ Sened ifadesi -en çok hadis ilminde- rivayetin nakil yolunu, ravi zincirini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu sebeple ‘sened’ denilince akla ilk gelen bu olsa da icmâ için sened, icmânın dayandığı delili ifade eder.

⁸⁷ Bknz. İbn Rüşd, *Muhtasaru'l-Mustasfa*, 90.

İcmâ‘ın dinin bütününe korumak, yeni durumlar karşısında teşrii sorumluluğunu üstlenmek gibi fonksiyonları sayılmaktadır. Kati delillerin sened olması durumunda icmâ‘, dinin temel esaslarının bozulmasını önlemektedir. Zanni deliller üzerine icmâ‘ edilmesi ise bu türden delillerin kuvvetlenmesini ve katiyet kazanmasını sağlamaktadır.

İbn Rüşd’e göre *-Muhtasarü’l-Mustasfa’da-* Hz. Muhammed’den (s.a.v.) açıkça bizlere ulaşan haberleri icmâ‘a sened olarak kullanmak faydasızdır. İcmâ‘ ahad bir hadis gibi zanni deliller üzerine olur. Böylece bu haberler katilik derecesine ulaşır. İcmâ‘ın diğer bir işlevi ise Hz. Muhammed (s.a.v.)’in beyan etmediği veya beyan edip de bize ulaşmayan hükümlerin tespitidir.⁸⁸

Bidâyetü’l-Müctehid’in mukaddimesinde şer’î bir dayanağı olmayan icmâ‘ın yeni bir din inşa etmek olduğunu açıkça ifade eden İbn Rüşd’e göre icmâ‘ın dayandığı bir senedin olması gerekmektedir.⁸⁹ Bununla birlikte icmâ‘ hükümleri zikredildikten sonra yer yer “çünkü Allah şöyle demiştir”⁹⁰, “zira Peygamber (s.a.v) Efendimiz’in sünneti şu şekildedir”⁹¹ gibi ifadeler yer almaktadır. Bu da açıkça göstermektedir ki İbn Rüşd’e göre icmâ‘ın senede ihtiyacı vardır. Eserin mukaddimesinde yer alan diğer bir ifade ise icmâ‘ın nassları kuvvetlendirdiğidir. Bu nedenle icmâ‘ bir teşrii kaynağından çok var olan hükümlerin kuvvetlenmesi içindir.

BİDÂYETÜ’L-MÜCTEHİD VE NİHÂYETÜ’L-MÜKTESİD ESERİNDE YER VERİLEN İCMÂ‘ HÜKÜMLERİ VE BU HÜKÜMLERİN TAHKİKİ

İbadetlere dair hükümler fıkıh konuları arasında geniş yer kaplayan meselelerindendir. Bu yüzden üzerinde icmâ‘ edilen birçok mesele bulunmaktadır. Bu bölümde Bidâyetü’l-Müctehid eserinde ibadât alanında üzerine icmâ‘ edildiği iddia edilen hükümlere yer verilmiştir. Aynı şekilde eserde bulunan bu hükümlerin Hanefî, Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezheplerinin temel eserlerinde de yer alıp almadığı araştırılarak hükümler hakkındaki icmâ‘ iddiasının sağlanması yapılmaya çalışılmıştır.

⁸⁸İbn Rüşd, *Muhtasarü’l-Mustasfa*, 90.

⁸⁹İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 59.

⁹⁰Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 63, 70, 119, 140, 148, 241, 256, 290, 307, 311, 387, 395, 400, 409, 422, 440, 466, 470, 479, 489, 518, 519, 538, 567, 585, 608, 609 2/636.

⁹¹Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/ 73, 107, 140, 193, 198, 202, 245, 251.

2.1. TAHARET

2.1.1. Sular

Abdestin ne ile alınacağına dair İbn Rüşd altı adet icmâ‘ aktarmaktadır:

1. Sular tahir ve mutahhir olarak ikiye ayrılmaktadır.
2. Suyun çıkış yerinde ve yolunda bulunan, toprak, yosun, ağaçların damar ve yaprakları gibi unsurlar suyun renk, tat ve kokusunu değiştirirse de temizlik ve temizleyicilik vasfını gidermez.
3. Suya karışan pislik suyun özelliklerinden yalnızca bir tanesini değiştirse bile o su mutlak su vasfını kaybeder.
4. Miktarı çok olan suya karışan pislik suyun özelliklerini değiştirmedeği sürece o su mutlak su vasfını kaybetmez.
5. Safran ve benzeri temiz ama yabancı maddelerin suya karışması ile üç vasfından birini kaybeden su temizdir.
6. Müslümanların, deve, sığır ve davarın artığı temizdir.

Abdest alınış şekli kadar abdest almak için kullanılacak maddenin ne olduğu ve özellikleri de önemlidir. Abdest almak için su kullanmak gerekir. “... *Sizi onunla temizlemek için gökten üzerinize su indiriyordu.*”⁹² ayeti abdestin suyla alınmasının vacip olduğunun delili olarak sunulmaktadır.⁹³ Hangi su ile abdest alınabileceği fıkıh literatüründe tartışılmıştır. Bu noktada İbn Rüşd su ile ilgili bahiste üç icmâ‘dan bahsetmektedir Birincisi abdest için kullanılacak suyun tâhir (temiz) ve mutahhir (temizleyici) olması gerektiği konusundaki ittifaktır.⁹⁴ Bunun delili de şu ayettir: “*Gökten de tertemiz su indirdik ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım.*”⁹⁵ Ayette geçen “tâhur” ifadesi temiz ve temizleyici su anlamlarına gelmektedir.⁹⁶ Bu türden suyu tanımlamak için mutlak su ifadesi de kullanılmaktadır.

⁹² “...وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ...” (Kur’an Yolu, 6 Nisan 2023, Enfal 8/11).

⁹³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid Nihâyetü’l-Muktesid*, 1/91.

⁹⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, çev. Mithat Acat (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2003) 25; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, çev. A.Alparslan Tunçer (İstanbul: Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, 2015) 1/11; Şemsü’l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsî, *Mebisût*, thk. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev, 2008) 1/159,160.

⁹⁵ “وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا” (Kur’an Yolu, 6 Nisan 2023, Furkan 25/48).

⁹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/11.

Muğnî'de bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “*Temiz anlamına gelen “tahur” ifadesinden kasıt, başkasını temizleyen, yani temizleyicidir. Gusül alan kimsenin kendisiyle yıkanacağı temiz su gibi. Buna göre “tahur” ismi, müteaddi (geçişli) isimlerden sayılmaktadır.*” İbn Küdâme'nin aktardığına göre bazı Hanefilerin ise tahur isminin aynı zamanda “temiz olan” anlamına gelen “tahir” anlamında olup lazımlı isimlerden olduğu görüşündedirler. İbn Küdâme'ye göre birinci görüşün delili yüce Allah'ın şu ayetidir: “*Allah sizi temizlemek için üzerinize gökten bir su indiriyordu.*”⁹⁷ Bir diğer delil ise şu ayetidir: “*İnsanlara su vermek için gökten tertemiz su indirdik.*”⁹⁸ Ayette geçen “su” ile onun “tahir(temiz)” olduğu anlaşılmaktadır. Yine burada geçen “tahur (temizleyici)” ifadesiyle de artı bir özelliği anlaşılmaktadır.”⁹⁹

Suyun hükümleri ile alakalı aktarılan ikinci icmâ' ise suya karışan maddenin suyun renk, koku ve tat özelliklerinden birini değiştirmesi halinde suyun hem temiz olma hem de temizleyici olma özelliğini veya yalnızca temizleyici olma özelliğini kaybetmesidir.¹⁰⁰ Bu meselede bazı istisnalar bulunmaktadır. Çünkü sudan “su” olma niteliğini kaldırmayan değişim, suyun temizleyici özelliğine zarar vermez.¹⁰¹ Suyun kaynağında bulunan yosun, ağaç kökü, yaprak ve toprak gibi maddeler suyun özelliklerini değiştirse bile bu suyun mutlak su olma özelliğinin devam ettiği ittifakla kabul edilir.¹⁰² Bu konuda icmâ' olduğuna ilişkin ifade Hanbelîlerden de aktarılmıştır.¹⁰³ Temiz ancak suya yabancı bir madde suya karışırsa su temiz olmaya devam etmekle birlikte temizleyici olma özelliğini kaybettiğine dair icmâ' vardır.¹⁰⁴ Suyu karışan pislik/necaset suyun özelliklerinden birini bile değiştirse su temiz ve temizleyici olma özelliğini kaybeder. Ancak miktarı büyük olan suya necaset karışsa dahi bu su mutlak su özelliğini korur.¹⁰⁵ Bu da alimlerin icmâ' ıyla sabittir.

⁹⁷ “... Sizi onunla temizlemek için gökten üzerinize su indiriyordu.” (Kur'an Yolu, 6 Nisan 2023, Enfal 8/11).

⁹⁸ “Gökten de tertemiz su indirdik ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım.” (Kur'an Yolu, 6 Nisan 2023, Furkan 25/48).

⁹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/11.

¹⁰⁰ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 92.

¹⁰¹ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 91; Abdulgani el-Guneym Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâp*, çev. Okan Kadir Yılmaz (İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.) 1/22; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 6; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 16.

¹⁰² İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/; Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâp*, 1/ 22; Esad Muhammed Saîd Sâğırcı, *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*, çev. Halil Aydemir (İstanbul: Karınca&Polen Yayıncılık, 2017), 51; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 6; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 15.

¹⁰³ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 15.

¹⁰⁴ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/; Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâp*, 1/24; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 6; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 14.

¹⁰⁵ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/37;

Suya karışan madde temizse temiz olma özelliği sürer, necis ise hem temiz olma hem de temizleyici olma özelliği kaybolur. Bu durumda hangi maddenin temiz hangi maddenin necis olduğu konusu da tartışılmıştır. Bu meselede özellikle insan ve hayvan artıklarının durumu tartışılmıştır. Alimler, Müslüman kimselerin, deve, sığır ve davar artığının temiz olduğu konusunda müttefiktir. Bunlar dışında kalan hayvanların ve müşriklerin artığı konusunda ise ihtilaf oluşmuştur.¹⁰⁶ Söz konusu icmâ‘ Hanbelî kaynaklarında aktarılmaktadır.¹⁰⁷

Hanefi ve Hanbelîler Müslüman ve müşrik ayırt etmeksizin tüm insanların artığı olan suyun temiz olduğu görüşündedirler. Hanefiler bu görüşlerini hadislere dayandırırken *Muğnî*’de alimlerin genelinin bu görüşte olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Hayvanlardan eti yenen hayvanların artığı Hanefilere ve Hanbelîlere göre temizdir.¹⁰⁹ *Mebisut*’ta Hanefilerin delili olarak hadisler zikredilmiştir.¹¹⁰ Nevevî de kendi mezheplerinin görüşünün köpek ve domuz hariç eti yenen yenmeyen tüm hayvanların artıklarının tahir olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹ Eti yenmeyen hayvanların artığı hususunda ihtilaf oluşmuşsa da eti yenen hayvanların artığının tahir olduğu hususunda icmâ‘ olduğu söylenebilir.

2.1.2. Abdest

2. 1. 2. 1. Abdestin vucubiyeti

İbn Rüşd, abdestin vucubiyeti hakkında iki icmâ‘dan söz etmektedir:

1. Hadesten taharet abdest, gusül ve teyemmüm ile olur.
2. Namaz vakti gelince namazla mükellef olan herkesin abdest alması vaciptir.

İbadetleri yapmaya engel olan kirliliğe ‘hades’ denilmektedir. Bu kirden kurtulmak amacıyla yapılan temizliğe ‘hükmî temizlik’ denilmektedir. İbn Rüşd alimlerin hadesten taharetin üç çeşit olduğu ve bunların, abdest, gusül ve teyemmüm olduğuna dair ittifak ettiklerini aktarmaktadır.¹¹² Furu-ı fıkıh kitaplarında ibadetlerin yapılabilmesi için

Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 7; Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim İbnü’l-Münzir, *Kitabu’l-İcmâ’*, çev. Abdulkadir Şener (Ankara: Gaye Matbaası, 1983), 26.

¹⁰⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/97.

¹⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 28; İbnü’l-Munzir, *Kitabu’l-İcmâ’*, 26.

¹⁰⁸ Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 93; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 28;

¹⁰⁹ Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 94.

¹¹⁰ Deliller için bk. Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 94.

¹¹¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref Nevevî, *el-Mecmu’ Şerhü’l-Mühezzeb* (Darü’l-Fıkr, ts.) 1/72,73.

¹¹² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/63.

hadesten taharetin gerekli olduğu belirtilmektedir. Hadesten taharet için abdest, gusül ve teyemmüm dışında bir yol sunulmamaktadır.¹¹³

İbn Rüşd eserinde abdestin vacip olduğu konusunda icmâ‘ bulunduğunu ifade etmiştir. Namaz vakti gelince namaz kılmakla mükellef herkes abdest almalıdır.¹¹⁴ Kur’ân, sünnet ve icmâ‘ ile sabit olan bu durum ayette şöyle geçmektedir: “*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).*”¹¹⁵

Sehrasî abdestin vucubiyetini şu şekilde açıklamıştır: “*Bir kişi namaz kılmak istediğinde abdest alsın. Çünkü abdest namazın anahtarıdır.*” Buna Kur’ân ve sünnetten deliller getirmiştir.¹¹⁶ Şâfiî ve Hanbelîler namaz için hadesten taharetin yani abdestin vacip olduğunu ifade etmektedirler.¹¹⁷

2.1.2.2. Abdestin alınış şekli

İbn Rüşd abdestin alınış şekline dair beş icmâ‘ aktarmıştır:

1. Yüz, yıkamanın farz olduğu abdest uzuvlarındandır.
2. Eller, bilekler, kol yıkanması farz olan abdest uzuvlarındandır.
3. Baş meshetmek abdestin farzlarındandır.
4. Ayaklar abdest uzuvlarındandır.
5. Abdest uzuvlarını -baş hariç- bir defa yıkamak farz iki ve üç defa yıkamak sünnettir.

Abdest alınırken yıkanması gereken uzuvlar Kur’ân-ı Kerim’de açıkça belirtilmiştir: “*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)...*”¹¹⁸. Ayette de belirtildiği gibi abdestin geçerli olması için

¹¹³ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 7, 87, 193; Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâp*, 1/ 3, 4; Sâğircî, *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*, 48, 79,92; Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 28, 35, 37; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l-Muhtac*, çev. Soner Duman (İstanbul: Miraç Yayınları, 2009) 1/173, 257; Soner Duman, *Ayet ve Hadislerle Şâfiî İbadetler İlmihâli* (İstanbul: Miraç Yayınları, 2013)101; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/58, 115, 131; İbnü’l-Munzir, *Kitabu’l-İcmâ’*, 25-27.

¹¹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/64-65.

¹¹⁵ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ” (Kur’an Yolu, 11 Aralık 2023, Mâide 5/6).

¹¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 7.

¹¹⁷ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 28; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 11, 59; İbnü’l-Munzir, *Kitabu’l-İcmâ’*, 25.

¹¹⁸ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ” (Kur’an Yolu, 3 Nisan 2023, Maide 5/6).

yıkanması farz olan uzuvların yüz, kol, baş ve ayaklar olduğu konusunda icmâ' vardır.¹¹⁹ Yalnızca bu uzuvların sınırları konusunda ihtilaf vardır.¹²⁰ Bunla birlikte abdest uzuvlarından olan ayağın yıkanması mı gerekir yoksa mesh edilmesi mi gerekir konusunda ihtilaf oluşmuştur. Bunun sebebi ayette geçen mesh ifadesinin ayakları kapsayıp kapasamadığı hakkındanki tartışmadır. Hanefilere göre sünnetten gelen delile göre ayaklar yıkanmalıdır.¹²¹ Hanbelîler ise ayakları yıkamanın farz olduğunu ayet ve hadislerle birlikte icmâ' ile de sabit olduğunu ifade etmektedirler.¹²² Şafîiler de ayakların yıkanmasının farz olduğu görüşündedirler.¹²³ İbn rüşd, bu meseledeki ihtilafın taraflarını açıkça belirtmemektedir. Ancak meşhur olan bilgiye göre ayakların meshinin caiz olduğunu kabul eden grup Caferilerdir. Ancak tabîinden bir kısım alimin de mesh ve yıkama konusunda kişinin muhayyer olduğuna dair görüşlerinden dolayı bu meselede ittifak belirtmediğini tahmin ediyoruz.¹²⁴

Bu uzuvların bir kere yıkanmasının farz üç kere yıkanmasının sünnet olduğu konusunda da icmâ' vardır.¹²⁵ Abdest uzuvlarının güzelce yıknaması gerekir. Sünnetten aktarılan rivayetlerde Peygamber (s.a.v)'in abdest alışı bu şekildeydi ve uzuvların yıkama tekrarının iki ve üçe çıkması Peygamber (s.a.v)'in uygulamasıdır.¹²⁶ Başın meshinin sayısı ise ihtilaflıdır. Hanefî ve Hanbelîler başın birden fazla meshinin sünnetten olmadığı görüşündedirler.¹²⁷ Şafîilere ve İmam Ahmed'den gelen bir görüşe göre başın 3 kez mesh edilmesi sünnettir.¹²⁸

Abdeste dair diğer bir mesele de mest üzerine meshtir. İbn Rüşd meste dair üç meselede icmâ' aktarmıştır;

1. Mestin sağlam olması gerekir.
2. Mest üzerine meshedebilmek için mestin abdestli olarak giyilmesi gerekir.
3. Abdesti bozan her durum mest ile meshi de bozar.

¹¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/66, 70, 72, 77; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 9-12; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 31, 32; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/62,66-72.

¹²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/70-72,77.

¹²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 12, 13.

¹²² İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 72.

¹²³ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 32.

¹²⁴ Bknz.Mehmet Ali Aytekin, "Abdestte Ayağı Yıkamanın veya Mesh Etmenin Fıkhi Boyutu" 5/2 (2020), 367-401.

¹²⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/73.

¹²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 15; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 33; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 76.

¹²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/11; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 69.

¹²⁸ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 33; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 70.

Sağlam mest üzerine meshedilebileceği konusunda alimler ittifak etmişlerdir.¹²⁹ Hanefiler bunun sünnetle sabit olduğu görüşündedirler.¹³⁰ İbnü'l Münzir de bu meselede icmâ'ın olduğunu aktarmaktadır.¹³¹ Ancak üzerinde küçük veya büyük yırtıklar olan meste gelince onunla abdestin olup olmayacağı tartışmalıdır. Hanefilere göre istihsanla mest üzerindeki ufak yırtıklara izin verilir.¹³² Hanbelîlere göre yırtığın ayağı göstermemesi gerekir.¹³³

Mest üzerine meshedebilmenin diğer bir şartı da mestin abdestli olarak giyilmesidir. İbn Rüşd, bu meselede şazz bir görüş haricinde alimler ittifak etmiştir.¹³⁴ Dört mezhebin de eserlerinde mest üzerine meshin şartlarından biri olarak mestin abdestli olarak giyilmesi geçmektedir.¹³⁵

Abdesti bozan her halin mest üzerine meshi de bozduğunda ittifak vardır.¹³⁶

2.1.2.3. Abdesti bozan şeyler

Konu başlığı altında İbn Rüşd şu iki icmâ'ı aktarmaktadır:

1. İdrar, dışkı, yel, mezi' ve vedi abdesti bozmaktadır.
2. Delirmek, baygınlık, sarhoşluk, uyku veya delilik abdesti bozmaktadır.

İbn Rüşd müctehidlerin abdestin, idrar, dışkı, yel, mezi' ve vedi' ile bozulduğunda müttefik olduklarını belirtir. Delil olarak “...yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da...”¹³⁷ ayetini ve sağlıklı iken insandan çıkması durumunda abdestin bozulduğuna dair gelen hadisleri zikretmekte ve sahih olarak nitelemektedir.¹³⁸ Ayette abdesti bozan durum spesifik olarak belirtilmese de genel olarak belirtilmiştir. İdrar, dışkı, yel, mezi' ve vedinin abdesti bozduğu dört mezhep kaynaklarında

¹²⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/85; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 179; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 34; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 153.

¹³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 179.

¹³¹ İbnü'l-Munzir, *Kitabu'l-İcmâ'*, 27.

¹³² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 183, 184.

¹³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 161.

¹³⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/88.

¹³⁵ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/88; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/182; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 35; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/154.

¹³⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 89; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 181, 182, 188; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 1/ 441, 446, 447; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 157, 158.

¹³⁷ “...أَوْ جَاءَ أَحَدُكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ...” (Kur'an Yolu, 10 Nisan 2023, Nisa 4/43).

¹³⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/107.

geçmektedir.¹³⁹ Bu noktada Meni konusu ihtilaflıdır. Nitekim Şâfiî ayet kapsamında meniye hariç tutmaktadırlar. Nitekim Minhâc'da konu şu şekilde ifade edilmektedir: “*Meni haricinde ön veya arkadan çıkan şey abdesti bozar.*”¹⁴⁰ Ayet kapsamında abdesti bozan duruma Hanefiler meniye de dahil etmektedirler. Yel,¹⁴¹ sidik,¹⁴² meni, mezi, vedi'in¹⁴³ abdesti bozduğunu Hanefiler de kabul etmektedir. Bu meseleye dair delilleri de sünnette dayandırmaktadırlar.¹⁴⁴

İbn Kudâme de abdesti bozan bu hallerin icmâ' ile sabit olduğu aktarmaktadır.¹⁴⁵ Yine idrar ve dışkı malum yollardan çıkması nedeniyle abdestin bozulacağı kabul edilmektedir. Çünkü “*yahut biriniz tuvaletten gelirse...*” ayetinin genel manası bunu ifade etmektedir. Çünkü malum yoldan olmasa dahi dışarıya çıkmış olan dışkı ve idrardır.¹⁴⁶

Abdesti bozduğu icmâ' ile sabit olan ikinci durum ise baygınlık, delilik, sarhoşluk halleridir. Bu durumlarda abdestin bozulduğuna dair hükmün diğer mezhep kaynaklarında da geçtiğini görüyoruz. Nevevî delirmek, baygınlık, sarhoşluk, uyku veya delilik gibi bir sebeple aklına yitiren kimsenin abdesti bozulduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷ Benzer yaklaşım Hanefî ve Hanbelî mezhepleri için de söz konusudur.¹⁴⁸ Muğni'de bu hallerde abdestin bozulduğuna dair icmâ' olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁹ İbnü'l-Münzir de konuyla ilgili icmâ' olduğunu aktarır.¹⁵⁰

2.1.2.2. Abdest almayı gerektiren durumlar

İbn Rüşt abdesti gerektirdiğine dair icmâ' bulunan tek bir durum aktarmaktadır:

1. Namaz vakti girdiğinde abdest almak gerekir.

¹³⁹ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/107; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 126, 153, 157; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 28; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 94.

¹⁴⁰ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 28.

¹⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 153.

¹⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 157.

¹⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 126.

¹⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 126, 153, 157.

¹⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 94.

¹⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 96.

¹⁴⁷ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 28.

¹⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 96; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 144; 163.

¹⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 96.

¹⁵⁰ İbnü'l-Münzir, *Kitâbü'l-İcmâ*, 26.

İbn Rüşd'ün aktardığına göre abdest tüm namazlar için şarttır. Bütün alimler bu konuda müttefiktir.¹⁵¹ Bu mesele şu ayete dayanmaktadır: “*Ey iman edenler, namaza kalktığınızda, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız...*”¹⁵² Bununla birlikte sahih hadisler de bulunmaktadır.¹⁵³

Hanefî eseri *el-Mebsut*’ta abdestin namazın şartlarından biri olduğunun delilinin Kur’ân ve sünnet olduğu belirtilir.¹⁵⁴ Şâfiîlere göre namazın sıhhatini sağlayan beş şeyden bir tanesi abdestli olmaktır.¹⁵⁵ İbnü’l-Münzir de suyun ulaşılabilir olduğu durumlarda namaz için abdestin gerekli olduğunda icmâ‘ olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶

2.1.3. Gusül

İbni Rüşd, guslün vucubiyetine dair bir icmâ‘ aktarmaktadır:

1. Namaz kılmakla yükümlü olan herkese gusül vaciptir.

İbn Rüşd, namazla mükellef olan herkese gusül gerektiği konusunda alimlerin ittifak ettiklerini belirtir. Ayette geçen “...*Eğer cünüb iseniz yıkanınız...*”¹⁵⁷ ifadesi bu hükmün kaynağıdır.¹⁵⁸ Hadesten taharet yöntemlerinden biri olan gusül, namaz kılmakla yükümlü olan herkese vacip olduğu dört mezhep kaynaklarında geçmektedir.¹⁵⁹

2.1.3.1. Gusül gerektiren şeyler

İbn Rüşd, guslü gerektiren şeyler hakkında iki icmâ‘ aktarmıştır:

1. Uyku ve uyanıklık durumunda bir kimseden gelen meni, guslü gerektirir.
2. Kadınların aybaşı halinin bitmesiyle gusül gerekli olur.

İbn Rüşd, müctehidlerin uyku ve uyanıklık durumunda sağlıklı bir kimseden gelen meni sebebiyle guslün gerekliliği konusunda ittifak ettiklerini belirtir. Ona göre delil olarak “...*eğer cünüb olursanız temizlenin.*”¹⁶⁰ ayeti gusül emrinin dayanağıdır. Çünkü

¹⁵¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/119.

¹⁵² “... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ” (Kur’an Yolu, 20 Nisan 2023).

¹⁵³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/119.

¹⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 7.

¹⁵⁵ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 29.

¹⁵⁶ İbnü'l-Münzir, *Kitâbü'l-İcmâ*, 25.

¹⁵⁷ “... وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا...” (Kur’an Yolu, 20 Nisan 2023, Maide 5/6).

¹⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/125.

¹⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 87, 88; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 35; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 119.

¹⁶⁰ “وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا” (Kur’an Yolu, 12 Aralık 2023, Mâide 5/6).

icmâ‘a göre meni cüneplüğe yol açar ve bu durum gusül almayı gerektirir.¹⁶¹ Dört mezhep kaynaklarında meninin guslü gerektirdiği ifade edilir.¹⁶² Hanefiler meninin guslü gerektirdiği konusunda delil olarak sahih hadislerle dayanmaktadırlar.¹⁶³ *Muğni*’de meni sebebiyle gusül alınması gerekliliğinin hadis ve icmâ‘ ile sabit olduğu ifade edilir.¹⁶⁴

İbn Rüşd’ün aktardığına göre kadınların aybaşı hali gusül almayı gerektirdiği icmâ‘ ile sabit olan bir diğer durumdur. Bu durum Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve Maliki kaynaklarında açıkça belirtilmektedir.¹⁶⁵ Bu meseleyle ilgili Kur’ân’dan getirilen delil şudur: ¹⁶⁶ “*Sana kadınların âdet dönemi hakkında soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın...*” ¹⁶⁷

2.1.3.2. Kadınlara özel haller

İbn Rüşd kadınlara özgü hallerle ilgili şu üç icmâ‘ı aktarmaktadır:

1. Rahimden çıkan kan üç çeşittir; hayız, istihâza ve nifâs yani lohusa.
2. Aybaşının en uzun halinden sonra gelen kan istihâza kanıdır.
3. Gebe kadının çocuk düşürme nedeniyle kan görmesi lohusalık halidir.

İbn Rüşd, rahimden çıkan kanların çeşitleri hakkında icmâ‘ olduğunu belirtir.¹⁶⁸ Rahimden çıkan kanın çeşitlerinin hayız, istihâza ve nifas olduğu mezheplerin eserlerinde açıkça yer almaktadır.¹⁶⁹

İbn Rüşd, istihâzanın aybaşının en uzun halinden sonra gelen kan olduğu konusunda ulemanın müttelik olduğunu belirtir. O, bu meseleyi sünnetle delillendirir.¹⁷⁰ İstihâza yani özür kanının birçok çeşidi olabilir ancak bunlar icmâ‘ ile sabit olmamış

¹⁶¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/130.

¹⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 125; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 35; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 116.

¹⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 125.

¹⁶⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/116.

¹⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/130; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/120; Minhac 13; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 90.

¹⁶⁶ İbn Rüşd, 130; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 90.

¹⁶⁷ “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ” (Kur’an Yolu, 05 Mayıs 2023, Bakara 2/222).

¹⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/137.

¹⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 231, 317; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 41, 42, 44; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 166, 168, 191.

¹⁷⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/140.

tartışmalı konulardır. Bunlar içinde hayız süresinin en uzun halinden sonra gelen kanın istihaza kanı olduğu dört mezhebin kaynaklarında yer almaktadır .¹⁷¹

İbn Rüşd, gebe kadının çocuğunu düşürmesi halinde ondan gelen kanın nifâs kanı olduğunu ve hükmünün aybaşı hali gibi olduğunda icmâ‘ olduğunu belirtir.¹⁷² Fukahâ nifas kanını çocuğun anneden ayrılması bağlamında ele almış, ayrılmanın normal doğum ile düşük şeklinde olması noktasında bir ayırımı gitmemiştir.¹⁷³ Dolayısıyla ister normal doğum ister düşüktan sonra gelen kan nifas kapsamında kabul edildiği söylenebilir.

İbn Rüşd, aybaşı halinin dört şeye engel olduğu konusunda ulemanın ittifak ettiğini ifade eder:

1. Aybaşı halindeki kadın namaz kılamaz ve bu namazların kazası gerekmez.
2. Aybaşı halindeki kadın oruç tututamaz. Ancak kazası gerekir.
3. Aybaşı halindeki kadın kâ’be tavaf edemez.
4. Aybaşı halindeki kadınla cinsel ilişkiye girilmez.

İbn Rüşd, aybaşı halindeki kadın namaz kılamayacağını oruç tutamayacağını ancak bu durumdayken namaz ona vacip olmadığı için temiz haldeyken bu namazların kazası gerekmediğinde, orucun ise kazasının gerektiğinde ittifak olduğunu belirtir. Bu konunun hadisile sabit olduğunu ifade eder.¹⁷⁴ Bu durum dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.¹⁷⁵

İbn Rüşd aybaşı halindeki kadının kâ’beyi tavaf etmesinin yasak olduğunda alimlerin ittifakı olduğunu ve bu meselenin de sünnetle sabit olduğunu belirtir.¹⁷⁶ Hayızlı kadının Kâ’beyi tavaf etmesinin haram olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.¹⁷⁷ *Minhac*’da cünüp kişiye yasak olan şeylerin hayızlı kadına da yasak

¹⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 232, 233; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 43; Mustafa el-Hin, Mustafa el-Buğa, Ali eş-Şerbeci, *Büyük Şafii Fıkhı*, Ali Arslan, (İstanbul:Arslan Yayınları, 1994), 1/ 105; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 168.

¹⁷² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 142.

¹⁷³ Bk. Nevevî, *Mecmu’*, 2/521; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî Zeylaî, *Tebyînü’l-haka’ik şerhu Kenzi’d-Dekâik* (Kahire: Matbaatü’l-Kübrâ el-Emiriyye, h.1313) 1/67; Ebû’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed Merdâvî, *el-İnsâf fî ma’rifeti’r-râcih mine’l-hilâf* (Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabi, ts.) 1/387; Muhammed b. Salih b. Muhammed Useymîn, *Eş-Şerhü’l-Mümti’ alâ Zâdi’l-Müstekni’* (Dâru İbni’l-Cevzî, h. 1428) 1/507.

¹⁷⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/148.

¹⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 239; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 42; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 166.

¹⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/148.

¹⁷⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/148; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 241; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 42; 149; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 166.

olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁸ Kâ'be'yi tavaf etmek için de hadesten taharet gerekmektedir.¹⁷⁹

Bu konuyla ilgili İbn Rüşd son olarak hayızlı kadınla cinsel ilişkiye girmenin haram olduğu konusunda icmâ' olduğunu belirtir. Delil olarak “...âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın.”¹⁸⁰ ayetinin hayızlı kadınlar hakkındaki hükümlerin temeli olduğunu ifade eder.¹⁸¹ Dört mezhep kaynaklarında bu ayet esas alarak hayızlı kadınla cima' etmenin haram olduğu ifade edilmektedir.¹⁸²

2.1.4. Teyemmüm

2.1.4.1. Teyemmümün yerine geçtiği temizlik

İbn Rüşd bu konu başlığı altında iki icmâ' aktarmaktadır:

1. Teyemmüm abdest yerine geçmektedir.
2. Abdestsiz yapılamayacak şeyler teyemmümle yapılabilir.

Teyemmüm, suyun bulunamadığı/kullanılamadığı zamanlarda abdest yerine geçen hadesten taharet yöntemidir. İbn Rüşd, teyemmümün abdest yerine geçtiği konusunda alimlerin icmâ'ı olduğunu belirtmiştir.¹⁸³ Suyun bulunamadığı zamanlarda teyemmümün abdest yerine geçtiği her dört mezhebin kaynağında yer almaktadır.¹⁸⁴ Teyemmümün delili olarak Hanefî eseri *Mebisut*'ta Kur'ân ve sünnetten deliller sunulmuştur. Nisa ve Maide suresinde: “... temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin)...”¹⁸⁵ açıkça teyemmüm almanın caiz olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁶ Hanbelîler, teyemmümün abdest yerine geçtiğini ve azimet olduğunu Kur'ân, sünnet ve icmâ'dan delillerle kabul ederler.¹⁸⁷

¹⁷⁸ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 42.

¹⁷⁹ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 149.

¹⁸⁰ “...وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ...” (Kur'an Yolu, 24 Mayıs 2023, Bakara 2/222).

¹⁸¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/148.

¹⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/148; Serahsî, *el-Mebisut*, 3/ 239; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 42 ; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 166.

¹⁸³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/160.

¹⁸⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/160; Serahsî, *el-Mebisut*, 3/ 193, 194; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 37; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 131, 132.

¹⁸⁵ “...فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا...” (Kur'an Yolu, 01 Haziran 2023, Nisa 4/43; Maide 5/6).

¹⁸⁶ Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 193.

¹⁸⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 131,132.

İbn Rüşd, abdest alamayan kimsenin teyemmüm olarak abdestle yapılabilen işlerin yapılabileceği konusunda ittifak bulunduğunu; ibadetlerin nasıl yerine getireleceği konusunda ise ihtilaf oluştuğunu belirtir.¹⁸⁸ Dört mezhebe göre teyemmümün abdest yerine geçtiğini zaten belirtmiştik. Dolayısıyla abdest ile gerçekleştirilen ibadetlerin teyemmüm ile yerine getirilebileceği esas itibarıyla kabuledildiği anlaşılmaktadır.

2.1.4.2. Teyemmüm yapabilecek kişiler

İbn Rüşd bu konuda iki icmâ' aktarmaktadır:

1. Su bulamayan hasta teyemmüm edebilir.
2. Su bulamayan yolcu teyemmüm edebilir.

Teyemmüm edebilecek kimseler altı çeşittir. İbn Rüşd bunlardan ikisi üzerine ittifak olduğunu ifade eder. Bunlar su bulamayan hasta ve yolcudur.¹⁸⁹ Dört mezhep kaynağında da bu hükmün aynen benimsendiği görülmektedir.¹⁹⁰ Hangi tür yolculuklarda teyemmüm alınabileceği konusunda bazı tartışmalar vardır. Hanbelîlere göre her türlü yolculukta (kısa-uzun, Allah yolunda-günah yolunda) teyemmüm alınabilir.¹⁹¹

Hasta kişilere gelince Hanefiler yaralı kişinin abdest organlarının çoğu yaralıysa teyemmüm etmesi gerektiği görüşündedirler.¹⁹² Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre hasta ve yaralı kişi suyu kullanmak konusunda korkuya sahip değilse ve su bulunuyorsa suyu kullanmalıdır. Ancak su yoksa veya bu kimselerin suyu kullanmaya dair korkusu varsa teyemmüm almaları gerekir.¹⁹³

2.1.4.3. Teyemmümün sahih olma şartları

İbn Rüşd bu meseleye dair bir icmâ' aktarmıştır:

1. Teyemmüm'de niyet şarttır.

¹⁸⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/178.

¹⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/163.

¹⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/163; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 206, 219, 194; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 37, 38 ; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/131,132,144

¹⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 131,132.

¹⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 219.

¹⁹³ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 38; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 144.

İbn Rüşd teyemmümmün sahih olabilmesi için niyet etmek gerektiğinde cumhurun ittifakının olduğunu belirtir. Ancak bununla birlikte Züfer'den (ö. 158/775) gelen şazz bir görüş bulunduğunu da ifade eder.¹⁹⁴ Teyemmümün sahih olması için niyet edilmesi gerektiği dört mezhep tarafından kabul edilmektedir.¹⁹⁵ Hanbelî eseri *Muğni*'de de teyemmüm için niyetin gerekli olduğu konusunda ihtilaf olmadığı ifade edilir.¹⁹⁶

2.1.4.4. Teyemmümü bozan şeyler

İbn Rüşd teyemmümü bozan durumlar konusunda icmâ' edilen bir mesele aktarmaktadır:

1. Abdesti bozan şeyler teyemmümü de bozar.

İbn Rüşd, abdesti bozan şeylerin teyemmümü de bozduğunda icmâ' olduğunu belirtir.¹⁹⁷ Dört mezhebin bu konuda ihtilafı yoktur.¹⁹⁸ Hanefilerin abdesti bozan şeylerin teyemmümü bozduğunu kabul ettiği *Mebisut*'ta geçen şu ifadeden anlaşılır: “*Kişi, bir teyemmüm ile abdesti bozan bir durum olmadıkça veya hastalık, öziir ortadan kalkmadıkça istediği kadar namaz kılar.*”¹⁹⁹ *Muğni*'de de açıkça şu ifade yer almaktadır: “*Hades konusuyla ilgili olup da abdesti bozan her şey, teyemmümü de bozar.*”²⁰⁰

2.1.5. Necasetten Taharet

2.1.5.1. Necasetten taharetin hükmü

İbn Rüşd konuyla ilgili bir icmâ' aktarmıştır:

1. Necasetten taharet Allah ve Resulü (s.a.v.) tarafından emredilmiştir.

Necasetten taharet, maddi kirliliğin temizlenmesidir. İbn Rüşd, alimlerin necasetten taharetin şari' tarafından emredildiği konusunda ittifak ettiklerini belirtir. Delil olarak “*Elbiseni tertemiz tut.*”²⁰¹ ayeti ve Peygamber efendimiz (s.a.v.)'den gelen

¹⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 165.

¹⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/165; Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 213; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 38, 39; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 141.

¹⁹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 141.

¹⁹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/174.

¹⁹⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/174; Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 205; el-Hin, el-Buğa, el-Şerbecî, *Büyük Şafii Fıkhi*, 1/ 121; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 149.

¹⁹⁹ Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 205.

²⁰⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 149.

²⁰¹ “وَتَيِّبَاكَ فَطَهَّرَ” (Elbiseni tertemiz tut.), (Kur'an Yolu, 30 Temmuz 2023, Müddessir 74/4).

hadisleri zikretmektedir.²⁰² Dört mezhep de necasetin ortadan kaldırılmasının şart olduğunu aksi takdirde hadesten taharetin de yerine getirilemeyeceğini kabul eder.²⁰³ *Mebûsût* 'ta necasetin ortadan kaldırılmasıyla hadesin ortadan kaldırılması kıyas edilmiştir. Namaz için hem abdest hem de pislikten kurtulmak şarttır.²⁰⁴

2.1.5.2. Necasetin çeşitleri

İbn Rüşd necaset çeşitlerinden dört tanesinde icmâ' olduğunu belirtir:

1. Kanı bulunan ve kesilmeden ölen hayvanın eti necistir.
2. Domuz eti necistir.
3. Ölü veya diri haldeki kara hayvanından çıkan kan necistir.
4. Emzikli erkek çocuk dışında insanın bevl (sidik) ve dışkısı necistir.

İbn Rüşd, fıkıh alimlerinin ittifakla dört şeyin necis kabul ettiğini belirtir; kanı bulunan ve kesilmeden ölen kara hayvanları, domuz eti, ölmüş veya diri olarak kara hayvanından akarak çıkan kan ve emzikli erkek çocuk dışında insanın bevl (sidik) ve dışkısıdır.²⁰⁵

Hanefilere göre -sünnetle sabittir ki- murdar hayvanın tamamı değil yalnızca eti necistir. Kemik, tabaklanmış derisi gibi kısımları pis değildir.²⁰⁶ Diğer mezheplere göre murdar hayvanın her şeyi necistir.²⁰⁷

Hanefiler domuzun yalnızca eti değil tüm vücudunun necis olduğu kabul eder.²⁰⁸ Ayette şöyle geçmektedir: "...yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir-..."²⁰⁹ Yine diğer mezheplerde de domuzun necis olduğu ve temas ettiklerinden necasetin giderilmesi gerektiğini kabul etmektedirler.²¹⁰

²⁰² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/180.

²⁰³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/180; Serahsî, *el-Mebûsût*, 3/ 176; el-Hin, el-Buğa, el-Şerbecî, *Büyük Şafîi Fıkhi*, 1/ 53; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 323.

²⁰⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1/ 176.

²⁰⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 188.

²⁰⁶ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1/ 361, 362.

²⁰⁷ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 36; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 38-43.

²⁰⁸ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1/ 94, 360-361.

²⁰⁹ "أَوْ لَحْمٌ خَنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجَسٌ" (Kur'an yolu 30 Temmuz 2023, En'âm 6/145).

²¹⁰ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 36; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 29-31.

Akan kanın necis olduğu mezhep eserlerinde açıkça yer almaktadır.²¹¹ *Mebсут*'ta bu meselenin delili olarak Kur'ân'dan şu ayet getirilir: "...veya akıtılmış kan..."²¹²

Emizlikli erkek çocuk dışında insanın bevl (sidik) ve dışkısının necis olduğu dört mezhep tarafından kabul edilmektedir.²¹³ Şâfîliler ve Hanbelîler insanın bevl ve dışkısının necis olduğunu ve süt emen erkek çocuğun bevli ile kirlenen yerin su serperek temizleneceği görüşündedirler.²¹⁴

2.1.5.3. Necasetten temizlenmesi gereken yerler

İbn Rüşd bu konu başlığı altında üç icmâ' aktarmaktadır:

1. Namaz kılanın bedeni necasetten arınmış olmalıdır.
2. Namaz kılan kişinin elbisesi necis olmamalıdır.
3. Namaz kılan kişinin namaz kıldığı yerde necaset olmamalıdır.

İbn Rüşd, namaz kılacak kişinin bedeni, elbisesi ve namaz kıldığı yerin necasetten arınmış olması gerektiği konusunda alimlerin ittifakı olduğunu belirtir.²¹⁵

Namaz kılan kişinin necasetten arınmış olması gerektiğinde dört mezhebin fikri aynıdır.²¹⁶ Kişinin bedeni ve elbisesinin temiz olması gerektiği dört mezhep kaynaklarında geçmektedir.²¹⁷ Aynı şekilde namaz kılınan yerin de temiz olması gerektiği şartı yine dört mezhep kaynaklarında belirtilmektedir.²¹⁸ Serahsî, kendi mezheplerinde namazın çevresinde bulunan pislik hakkında farklı görüşler bulunsa da namaz kılınacak yerin temiz olması şartında ittifak olduğunu belirtir.²¹⁹ *Muğni*'de de namaz kılan yerin necasetten arınmış olması Kur'ân ve sünnetle delillendirilmiş olup; alimlerin çoğunluğunun da bu fikirde olduğu ifade edilmektedir.²²⁰

²¹¹ Serahsî, *el-Mebсут*, 1/ 100-101; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 36; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 24.

²¹² "...أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا..." (Kur'an Yolu, 30 Temmuz 2023, En'âm 6/145).

²¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/189; Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâp*, 1/ 64; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 37; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 333.

²¹⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 37; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 333.

²¹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/193.

²¹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/193; Serahsî, *el-Mebсут*, 1/ 176, 363, 364; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 30; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 323.

²¹⁷ Serahsî, *el-Mebсут*, 1/ 176; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, ed. Şeyh Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999) 2/240.

²¹⁸ Serahsî, *el-Mebсут*, 1/ 363; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 2/262; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 323, 324.

²¹⁹ Serahsî, *el-Mebсут*, 1/ 363,364.

²²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 323, 324.

2.1.5.4. Necaseti gideren maddeler ve giderilme şekli

İbn Rüşd bu konu başlığı altında altı icmâ‘ aktarmaktadır:

1. Mutlak sular namaz kılanın bedenindeki, elbisesindeki ve namaz kıldığı yerdeki necaseti giderir.
2. Taş, bevl (sidik) ve dışkının çıktığı yerleri temizler.
3. Necasetin giderilme yöntemlerinden birisi yıkanmasıdır. Necasetin tüm çeşitleri yıkmakla giderilir.
4. Necaset silinerek giderilebilir.
5. Necaset su serpmekle giderilebilir.
6. Ayakkabı ve kadının uzun eteği kuru otlarla temizlenebilir.

Necaset üç şekilde giderilir. Bunlar; necasetin suyla yıkanması, silinmesi ve su serpilmesi şeklindedir. İbn Rüşd bu konuda ittifak olduğunu, çünkü bu konunun hadislerle sabit olduğunu belirtir.²²¹ Bunlarla birlikte İbn Rüşd, müctehidlerin necasetin su, taş ve kuru otlarla giderileceğinde ittifak ettiğini belirtir.²²² Dört mezhebin de aktarılan yöntem ve maddelere dair ittifakı bulunur.²²³ Necasetin giderilmesinde kullanılan maddeler ve yöntemler bir arada sunulabilir. Mezheplerde bu meseleye dair deliller hadislerden getirilmiştir. Fıkıh kaynaklarında yer aldığı üzere pisliğin giderilmesinde kullanılan başlıca maddelerin su ve taş olduğu açıkça görülmektedir.²²⁴ Sadece beden değil elbise ve mekân temizliğinde de kullanılanlar bunlardır. Temzilik için taşla pisliği kazımak, elbiseyi yıkarken ovalamak,²²⁵ toprağa sürtmek gibi yöntemler kullanılmalıdır.²²⁶ Hanbelî eseri *Muğnî*’de temizlenmenin gerekliliği konusunda ayetler delil olarak sunulmuş; necasetten arınmanın yöntemleri ise hadisler doğrultusunda açıklanmıştır.²²⁷ *Muğnî*’de yine temizlenmek için taş bulunamadığında odun parçası veya bez parçasıyla temizlenmek de yeterli görülmüştür.²²⁸ Pisliğin giderilmesi için öncelikli

²²¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/198.

²²² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/198.

²²³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/198; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 176, 363, 364; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 30, 37; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 81, 83, 85, 89.

²²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 171-176; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 1/160; Şirbinî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 1/329; ; Ebu'l-Kasım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh Harakî, *Metnü'l-Harakî* (Dârü's-Sahabe li'l-Türâs, 1993) 13.

²²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 171,175 ve 176’da çeşitli örnekler ve deliller bulunmaktadır.

²²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 150,151.

²²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 83.

²²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 85.

olan su olsa da taş vb. malzemelerle de temizlik gerçekleştirilebilir. Temizliğin neyle nasıl gerçekleştirileceği de hadislerde mevcuttur.²²⁹ Şâfi mezhebine göre necaseti gidermek için toprak ve su öncelikli kullanılan maddelerdir. Köpeğin yaladığı kap gibi şeylerde toprağın kullanılması şart kabul edilir. Köpek ve çocuğun necaseti durumları dışında pisliğin üzerinden su akıtmak yeterli görülmüştür.²³⁰

2.1.5.5. İstincâ (tuvalet) âdabı

İbn Rüşd istincânın sünnetten öğrenildiğini ve tuvalet adâblarının sünnet olduğunda icmâ' olduğunu ifade eder.²³¹ Şâfiî fakihi Mâverdî de hakkında sünnetin varid olduğu ve selevin uyduğu müstehap düzeyinde tuvalet adabların olduğunu açıkça belirtir.²³² Tuvalet adabına dair usuller her mezhep için birebir aynı olmasa da uyulması gereken kurallar olduğu ve bunların da hadisle sabit olduğu dört mezhep kaynaklarında ifade edilmektedir.²³³

2.2. NAMAZ

2.2.1. Namazın Farziyeti

İbn Rüşd bu meseleye dair iki icmâ' aktarmaktadır:

1. Namaz farz ibadetlerdendir.
2. Buluğa eren her müslümana namaz farzdır.

²²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 89.

²³⁰ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 14.

²³¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/202.

²³² Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 1/155.

²³³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/202; Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâp*, 1/ 68-70; Minhâc'da tuvalet âdabı şu şekilde sıralanmıştır: "Tuvalet âdabı şunlardır:

1- Sol ayak ile girmek ve sağ ayak ile çıkmak. 2- Allah isminin yazılı olduğu bir şeyi taşımamak. 3- Tuvalet ihtiyacını giderme esnasında ağırlığı sol tarafa vermek. 4- Tuvalet ihtiyacını giderme esnasında kibleye karşı dönmek veya arka çevirmemek. Sahra gibi açık olan yerlerde kibleye karşı durmak veya arka çevirmek haramdır. 5- Sahrada, insanlardan uzaklaşarak tuvalet ihtiyacını gidermek. 6- Durgun suda idrar yapmamak. 7- Hayvan ve haşarat deliklerine, rüzgâr cihetine, halkın toplandığı yerlerde, meyveli ağacın altına ve yol üzerine tuvalet ihtiyacını gidermemek. 8- Zorunlu olmadıkça tuvalet ihtiyacını giderme esnasında konuşmamak. 9- Hela dışında ihtiyacın giderildiği yerde su ile istinca yapmamak. 10- İdrardan istibra yapmak. (İstibra, çıkış yerinde idrarın kalan artığını mesela, bir-iki adımlık yürüyüşle çıkarmaktır.) (Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 29-30); Muğnî'de delilleriyle verilen bu kuralları şu şekilde sıralamak mümkündür: 1- Kibleye yönelmemek ve arkasını ona dönmek. 2- Tuvalet yaparken gizlenmek. 3- Oturarak idrar yapmak. 4- Yol üzerine, yol güzergâhına veyahut gölgeliklere tuvalet yapmamak. 5- Tuvalet girerken sol ayakla girmek ve "bismillah" demek; çıkarken sağ ayakla çıkıp "erkek ve dişi şeytandan Allah'a sığınırım" demek. (İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 89-94).

İbn Rüşd, namazın farziyetinin Kur’ân, sünnet ve icmâ‘ ile sabit olduğunu belirtir.²³⁴ Dört mezhebinde kaynaklarında namazın farz olduğu geçmektedir.²³⁵ Namazın farz oluşunun delilleri *Mebst*’ta şöyle sıralanır:²³⁶ “...namazlarını kılarlar...”²³⁷, “...beni hatrında tutmak için namaz kıl.”²³⁸, “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?” Onlar şöyle cevap verirler: “Biz namaz kılanlardan değildik.”²³⁹ bunlar Kur’ândan getirilen delillerdir. Bunlarla birlikte sünnetten de delillerle namazın farz olduğu kabul edilmektedir.²⁴⁰ Namazın farz oluşunun meşhur olmasından dolayı eserlerde kısaca namazın farz olduğunu ifade etmekle yetinilmiştir.²⁴¹ *Muğni*’de de namazın, Kur’ân, sünnet ve icmâ‘ ile farz olduğu ifade edilmektedir.²⁴²

İbn Rüşd, ulemanın buluğa eren her Müslümana namazın farz olduğu konusunda ittifak ettiğini belirtir.²⁴³ Namaz kılmakla mükellef olan kişinin özelliklerinden biri olarak buluğa ermek dört mezhebin de kaynaklarında geçmektedir.²⁴⁴ *Minhac*’da bu durum açıkça geçer: “Namaz; Müslüman, akil, baliğ ve temiz olan herkese farzdır.”²⁴⁵ Dört mezhep de namazla mükellef olan kişinin Müslüman, akil ve baliğ olması gerektiği kabul edilmektedir.²⁴⁶

2.2.2. Namazın şartları

İbn Rüşd namazın şartları başlığı altında şu konuları işlemektedir: Namazın vakitleri, ezan, kible, setri avret, namaz kılınacak yerler ve namazın sahih olmasının şartları.

²³⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/206.

²³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 206; Serahsî, *el-Mebst*, 1/ 5, 6 ; Nevevî, *Minhacü’t-Tâlibîn*, 45; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 197.

²³⁶ Serahsî, *el-Mebst*, 1/ 5.

²³⁷ “...وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ” (Kur’an Yolu, 25 Temmuz 2023, Tevbe 9/5).

²³⁸ “...وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي” (Kur’an Yolu, 25 Temmuz 2023, Tâhâ 20/14).

²³⁹ “مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ۚ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ” (Kur’an Yolu, 25 Temmuz 2023, Müddessir 74/42,43).

²⁴⁰ Serahsî, *el-Mebst*, 1/ 6.

²⁴¹ *Minhac*’da da durum farklı değildir. “Bir gecede beş vakit namaz farz kılınmıştır.” İfadesinden namazın farz olduğu anlaşılmaktadır. (Nevevî, *Minhacü’t-Tâlibîn*, 45).

²⁴² İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 197.

²⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/208.

²⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 208; Serahsî, *el-Mebst*, 1/ 258; Nevevî, *Minhacü’t-Tâlibîn*, 47; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 214.

²⁴⁵ Nevevî, *Minhacü’t-Tâlibîn*, 47.

²⁴⁶ Serahsî, *el-Mebst*, 1/ 258; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 214 .

2.2.2.1. Namaz vakitleri

İbn Rüşd, bu konu başlığı altında dört icmâ' aktarmaktadır:

1. Farz namazların belirli sayı ve vakitleri vardır.
2. Zaruret haline has bazı vakitler bulunmaktadır.
3. Zaruret vakitleri aybaşı halinden çıkan veya daha namaz kılmamışken aybaşı haline gire kadın, yolculuktan dönüp namaz kılmadığını hatırlayan mukim ile yolculuğa çıkıp namaz kılmadığını hatırlayan yolcu, ergenlik çağına eren çocuk ve müslüman olmuş kafiye mahsustur.
4. Namaz kılmanın yasak olduğu vakitler şunlardır; güneşin doğduğu ve battığı ve sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar olan vakit.

İbn Rüşd, alimlerin farz namazların belirli bir vakti olduğunda ittifakı olduğunu belirtir. Delil olarak “...Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir.”²⁴⁷ ayetini zikretmektedir.²⁴⁸ Farz namazların beş vakit olduğu ve bunların vakitlerinin belirli olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.²⁴⁹ Hanefiler yukardaki ayetle birlikte delil olarak şu ayeti de delil olarak kabul etmektedir: “Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl...”²⁵⁰ Bunlarla birlikte sahih kabul ettikleri hadisleri de namazın belirli vakitleri olduğuna ilişkin delil olarak sunarlar.²⁵¹ Muğni’de ifade edilene göre farz namazların belirli vakitlerinin olduğu Kur’ân, sünnet ve icmâ’ ile sabittir.²⁵²

İbn Rüşd, cumhurun zaruret haline mahsus bazı namaz vakitleri olduğunda ittifak ettiklerini ifade etmekle birlikte zahirilerin ihtilaf ettiğini belirtir.²⁵³ Zaruret vakti namazın ertelenebileceği son vakittir.²⁵⁴ İbn Rüşd, “Zaruret vakitlerinin; -aybaşı halinden çıkan veya daha namaz kılmamışken aybaşı haline giren kadın, yolculuktan dönüp namaz kılmadığını hatırlayan mukim ile yolculuğa çıkıp namaz kılmadığı hatırlayan yolcu, ergenlik çağına eren çocuk ve Müslümanlığı kabul eden kafir olmak üzere- dört kişiye mahsus olduğu konusunda ittifak” olduğunu belirtir. İbn Rüşd’ün

²⁴⁷ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا (Kur’an Yolu, 28 Temmuz 2023, Nisâ 4/103).

²⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/212,213.

²⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 213; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 249 ; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 45, 46; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 197.

²⁵⁰ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا (Kur’an Yolu, 28 Temmuz 2023, İsrâ 17/78).

²⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 249.

²⁵² İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 197.

²⁵³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/222.

²⁵⁴ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Vakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 14 Aralık 2023).

üzerinde ittifak olduğunu söylediği bu durumların diğer mezhep kaynaklarında da aynı şekilde yer aldığı söylenebilir.²⁵⁵

İbn Rüşd, namaz kılmanın mekruh olduğunda ittifak edilen üç vakit olduğunu belirtir. Bunlar, güneşin doğduğu, battığı ve sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar ki vakitlerdir.²⁵⁶ Zikredilen bu üç vakitte namaz kılmanın mekruh olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.²⁵⁷ Hanefilere göre namaz kılmanın beş vakitte mekruhtur. Bu üçünde ikindi namazının farzı hariç hiçbir namaz kılınmaz.²⁵⁸ *Minhac*'da namaz kılınması yasak vakitler namaz kılmanın mekruh olmadığı birkaç istisnadan söz edilir. Örneğin, geçmiş bazı nafile namazlar, cuma namazı, Mekke haremde nafile namaz kılmak mekruh değildir.²⁵⁹ Hanbelîlere göre mekruh olan vakitlerden güneş batarken ve doğarken yalnızca farz namazlar kılınabilir.²⁶⁰

2.2.2.2. Ezan ve kıble

İbn Rüşd, ezan ve kıble konusunda şu dört icmâ'ı aktarmaktadır:

1. Sabah namazı dışında hiçbir ezan vakti dışında okunamaz.
2. Namaz kılarken kıbleye karşı durmak namazın sıhhat şartlarındanıdır.
3. Kâ'benin görüldüğü yerlerde kâ'beye dönerek namaz kılmak farzdır.
4. Namaz kılan kimsenin kendisi ve kıble arasına bir sütte çekmesi

müstehaptır.

İbn Rüşd, sabah ezanı haricinde tüm ezanların vakitlice okunması gerektiğinde icmâ' olduğunu belirtir.²⁶¹ Sabah ezanı dışında kalan dört vaktin ezanının vakit girmeden okunamayacağı dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.²⁶² *Mebhut*'ta Hanefilerin sabah namazı dahil tüm ezanların vakitlice okunması gerektiği görüşü hakimdir. “Çünkü

²⁵⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/225; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/74; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fî tertibi's-Şerâ'i* (Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986) 1/96; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ* (Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994) 233; Harakî, *Metnü'l-Harakî*; Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen Kelvezânî, *el-Hidâye*, ed. Abdullatif Hemîm Mahir Yaisn Fahl (Müessesetü'l-Ğürâs li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2004) 73.

²⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/226.

²⁵⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 226; Serahsî, *el-Mebhut*, 1/ 269-272; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 46, 47; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 203, 204, 209, 210.

²⁵⁸ Serahsî, *el-Mebhut*, 1/ 269-272.

²⁵⁹ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 46, 47.

²⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 203, 204, 209, 210.

²⁶¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/235.

²⁶² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 235; Serahsî, *el-Mebhut*, 1/ 238 ; Hâtib eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 2/ 319; el-Hîn, el-Buğa, el-Şerbecî, *Büyük Şafii Fıkhi*, 1/140; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 229.

ezan, vaktin girdiğini insanlara bildirmek için okunur. Vaktinden önce okumak ise duyurmak değil, yanıltmak olur. Müezzîn kendine güvenilen kimsedir."²⁶³ Şâfîlilere göre vakit ezanın şartı olmakla birlikte sabah ezanı gece yarısından itibaren okunabilir.²⁶⁴ Bununla birlikte sabah ezanı dışında ezanın vakitlice okunması gerektiği hakkında icmâ' olduğu *Muğni*'de de belirtilir.²⁶⁵

İbn Rüşd, müctehidlerin namaz kılarken kıbleye karşı durmanın namazın sıhhat şartlarından olduğunda müttetik olduklarını belirtir. Delil olarak "*Her nereden (yola) çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.*"²⁶⁶ ayetine yer vermektedir.²⁶⁷ Namaz kılarken kıbleye karşı durmanın namazın sıhhat şartlarından olduğu dört mezhebin kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir.²⁶⁸

İbn Rüşd, fıkıh alimlerinin Kâbe'nin görüldüğü yerlerde, Kâ'be'ye doğru dönerek namaz kılmanın farz olduğu konusunda ihtilaf olmadığını belirtir.²⁶⁹ Bu mesele dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.²⁷⁰

İbn Rüşd, namaz kılan kimsenin kendisi ve kıble arasına bir suture çekmesi müstehap olduğunda ulemanın ittifak ettiğini belirtir.²⁷¹ Hanefi eseri *Mebisut*'ta bu durumun müstehap olmasının delili olarak hadis gösterilmiştir. Namaz kılan kişinin önünde suture bulunması buyruğunu ihtiva eden hadisteki emir vucûbiyet ifade etmemektedir. Namaz kılan kişinin önünde suture olmaması namazın sıhhatine engel teşkil etmez.²⁷² *Minhac*'da namaz kılanın önüne suture koyması şu şekilde ifade edilmiştir: "*Kişinin bir duvara, sütuna, dikili asaya karşı durarak namaz kılması veya seccade üzerinde namaz kılması önüne enlemesine bir çizgi çizmesi ve önünden geçenleri men etmesi sünnettir. En sahih kavle göre, suture konması halinde kişi ile sütresi arasından*

²⁶³ Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 238.

²⁶⁴ Hâtib eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/ 319, 320.

²⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 222.

²⁶⁶ "... قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" (Kur'an Yolu, 30 Temmuz 2023, Bakara 2/149).

²⁶⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 241.

²⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 241; Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 382; Nevevî, *Minhacü't-Tâlibîn*, 49; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 229.

²⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/241.

²⁷⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/241; Şeyhü'l-İslâm Burhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir Merğînânî, *el-Hidâye* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 1/100; Hâtib eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/ 356, 357; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 229.

²⁷¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/245.

²⁷² Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 339.

geçmek haramdır.”²⁷³ *Muğni*’de ifade edildiğine göre; namaz kılanın önüne bir çeşit sütrec koymas4 hem hadis hem icmâ‘ ile müstehap kabul edilmiştir.²⁷⁴

2.2.2.3. Setr-i avret ve namaz kılınacak yerler

İbn Rüşd, bu konuda şu beş icmâ‘ı aktarmaktadır:

1. Avret yerlerinin örtülmesi farzdır.
2. İştimali’s-Sammâ nehyedilmiştir.
3. Tek parça elbiseyle namaz kılınabilir.
4. Namaz için kadına bir başörtüsü ve bir elbise yeterlidir.
5. Ç4plak yeryüzünde namaz kılmak caizdir.

İbn Rüşd alimlerin avret yerlerinin örtülmesinin farz olduğu konusunda ittifak ettiğini belirtir.²⁷⁵ Malikilere göre setr-i avret namazın şart4 değil zaten yapılması gereken bir farzdır. Ancak diğer mezheplerde setr-i avret aynı zamanda namazın sıhhat şart4 olarak kabul edilmektedir.²⁷⁶

Hanefi eseri *Mebsut*’ta da setr-i avret olmadan namazın caiz olmayacağı ifade edilmiştir.²⁷⁷ şâfîler namaz dışında da avret yerlerinin örtülü olması gerektiğini hatta kişi yalnız olduğunda bile ihtiyaç dışında avret yerini açmamas4 gerekir.²⁷⁸ *Muğni*’de namazda setr-i avretin vacip ve namazın sıhhat şart4 olduğu ifade edilmektedir. Hanbelîlere göre bu durum Kur’ân, sünnet ve icmâ‘ ile sabittir. Buna göre avret yerlerini kapatmak ve avret yerlerine bakmamak setr-i avretin gerekliliğidir.²⁷⁹

İbn Rüşd, iştimal’is-samma denilen bazı giyim şekillerinin neyhedildiğinde alimlerin ittifak4 olduğunu belirtir. Delil olarak “*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin...*”²⁸⁰ bu ayete yer vermekte ve bazı hadislerin de namaz kılarken belli giyinme şekillerini yasaklad4ını ifade etmektedir.²⁸¹ Bu kısım ‘namazda

²⁷³ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 64. Sütrenin sünnet olması yapılmasının iyi olduğunun ifadesidir. (el-Hîn, el-Buğa, eş-şerbecî, *Büyük şâfî Fık4ı*, 1/169.)

²⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 386.

²⁷⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/247.

²⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 247; Serahsî, *el-Mebsut*, 1/ 65; Hatîb eş-şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, 3/ 9; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 291, 292.

²⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsut*, 1/ 65.

²⁷⁸ Hatîb eş-şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, 3/ 9.

²⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 291.

²⁸⁰ “... يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ” (Kur’an Yolu, 1 Ağustos 2023, A’râf 7/31).

²⁸¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/250.

caiz olan giyinmenin şekline dairdir. Alimler tarafından belli bir giyinme şekli ifade edilmese de avret yerlerinin kapalı olması şart koşulmuştur. Dört mezhep için de bu böyledir.²⁸² *Mesbut*'ta da namaz kılınırken giyilecek elbisenin avret bölgelerini kapatacak şekilde olması gerektiği ifade edilmektedir. İnce veya dar kumaşla namaz mekruhtur.²⁸³ Şâfiîlere göre avreti -alt kısım hariç- her yönden görünmeyecek şekilde kapatmak vaciptir.²⁸⁴ Bununla birlikte giysinin ten rengini göstermeyecek bir kumaştan olması şarttır.²⁸⁵

İbn Rüşd, fakihlerin, kişinin tek elbise parçası içinde namaz kılabilmesine ittifak ettiklerini belirtir. Bu meselenin delili olarak bazı hadisleri zikretmektedir.²⁸⁶ Tek parça elbiseyle namaz kılınabileceği konusunda dört mezhebin de kaynaklarında bunun caiz olduğu geçmektedir.²⁸⁷ Hanefiler, tek parça elbiseyle namaz kılınabildiğine dair hadisten delil getirmişlerdir.²⁸⁸ Şâfiî ve Hanbelîlere göre de avret yerleri kapatıldıktan sonra tek parça elbise ile namaz kılmak caizdir. İki mezhebe göre de iki elbiseyle namaz kılmak müstehaptır.²⁸⁹

İbn Rüşd, cumhûrun kadının namazı için bir başörtüsü ve bir elbisenin yeterli olduğunda ittifak ettiklerini ifade etmektedir. O, bu meseleye delil olarak hadislere yer vermektedir.²⁹⁰ Kadının namaz içindeki örtüsünün başını ve vücudunu örtecek şekilde bir giysi giymesi gerektiği ve bunun yeterli olacağı dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.²⁹¹ *Mesbut*'ta az miktarda açıklığa izin verilmekle birlikte namaz kılan baliğ kadın başını ve avret yerlerini örtecek bir giysi giymesi gerektiği ifade edilir.²⁹² Hanbelî

²⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 250; Serahsî, *el-Mesbût*, 1/ 65; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 60; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 292.

²⁸³ Serahsî, *el-Mesbût*, 1/ 65.

²⁸⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 60.

²⁸⁵ Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 3/ 14, 15.

²⁸⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/250.

²⁸⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/250; Serahsî, *el-Mesbût*, 1/ 65; Muhammed bin Ali İbnü'r-Rifai, *Kifâyetü'n-Nebih Şerhü't-Tenbih*, thk. Mecdi Muhammed Surur (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 2/468; Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Abdullah b. Ahmed İbn Kudâm Makdisi, *el-Muğni ve Maahu eş-Şerhü'l-Kebir Ala Metni'l-Mukni*, thk. Muhammed Abdulkadir el-Ata (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 1/460.

²⁸⁸ Serahsî, *el-Mesbût*, 1/ 65.

²⁸⁹ İbnü'r-Rifai, *Kifâyetü'n-Nebih Şerhü't-Tenbih*, thk. Surur, 2/ 468; Makdisi, *el-Muğni ve Maahu eş-Şerhü'l-Kebir Ala Metni'l-Mukni*, thk. Abdulkadir el-Ata, 1/460.

²⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/251.

²⁹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/251; Serahsî, *el-Mesbût*, 1/ 350, 351; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 60; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 293.

²⁹² Serahsî, *el-Mesbût*, 1/ 350, 351.

ve Şâfiîlere göre kadının elleri ve yüzü dışında tüm bedeni örtülmelidir.²⁹³ İbnü'l-Münzir de bu konu da icmâ' olduğunu aktarır.²⁹⁴

İbn Rüşd, çıplak yeryüzünde namaz kılmanın caiz olduğu konusunda ihtilaf olmadığını belirtir.²⁹⁵ yeryüzünde namaz kılmanın caiz hatta daha faziletli olup olmadığına dair tartışma Hanefî kaynaklarında da geçmektedir.²⁹⁶ Esas itibari ile namaz kılınacak yerin temiz olması²⁹⁷ ve nerelerde namaz kılınamayacağı²⁹⁸ fıkıh kaynaklarında tartışılmaktadır. Bu hususta Şâfiî kaynaklarında çıplak yeryüzünde namazın kılınabileceğine dair açık ifadeye rastalamamış olmamız bunun zaten malum oluşundan kaynaklanmaktadır. Hasır, yün v.b maddeler üzerinde namazın tartışılmış olması²⁹⁹ aslın yeryüzü diğerlerinin arızı bir olduğu anlamına gelir. Hanbelî kaynaklarında da yer ile direkt temasın vacip olmadığı araya örtü v.b girmesinin caiz olduğu,³⁰⁰ yün, hasır v.b üzerinde namaz kılmanın da caiz olduğunun ele alınması³⁰¹ İbn Rüşd'ün ifade ettiği hususun Hanbelî mezhebi için de geçerli olduğu sonucuna götürebilir.

1.2.2.4. Namazın sıhhat şartları

İbn Rüşd, bu konu başlığı altında şu üç icmâ'ı aktarmaktadır:

1. Namazdan olmayan ancak namaz dışında yapılması mubah olan hareketleri çokça yapmak namazı bozar.
2. Namazdan olmayan ancak namaz dışında mubah olan kasıtlı konuşmalar namazı bozar.
3. Niyet namazın sıhhat şartıdır.

İbn Rüşd, namazın içinden olmayan ve namaz dışında yapılması mubah olan hareketleri çokça yapmanın ve namazın içinden olmayan ancak namaz dışında mubah olan kasti konuşmaların konuşmanın namazı bozduğuna dair ulemanın ittifakı olduğunu

²⁹³ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 60; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 293.

²⁹⁴ İbnü'l-Münzir, *Kitabu'l-İcmâ'*, 30.

²⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/255.

²⁹⁶ Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî Şürünlâlî, *Nürü'l-Îzâh ve Necâtü'l-Ervâh*, ed. Muhammed Enîs Meherât (El-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 75.

²⁹⁷ Nevevî, *el-Mecmu'*, 3/151.

²⁹⁸ Nevevî, *el-Mecmu'*, 3/151.

²⁹⁹ Nevevî, *el-Mecmu'*, 3/164.

³⁰⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım Asımî, *Hâşiyetü'r-Ravdi'l-Mürbi' şerhu Zâdi'l-Müstakni'*, (b.y.: y.y., h.1397), 2/53.

³⁰¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *eş-Şerhü'l-Kebîr*, ed. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî - Abdülfettah Muhammed (Kahire: Hicr li't-Tebaa ve'n-Neşr, 1995), 3/285.

belirtir. Delil olarak “...huşû içinde Allah’ın huzurunda durun.”³⁰² ayetini ve namazda allah’ı yüceltmek hariç konuşmanın uygun olmadığına dair gelen hadisleri zikretmekte ve sahih olarak nitelemektedir.³⁰³ Namazda konuşmak ve çokça harekette bulunmak dört mezhep kaynağında geçtiğine göre namazı bozar.³⁰⁴ Namazda hareket etmek ve konuşmak hakkında *Minhac*’da, anlamlı kısa veya uzun konuşmanın namazı bozacağı, namaz kılanın -öksürmek, inlemek, boğazını temizlemek gibi- farklı sebeplerle kazara anlamlı iki harf telaffuz etmesinin namazını bozduğu ancak bu gerçekleşmezse namaz bozulmayacağı ifade edilmektedir.³⁰⁵ Bununla birlikte namazda, namazdan olmayan veya namazdan olup da fazladan yapılan hareketler namazı bozduğu ve davranışların azlık ve çokluğunun sınırı örfe göre belirlendiği yer alır.³⁰⁶ Hanefi eseri *Mebisut*’ta namaz içinde, insana faydası olmayan hareketlerin yasaklandığı belirtilmiştir.³⁰⁷ Namazda konuşmanın namazı bozduğu Hanefiler tarafından kabul edildiği açıkça ifade edilir. “Öf” gibi kısa bir kelime bile -anlam ifade etsin veya etmesin- namazı bozmaktadır.³⁰⁸ *Muğni*’de namaz içinde konuşmak ayet ve hadisten delillerle ve bu konuda icmâ’ olduğu gerekçesiyle haram olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁹ Namaz esnasında gözlerle etrafa bakınmak, saçla, elbiseyle ellerle oynamak gibi namaz dışı hareketler namazdaki mekruhlardan sayılmıştır. Bu hareketlerin namaz içinde sık sık tekrar edilmesi namazın bozulmasına neden olur.³¹⁰

İbn Rüşd, müctehidlerin, niyetin namazın sıhhat şartı olduğunda ittifak ettiklerini belirtir.³¹¹ Namazın sıhhat şartlarından birinin niyet olduğu dört mezhebin kaynaklarında yer almaktadır.³¹² Hanefilere göre niyet namazın gerekliliği olmakla birlikte niyetin şekli hadislere dayanmaktadır.³¹³ Şâfiî mezhebine göre namaza başlarken kılınacak olan namazın hangi vaktin namazı olduğu belirtmek vaciptir.³¹⁴ Hanbelîler de icmâ’ ve hadisin

³⁰² “وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ” (Kur’an Yolu, 12 Aralık 2023, Bakara 2/ 238).

³⁰³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/256.

³⁰⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/256; Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 49, 50, 64, 66; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 63, 64; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 304, 317.

³⁰⁵ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 63.

³⁰⁶ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 64.

³⁰⁷ Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 49,50, 66.

³⁰⁸ Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 64.

³⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/317.

³¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/304.

³¹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/259.

³¹² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/259; Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 19, 20; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 51; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 242.

³¹³ Serahsî, *el-Mebisut*, 1/ 19, 20.

³¹⁴ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 51.

delil olmasıyla namazın ancak Allah'ın adını anarak ve namazı ona adayarak kılınabileceğini ve bunun da niyet olduğunu kabul etmektedirler.³¹⁵

2.2.3. Namazın rükunları

İbn Rüşd, namazın rükunları konusunda şu üç icmâ'ı aktarmaktadır:

1. Okuyuşsuz (kıraatsız) namaz caiz değildir.
2. Yedi uzuv üzerine secde edilir.
3. İk'â denilen oturuşla namazda çömelerek oturmak neyhedilmiştir.

İbn Rüşd'ün aktardığına göre müctehider okuyuşsuz (kıraatsız) namazın caiz olmadığına ittifak etmiştir.³¹⁶ Bu mesele dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.³¹⁷ *Mebusut*'ta Hanefilerin kıraatin gerekliliğine dair delil olarak hadisler yer almaktadır.³¹⁸ Şâfîîlerin namaz için kabul ettiği on üç rükundan biri de kıraattir.³¹⁹ Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre, fatiha okumanın namazın rükunlarından olduğunu ifade etmektedir. Başka bir rivayete göre ise Kur'ândan herhangi bir ayetin okunması da kıraat olarak yeterdir. Her iki rivayete bakıldığında kıraatin gerekliliği anlaşılmaktadır. Böylece Hanbelîlerin kıraatin namazın rükunlarından olduğunu kabul ettikleri kaynaklarında da yer alır.³²⁰

İbn Rüşd, alimlerin, -yüz, eller, dizler ve ayak uçları olmak üzere- yedi uzuv üzerinde secde edildiğinde ittifak ettiklerini belirtir. Bu meselenin sünnetten delili olduğunu ifade etmektedir.³²¹ Yedi aza üzerine secde edilmesi gerektiği dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.³²² *Minhac*'da secde şu şekilde anlatılmaktadır: “ *eller kaldırılmaksızın eğilmek üzere tekbir alınır; sonra sırasıyla dizler, eller, alın ve burun yere degecek şekilde konur.*”³²³ Hanefiler, burun değil de yüzün yedi azadan biri olduğunu söyleyerek alın secdeye değmeden sadece burnun değmesiyle de secdenin

³¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 242.

³¹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/268.

³¹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/268; Serahsî, *el-Mebusut*, 1/ 66, 67; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 52; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/252.

³¹⁸ Serahsî, *el-Mebusut*, 1/ 66, 67.

³¹⁹ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 52.

³²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/252.

³²¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/288.

³²² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/288; Serahsî, *el-Mebusut*, 1/ 67; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 53, 54; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 270.

³²³ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 53, 54.

olacağının ama bunun mekruh olduğu görüşündedirler.³²⁴ Hanbelîler de yedi azadan birinin alın olduğunu ve yedi aza üzerine secde etmenin vacip olduğunu kabul ederler.³²⁵

İbn Rüşd'ün bu konuda aktardığı son icmâ' ise namazda ik'â oturusunun nehyedildiğidir. Bu oturuşun yasaklandığına dair delil ise sünnettendir.³²⁶ Köpek veya deve oturuşu olarak da ifade edilen bu mesele dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir. Buna göre secdede durmanın bir adabı vardır ve alt bedenın üst bedenden yüksek olması gerekir. Yere yayılarak çömelmek ve bu şekilde secde yapmak doğru değildir.³²⁷

2.2.4. Cemaatle namaz

İbn Rüşd bu konu başlığı altında sekiz icmâ' aktarmaktadır:

1. Kadının erkeklere imamlık etmesi caiz değildir.
2. İmama uyan bir kişi varsa imamın sağında durması sünnettir. Eğer üç kişi olurlarsa imamın arkasında durmaları sünnettir.
3. Bir veya birden çok erkek varsa kadının erkeklerin arkasında hiç erkek yoksa imamın arkasında durması sünnettir.
4. İlk safta namaz kılmak diğer saflarda namaz kılmaktan daha faziletlidir. Safların sıkı ve düzenli olması emredilmiştir.
5. İmama uyarak namaz kılan kişi; imamın bütün okuyuş ve hareketlerinde imama uyması gerekir.
6. Tek başına namaz kılan kişi bu iki zikri okur: “سمع الله لمن حمده, ربنا ولك الحمد”
7. İmama uymak imamın kıraatinden başka namazın farzlarından herhangi bir şeyi namaz kılanın üzerinden kaldırmaz.
8. Hasta olmayan kişi tek başına veya imam olarak oturarak namaz kılamaz.
9. Namazda imamın abdesti bozulup namazı bozulduğunda cemaatin namazı bozulmaz.

İbn Rüşd, kadının erkeklerle imamlık yapamayacağı konusunda cumhurun ittifak ettiğini ifade eder. Yalnızca Ebû Sevr ve Taberî'nin cumhurdan farklı olarak kadının

³²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 67.

³²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 270.

³²⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 290.

³²⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 290; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 61; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 2/ 511; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 271.

erkeklere imamlık edebileceğini kabul ettiğini aktarır.³²⁸ Dört mezhebin kaynaklarında ise kadının erkeklere imamlığı kabul edilmemektedir.³²⁹

İbn Rüşd, cemaat düzeninde şu üç durumun sünnet olduğunda ittifak olduğunu belirtir: imama uyan bir kişi varsa imamın sağında; üç kişi olurlarsa imamın arkasında durmaları sünnettir. Bir veya birden çok erkek varsa, kadının erkeklerin arkasında ve eğer erkek yoksa imamın arkasında durması sünnettir.³³⁰ Cemaatin düzenine ilişkin bu durum İbn Abbas'ın hadisinin delil olmasıyla dört mezhep tarafından sünnet olarak kabul edilmiştir.³³¹

İbn Rüşd, ilk safta namaz kılmanın daha Birinci safta namaz kılmanın daha faziletli olduğu ve safların sıkı ve düzenli olmasının emredilen bir şey olduğu konusunda icmâ' olduğunu ifade eder. Bu meselenin Peygamber (s.a.v.)'den gelen hadislerle sabit olduğunu belirtir.³³² Bu durumun dört mezhebin kaynaklarında geçtiğini görürüz.³³³

İbn Rüşd, ulemanın imama uyararak namaz kılanın imamın bütün okuyuş ve hareketlerinde imama uyması konusunda müttetik olduğunu belirtir.³³⁴ Yalnız tek başına namaz kılan kişi bu iki zikri okur: 'سمع الله لمن حمده, ربنا ولك الحمد' ancak imama uyan kişinin bu zikirlerden hangisini okuyacağı konusunda ihtilaf vardır.³³⁵ Dört mezhebin kaynaklarında cemaatin imama uyması gerektiği açıkça ifade edilmektedir.³³⁶ 'سمع الله لمن حمده, ربنا ولك الحمد' zikirleri dışında. Serahsî, Ebû Hanife'nin, 'ربنا ولك الحمد' zikrini imamın söylemeyeceği görüşünderken Ebû Yusuf ve İmam Muhammed imamın da her iki zikri söyleyeceği görüşündedir.³³⁷ İmam Mâlik Ebû Hanife ile aynı görüştedir. Şâfiî ve Hanbelîler ise imamın her iki zikri okuyacağı görüşündedirler.³³⁸ Bütün bunlarla birlikte tek başına namaz kılan kişinin bu iki zikri de okuyacağı konusunda ittifak vardır.³³⁹

³²⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 300.

³²⁹ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 300; Yakup Mahmutoğlu, "Namazlarda Kadının İmameti" 11 (2008), 294; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 73.

³³⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 305, 306.

³³¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 305, 306; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 82; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 76; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 370.

³³² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 307.

³³³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 305, 306; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 82, 329-331; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 350, 351; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 370.

³³⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 309.

³³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 310.

³³⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 309; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 37, 241; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 79; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 288.

³³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 37.

³³⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 309; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 287; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 267, 269.

³³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 309; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 37; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 287; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 267, 269.

Cemaatle namazdaki diğer bir icmâ‘ kıraat dışında namazın farzlarından başka hiçbir farz cemaatin üzerinden kalkmadığıdır.³⁴⁰ Cemaat kıraatte imama yetişemediğinde veya kıraate hâkim olmadığında imama uyar. Ancak niyet, namaz içinde yapılacak kıyam, rukû, secde gibi hareketler, namazın içindeki zikirleri cemaatin yapması gerektiği dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.³⁴¹

İbn Rüşd, hasta olmayan kişinin farz namazı oturarak kılamayacağına alimlerin müteffik olduğunu belirtir. Bu durumu da şu ayetle açıklar: “*Gönülden boyun eğerek, Allah için namaza dur.*”³⁴² Kıyamda durmak farzdır ve bu farz ancak nafîle namaz kılanın ve hasta olan kişinin üstünden kalkacağına dört mezhebin aynı görüşü paylaştıkları kaynaklarında görülmektedir.³⁴³

Bu konudaki son icmâ‘ ise imamın namaz içinde abdesti bozulup da namazını kestiği zaman, imama uyanların namazı bozulmayacağıdır.³⁴⁴ Dört mezhebin de kaynağında yer aldığına göre imamın abdesti bozulduğunda cemaatin namazı bozulmaz. cemaatin içinden biri imam olarak cemaate namaz kıldırma devâm edebilir.³⁴⁵ İmamın abdesti bozulduğunda yerine başka birini geçirmesi ve cemaatin namazına devam etmesinin sahabe icmâ‘ı olduğu geçmektedir.³⁴⁶

2.2.5. Cuma Namazı

İbn Rüşd, cuma namazıyla ilgili şu beş icmâ‘ı aktarır:

1. Cuma namazı farzdır.
2. Cuma namazını kılmakla mükellef olanlar, sağlıklı erkeklerdir.
3. Namazın sıhhat şartları cuma namazı için de geçerlidir.
4. Cuma namazını cemaatle kılmak cuma namazının şartlarındandır.
5. Hutbe ve ardından kılınan iki rekat namaz cuma namazının rükünlerindendir.

³⁴⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/315.

³⁴¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 315; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 37, 241; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 356, 357; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 274, 289.

³⁴² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 311.

³⁴³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 315; Merginani, *el-Hidaye*, 1/ 101, 172; el-Hîm, el-Buğa, eş-Şerbecî, *Büyük Şafii Fıkhi*, 1/155; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 352.

³⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 318.

³⁴⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 318; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/ 319, 2/ 177; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 3/ 473; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 337.

³⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 337.

İbn Rüşd, cuma namazın farz olduğu konusunda cumhurun ittifakı olduğu belirtir. Delili ise “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın.” ayetini ve cuma namazını emreden hadisleri zikretmekte ve bunları sahih olarak nitelemektedir.³⁴⁷ Cuma namazının farz olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.³⁴⁸ *Mebhut* ve *Muğni*’de cuma’ namazının ayet ve hadislerle birlikte icmâ‘ ile de sabit olduğu ifade edilir.³⁴⁹

İbn Rüşd, cuma namazından sorumlu olmak için erkek olmak ve hasta olmamak şartlarında ittifak olduğunu belirtir. Bununla birlikte kadın ve hastalara Cuma namazı farz değildir ancak namaza katılmaları durumunda cemaatten sayıldıklarını ifade eder.³⁵⁰ *Minhac*’da cuma namazı cemaatini oluşturanlar şu şekilde belirtilmiştir: “Cuma namazı mükellef, hür, hastalık ve benzeri bir mazereti olmayan ve mukim olan her erkeğe farz-ı ayındır. Cemaati terk etmeyi mubah kılan bir özrü taşıyan mukim kimseye, mukâteb köleye, keza en sahih kavle göre bir kısmı hür olan köleye cuma namazı farz değildir.”³⁵¹ Nitekim *Mebhut*’ta da cuma namazı kılmakla mükellef olanların özelliklerinin özgür, sağlıklı ve erkek olduğuna sünnetten delil gösterilmektedir.³⁵² *Muğni*’de cuma namazıyla mükellef olan kişilerin ayetin muhatabı olduğu ifade edilmektedir. Açıkça mükelleflerin kim olduğunu belirtmese de mükellef olmayanlar, kadın, çocuk ve yolcular olarak belirtilmektedir.³⁵³ Cuma namazının vücup şartlarını sıralarken cemaatin akıl balığ erkeklerden oluşması gerektiğini ifade etmektedir.³⁵⁴

Fukaha farz namazların sıhhati için şart olan sekiz şartın (vaktin girmesi, ezan ve kametin okunması, kıbleye dönmek, setr-i avret, necasetten taharet, hadesten taharet, niyet etmek) Cuma namazı için de geçerli olduğu konusunda müttefiktirler.³⁵⁵

Dört mezhebin kaynaklarında Cuma namazının farz namaz olduğu ve mükellefleri için farz-ı ayn hükmünde olduğu ifade edilmektedir. Kaynaklarda cuma namazının sıhhat şartları sayılırken bu sekiz şart açıkça belirtilmese de cuma namazının farz olması ve ve cuma namazının özel durumlar sayılırken namazlar için geçerli olan bu şartların cuma

³⁴⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 319.

³⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 319; Serahsî, *el-Mebhut*, 2/ 31, 32; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 86; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 410.

³⁴⁹ Serahsî, *el-Mebhut*, 2/ 31, 32; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 410.

³⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 320.

³⁵¹ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 86.

³⁵² Serahsî, *el-Mebhut*, 2/ 32.

³⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/412.

³⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/426.

³⁵⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/321.

namazını için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.³⁵⁶ Bununla birlikte namazın sıhhati için gerekli olan bu sekiz şartın cuma namazı için de geçerli olduğu *Minhac*’da açıkça ifade edilmiştir.³⁵⁷

İbn Rüşd fukahânın cuma namazının şartlarından birinin cuma’nın cemaatle kılınması olduğunda ittifak ettiğini belirtir.³⁵⁸ Cuma’ namazının cemaatle kılınmasının şart olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.³⁵⁹ Cuma’ namazının cemaatle kılınmasında icmâ’ olmakla birlikte cemaati oluşturmak için gereken kişi sayısı farklı kabul edilmektedir. Hanefiler de “*cemaatin cumanın koşulu*” olduğunu kabul eder. Bunun delili ise şu ayettir: “...Allah’ı anmaya koşun...”³⁶⁰ “Çünkü ona cuma’ adı, cuma’ namazında cemaatin dikkate alındığını gösteren bir anlam bulunduğu için verilmiştir.”³⁶¹ Cemaatin sayısı hakkında İmam Ebû Hanîfe üç kişiden oluştuğunu söylerken Ebû Yusuf iki kişiden oluştuğunu belirtmektedir.³⁶² Şâfiîlere göre cuma namazının mükellefi olan kırk kişinin cemaat oluşturması şarttır.³⁶³ Hanbelîler de Peygamber (s.a.v)’den ve sahabelerden gelen rivayete göre cuma namazının cemaatle kılınması gerektiğini kabul etmektedir.³⁶⁴

İbn Rüşd, müctehidlerin cuma’ namazının rükünlerinde ittifak ettiklerini belirtir. Bunlar hutbe ve ardından kılınan iki rekat namazdır.³⁶⁵ Hutbe ve ardından kılınan iki rekat namazın cuma’ namazının rüknu olduğu dört mezhebin kaynaklarında da geçmektedir.³⁶⁶ Hanefi ve Hanbelîler Cuma suresinde geçen “...hemen Allah’ı anmaya (zikre) koşun.”³⁶⁷ ifadesindeki ‘anma/zikir’den maksadın hutbe olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca Peygamber (s.a.v.)’in sünneti de hutbenin cuma namazının rükünlerinden olduğunun delilidir.³⁶⁸

³⁵⁶ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 180, 185; Merginani, *el-Hidâye*, 1/ 185-191; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 410, 412, 426; Yasir b. Ahmed en-Neccar Dimyatî, *Muhtasar Hanbelî Fıkhi*, çev. Yusuf Abdulkadir - Yusuf Çiftçi (İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2019), 1/132-134.

³⁵⁷ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 87.

³⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/323.

³⁵⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/323; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/36; Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 86; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/427,428.

³⁶⁰ “...فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ...” (Kur’an Yolu, 25 Ağustos 2023, Cuma 62/9).

³⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/36.

³⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, 2/36.

³⁶³ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 86.

³⁶⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/427,428.

³⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/325.

³⁶⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/325; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/36; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, 4/63; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/413-414.

³⁶⁷ “...فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ...” (Kur’an Yolu, 25 Ağustos 2023, Cuma 62/9).

³⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/36; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/413-414.

2.2.6. Yolculuk halinde namaz

İbn Rüşd, bu konuyla alakalı yalnızca bir icmâ‘ aktamaktadır:

1. Arafat’da öğle ile ikindi namazlarını öğle namazı vaktinde ve Müzdelife’de de akşam ile yatsı namazlarının yatsı vaktinde birlikte kılmak sünnettir.

İbn Rüşd, yukarda bahsettiğimiz hükmün ulemanın icmâ‘ıyla sabit olduğunu belirtir.³⁶⁹ Bu hüküm dört mezhebin kaynaklarında görülmektedir.³⁷⁰ Serahsî, Arafat’ta ve Müzdelife’de cem-i takdim ve cem-i tehir yapmanın sünnetle sabit olduğunu belirtir.³⁷¹ Aynı şekilde Şâfiî ve Hanbelîler de bunun Arafat’ın ve Müzdelife’nin sünnetlerinden olduğu görüşündedirler.³⁷²

2.2.7. Hastalık halinde namaz

İbn Rüşd hasta kimsenin namazına dair şu iki icmâ‘ ı aktarır:

1. Ayakta durmakta zorlanan kişi namazını oturarak kılabilir.
2. Rukû ve secdeye eğilemeyen kişi namazını ima yoluyla kılar.

İbn Rüşd, müctehidlerin hasta olan bir kişinin namazı ayakta kılamaması halinde oturarak kılmasını ittifakla kabul ettiğini ifade eder.³⁷³ Ayakta durmaya güç yetiremeyen kişinin oturarak namaz kılabilceği dört mezhebin kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir.³⁷⁴ Ayakta duramayacak kadar hasta birinin oturarak namaz kılmasının delili olarak Hanbelîler sahih olarak niteledikleri hadislerle birlikte şu ayeti referans alırlar:³⁷⁵ “...ve size din konusunda hiçbir güçlük yükledi...”³⁷⁶

İbn Rüşd’ün bu konuya dair aktardığı diğer icmâ‘ ise rükû ve secdeyi ve bunlardan birini yapamayan kişinin ima yoluyla namazını kılabilceğidir.³⁷⁷ Dört

³⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/343.

³⁷⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/343; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/29,37; el-Hin, el-Buğa, el-Şerbecî, *Büyük Şafii Fıkhi*, 1/ 389, 380; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasari*, 1/225, 231.

³⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/29,37.

³⁷² el-Hin, el-Buğa, el-Şerbecî, *Büyük Şafii Fıkhi*, 1/ 389, 380; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasari*, 1/225, 231.

³⁷³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/355.

³⁷⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/355; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 52; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasari*, 1/352.

³⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasari*, 1/352.

³⁷⁶ “...وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ...” (Kur'an Yolu, 12 Ağustos 2023, Hacc 22/78).

³⁷⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/355.

mezhebe göre rükû ve secde edemeyen hasta kimse akli başında olduğu müddetçe ima yoluyla namaza devam eder.³⁷⁸ Nevevî, kıyamı yapabilecek kişinin namazı ayakta kılıp gücü yettiği ölçüde rükû ve secdeyi gerçekleştireceğini; ayakta duracak gücü yoksa oturarak artık bunu da yapacak gücü bulamadığında ima yoluyla namazını kılabileceğini ifade eder.³⁷⁹

2.2.8. Namazın Yeniden Kılınmasını Gerektiren Haller

2.2.8.1. Namazı bozan haller ve namazın kazası

İbn Rüşd namazı bozan hallerle ilgili şu üç icmâ'ı aktarmaktadır:

1. Namazın sıhhat şartlarından birini yerine getirmeyen kişi namazını yeniden kılmalıdır.
2. Abdest ve kıble namazın sıhhat şartlarındandır.
3. Namaz esnasında abdesti bozulan kişinin namazı kesmesi gerekir.

“*Namazın sıhhat şartlarından birini yerine getirmeyen kimsenin namazını yeni baştan kılması lâzımdır.*”³⁸⁰ Namazın sıhhat şartlarını eksik bırakan kişinin namazının geçerli olmayacağı bu sebeple sıhhat şartları tamamlandıktan sonra namazın geçerli olacağı dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.³⁸¹

Abdest ve kıble namazın sıhhati için yerine getirilmesi gereken ittifakla kabul edilen şartlardır.³⁸² Dört mezhep eserinde abdestin namazın geçerli olabilmesi için farz olduğu ve kıble dönmenin de aynı şekilde namazın gerekliliklerinden olduğu geçmektedir. Bilerek kibleden farklı bir yöne doğru namaz kılan kişinin namazı geçerli değildir.³⁸³ Şâfiîlere göre abdestsiz olan birinin namaz kılması haramdır.³⁸⁴ Yine kibleye dönmeden namaz kılan kişinin de namazı geçerli değildir.³⁸⁵

³⁷⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/355; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 188,189; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 52; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/353.

³⁷⁹ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 52.

³⁸⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/358.

³⁸¹ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/358; Serahsî, *Mebsût*, 1/7,8,305,306,382; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 29; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Umde/Hanbelî Fıkhi'na Giriş*, çev. Ebû & Ümmü Muhammed Selefî - Mucâhid İbn Muhammed (Konya: Neda Yayınları, 2018), 71.

³⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/358.

³⁸³ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/358; Serahsî, *Mebsût*, 1/ 7,8,382; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 9, 23; İbn Kudâme, *el-Umde/Hanbelî Fıkhi'na Giriş*, 66, 71.

³⁸⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 9.

³⁸⁵ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 23.

“Ulemâ, namazda olan kimsenin abdesti bozulursa, hemen namazını kesmesi gerektiğinde müttefiktirler.”³⁸⁶ Çeşitli sebeplerle abdesti bozulan kişinin namazının bozulacağı dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.³⁸⁷ Abdestli olmak namazın sıhhat şartlarındandır. Bu yüzden namazda abdesti bozulan kişinin namazının bozulacağı Şâfiîler tarafından da açıkça ifade edilmiştir.³⁸⁸

Namazın kazası konusunda İbn Rüşd, şu üç icmâ‘ı aktarmaktadır:

1. Namaz kılmayı unutan veya uyuyarak namazı kimselerin namazı kaza etmeleri vaciptir.
2. “Namazın tamamı kaza edildiği zaman, eğer kaza da edanın vasfında ise kaza da tıpkı eda gibidir.”³⁸⁹
3. Namazın bir kısmının geçirilmesi iki şekilde olur; unutarak veya namazın başında imama yetişemeyerek.

Namaz kılmayı unutan veya uyuyarak namazı kaçırان kimselerin namazı kaza etmelerinin vacip olduğu konusunda alimler ittifak etmiştir.³⁹⁰ Namazı unutarak veya uyuyarak kaçırان kimsenin kaçırdığı namazın kazasını kılmakta acele etmesi gerektiği dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.³⁹¹ Serahsî, namazı unutanın veya uyuyarak kaçırان kişinin hatırladığı zaman namaz kılacağını hadise dayanarak delillendirir.³⁹²

Muğni’de uyuyan kimse ve baygın kişinin durumunun benzediği belirtilmiştir ve bu durumda namaz vaktini geçiren kimsenin namazını kaza etmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁹³

2.2.8.2. Sehv secdesi

İbn Rüşd, bu konu başlığı altında şu dört icmâ‘ı aktarmaktadır:

1. Namazdaki farzın eksiliği durumunda sehv secdesi yeterli değildir. Ancak farzın fazlalığı durumunda sehv secdesi gereklidir ve yeterlidir.

³⁸⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/358.

³⁸⁷ Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/358; Serahsî, *Mebûsût*, 1/ 305, 306; Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 29; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/229, 232. İbn Kudâme, *el-Umde/Hanbelî Fıkhi’na Giriş*.

³⁸⁸ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 29.

³⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/365.

³⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/363.

³⁹¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/363; Serahsî, *el-Mebûsût*, 1/275; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 234; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/215.

³⁹² Serahsî, *el-Mebûsût*, 1/275.

³⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/215.

2. Namaz kılan tek başına veya imam olarak sehiv secdesini gerektiren bir hata yaptığında secde etmesi gerekir.

3. Cemaat, hata yapan imama uymasa da sehiv secdesi yapan imama uymak zorundadır.

4. Namazda hata yapan imamı uyarmak için cemaateki erkeklerin ‘subhanallah’ demesi sünnettir.

İbn Rüşd, müctehidlerin namazda farzın eksikliği durumunda farzın iadesinin gerektiği ancak farzın fazlalığı durumunda sehiv secdesinin yeterli olacağına ittifak ettiklerini belirtir.³⁹⁴ Dört mezhebin kaynaklarında da bunu görmekteyiz.³⁹⁵ Nevevî, namazın rüknu dışında emredilen fiillerin terki, rükunların fazlalığı veya yasakların işlenmesi durumunda sehiv secdesinin sünnet olduğunu ifade etmektedir. Ancak rükunlarda bir eksiklik olması durumunda onun iadesi vaciptir.³⁹⁶ Hanefî ve Hanbelîler de namazın farzlarının unutulması durumunda onların tamalanması gerektiğini ve sehiv secdesinin de fazladan yapılan bir rükunun sonucunda gerektiği konusunda hemfikirdirler.³⁹⁷

İbn Rüşd sehveden kişinin ister tek başına namaz kılıyor olsun ister imam olsun sehiv secdesi yaptığında alimlerin ittifakı olduğunu ifade eder.³⁹⁸ Bununla birlikte cemaat hata yapan imama uymasa bile sehiv secdesinde imama uymak zorundadır.³⁹⁹ Bu iki icmâ’ dört mezhebin kaynaklarında açıkça geçmektedir.⁴⁰⁰

Mebhut’ta sehveden kişinin tek başına veya imam olsa da sehiv secdesi yapması gerektiği açıkça ifade edilir. Bununla birlikte cemaatin sehiv secdesi yapan imama uyması gerekir çünkü imama vacip olan şey cemaate de vacip olur.⁴⁰¹ Nevevî namazda yanılan kişinin sehiv secdesi yapması gerektiğiyle birlikte sehveden imamın cemaatinin sehiv secdesi yapması gerektiğini eğer imam sehiv secdesi yapmazsa bile cemaatin yapması gerektiğini ifade eder.⁴⁰² *Muğni*’de namazda hata yapan kişinin imam olsun olmasın sehiv

³⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/383.

³⁹⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/383; Serahsî, *el-Mebhut*, 1/393,394; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 64; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 305.

³⁹⁶ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 64.

³⁹⁷ Serahsî, *el-Mebhut*, 1/393,394; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/ 305.

³⁹⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/386.

³⁹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/386.

⁴⁰⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/386; Serahsî, *el-Mebhut*, 1/ 393; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 66; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/316.

⁴⁰¹ Serahsî, *el-Mebhut*, 1/ 393.

⁴⁰² Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 66.

secdesi yapması gerektiğinde icmâ' olduğu ifade edilir. İmam yanıldığında cemaat ona uymasa da sehiv secdesinde ona uymalıdır.⁴⁰³

İbn Rüşd, cemaatteki erkeklerin sehveden imamı uyarmak için 'subhanallah' demesinin sünnet olduğunda alimlerin ittifak ettiğini belirtir. Bu durumun sünnetle sabit olduğunu ifade eder.⁴⁰⁴ Bu durumun sünnet olduğu dört mezhep kaynaklarında görülmektedir.⁴⁰⁵

2.2.9. Vâcib ve Sünnet Namazlar

İbn Rüşd, vâcib ve sünnet namazlar hakkında şu dokuz icmâ'ı aktarmaktadır:

1. Vitr namazının vakti yatsı namazı ve fecrin sökmesi arasındadır.
2. Sabah namazından önce kılınan iki rekat sünnet namaz, sünnet-i müekkededir.
3. Hz. Ömer (r.a.) döneminden beri Ramazan aylarında teravih namazı sıklıkla cemaatle kılınmaya başlamıştır.
4. Kûsuf namazı sünnettir ve cemaatle kılınır.
5. Yağmur duası sünnettir.
6. Bayram namazı için ezan ve kamet okunmaz.
7. Bayram namazının hutbesinin namazdan sonra okunması sünnettir.
8. Bayram namazı için belirli bir sure yoktur. Ancak ilk el-A'lâ ve el-Ğaşiye surelerini okumak müstehaptır.
9. Bayram namazının vakti gün doğuşu ve zevali arasındadır.

İbn Rüşd, ulemanın vitir namazının vaktinin yatsı namazı ile fecrin sökmesi arasında olduğunda ittifak ettiklerini ifade eder. Vitr vaktinin zamanına dair gelen ve sahih olarak nitelediği hadislerle yer vermektedir.⁴⁰⁶ Vitr vakti konusunda dört mezhebinde kaynaklarında aynı görüş yer almaktadır.⁴⁰⁷ Muğnî Muhtasar'ından vitrin vaktiyle birlikte gecenin ortasında kılının masının daha faziletli olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁸

⁴⁰³ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/316.

⁴⁰⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/387.

⁴⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/389; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/307,308.

⁴⁰⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/395.

⁴⁰⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/395; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/268; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 69; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/357.

⁴⁰⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/357.

Bu konuya dair diğer bir icmâ‘ ise sabah namazından önce kılınan iki rekat sünnet namazın hükmünün sünnet-i müekkede olduğudur.⁴⁰⁹ Sabah namazının kazasının hadislerle sabit olduğu ve devamlı ve güçlü bir sünnet olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁴¹⁰

İbn Rüşd, teravih namazının cemaatle kılınmasının Hz. Ömer (r.a.) döneminden itibaren düzenli bir şekilde uygulandığında ulemanın ittifakı olduğu belirtir.⁴¹¹

Hanefî fıkıh eseri *Mesbut*’ta ümmetin Teravih namazının ‘meşru ve caiz olduğu’ hakkında icmâ‘ olduğu ifade edilmektedir. Teravih namazının caiz olduğunun delili olarak en başta icmâ‘ kabul edilmektedir.⁴¹² Hanefîlere göre Teravih namazını cemaatle kılmak daha faziletlidir ve “*onun cemaatle kılınması sünnetin alâmeti*” kabul edilmiştir.⁴¹³ *Minhac*’da ifade edilene göre de teravih namazını cemaatle kılmak sünnettir. Şâfiîlere göre nafil bir namazın cemaatle kılınmasının sünnet olabilmesi için bir vakte ve bir sebebe bağlı olması gerekir.⁴¹⁴ Teravih namazı, Hanbelîlere göre müekked sünnettir. Bununla birlikte Hanbelîler de Teravih namazının cemaatle kılınmasının daha faziletli olduğu konusunda diğer üç mezheple aynı kanaattedir. Çünkü bu konuda sahabe icmâ‘ı vardır.⁴¹⁵

İbn Rüşd, güneş tutulduğunda kılınan namazın sünnet olduğunda ve bu namazı cemaatle kılındığında icmâ‘ olduğunu belirtir.⁴¹⁶ Dört mezhebin kaynaklarında da bu namazın cemaatle kılınması sünnet olarak kabul edildiği görülmektedir.⁴¹⁷ Teravih namazında olduğu gibi güneş tutulduğunda kılınan nafil namaz bir sebebe ve vakte sahiptir. Şâfiîlere göre böyle olan nafil namazları cemaatle kılmak sünnettir. Güneş tutulmasında kılınan namazın da cemaatle kılınması sünnettir.⁴¹⁸ *Muğnî Muhtasar*’ı’nda güneş tutulması namazının sünnet olduğu konusunda icmâ‘ ve hadis delil gösterilmektedir. Bu namazın cemaatle veya tek başına kılınması sünnet olarak görülmüş ancak cemaatle kılınmasının daha faziletli olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁹

⁴⁰⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/400.

⁴¹⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/400; Merginânî, *el-Hidaye*, 1/150; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 69; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/357.

⁴¹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/409.

⁴¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 2/213.

⁴¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/215.

⁴¹⁴ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 70.

⁴¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/359.

⁴¹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/411.

⁴¹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/411; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/122; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 70; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 467, 468.

⁴¹⁸ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 70.

⁴¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 467, 468.

İbn Rüşd'ün yağmur duasıyla ilgili aktardığı icmâ' şudur: "ulemânın hepsi, yağmur duasını yapmak üzere şehir dışına çıkıp Allah'tan yağmur talebinde bulunmanın ve yalvarıp yakarmanın, Peygamber (s.a.s) Efendimiz'den kalma bir sünnet olduğunda müttefiktirler."⁴²⁰

Yağmur duası için namaz kılmanın gerekliliği üzerine ihtilaf vardır. Ancak yağmur yağması için Allah'a dua etmenin sünnet olduğu dört mezhebin kaynaklarında yer almaktadır.⁴²¹ Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre yağmur duası için namaz kılınmaz. Yalnızca yağmur için Allah'a dua edilir. Delilleri ise şu ayettir: “ *Dedim ki: “Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın.*”⁴²² Bununla birlikte Peygamber (s.a.v)'in sünnetinin de bu yönde olduğunu ifade etmişlerdir.⁴²³ Şâfiîlerin görüşüne göre ihtiyaç halinde ısrarla yağmur duasına çıkmak sünnettir. Yağmur namazı için hazırlanırken yağmur yağarsa yine cemaatle toplanıp dua ve namazla şükretmek gerekir. ⁴²⁴ Hanbelîler de benzer bir görüşe sahiptir. Yağmur duası/namazının (istiskâ) müekked sünnettir ve iki rekat namazı vardır.⁴²⁵

İbn Rüşd, alimlerin bayram namazı için ezan ve kamet okunmadığında ittifak ettiklerini belirtir. Sünnette böyle bir uygulamanın olmadığını ifade eder.⁴²⁶ Hatta *Mebusut*'ta ezan ve kamet okumamanın sünnet olduğu çünkü Peygamber (s.a.v)'den gelen uygulama bu şekildedir.⁴²⁷ *Minhac*'da bayram namazında kamet yerine “es-salatu camiatus” denildiği ifade edilmektedir. Bayram namazı ve benzerlerinde kamet okunmaz.⁴²⁸ *Muğnî Muhtasar*'ında bayram namazının ezansız ve kametsiz kılınmasının sünnet ve icmâ' ile de sabit olduğu belirtilir.⁴²⁹

Bayram namazıyla ilgili bir diğer icmâ' ise bayram namazının hutbesinin namazdan sonra okunması sünnet olmasıdır.⁴³⁰ Bu hüküm dört mezhebin kaynaklarında

⁴²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/418.

⁴²¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/418; Serahsî, *el-Mebusut*, 2/126,127; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 98, 99; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 474.

⁴²² “فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا * يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا” (Kur'an Yolu, 25 Haziran.2023, Nuh 71/10,11).

⁴²³ Serahsî, *el-Mebusut*, 2/126,127.

⁴²⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 99.

⁴²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 474.

⁴²⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/422.

⁴²⁷ Serahsî, *el-Mebusut*, 2/58.

⁴²⁸ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 48.

⁴²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/448.

⁴³⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/422.

geçmektedir.⁴³¹ Serahsî'nin ifadesine göre bayram namazının hutbesinin bayram namazından sonra olması bu hutbenin bayram namazının koşulu olmamasındandır.⁴³² Şâfîlilere göre hutbe namazdan sonra okunur. Bayram namazından sonra iki hutbe okumak sünnettir.⁴³³ *Muğnî Muhtasar*'ında bu hükmün sünnet ve icmâ' ile sabit olduğu belirtilir.⁴³⁴

İbn Rüşd, ulemânın, bayram namazında okunması zorunlu olan belli bir surenin bulunmadığında ittifak ettiklerini belirtir. Ancak ulemânın çoğu, “*bayram namazının birinci rek'atında el-A'lâ, ikinci rek'atında da el-Gâşiye sûrelerini okumak müstehaptır. Zira Peygamber (s.a.s.) Efendimiz'in bunları okuduğu, tevatür yolu ile sabit olmuştur*” demişlerdir.⁴³⁵ Dört mezhep de bu görüşleri paylaşmakla birlikte Nevevî, bayram namazında “*Gâşiye*” ve “*Enbiya*” surelerinin okunmasının sünnet olduğu ifade etmektedir.⁴³⁶ Hanefiler, Peygamber Efendimize (s.a.v) uyma niyetiyle bayram namazında “*el-Gâşiye*” ve “*Âlâ*” surelerini okumanın daha faziletli olacağı ancak okunması zorunlu olan herhangi bir surenin olmadığını kabul ederler.⁴³⁷ Hanbelîler de aynı şekilde bu iki sureyi okumanın müstehap olduğunu kabul ederler.⁴³⁸

Bu konudaki son icmâ' ise bayram namazını vaktiyle ilgilidir. Buna göre bayram namazı vaktinin, günün doğuşu ile zevali arasında olduğu icmâ' ile sabittir.⁴³⁹ Dört mezhebin kaynağında bayram namazının vaktiyle ilgili aynı görüşe yer verilmiştir.⁴⁴⁰ *Mebhut* 'ta bayram namazı vaktinin güneşin doğmasıyla başladığı belirtilmiştir.⁴⁴¹

2.3. CENAZE

2.3.1. Ölüm sırasında ve sonrasında yapılacaklar

İbn Rüşd bu konuda dokuz icmâ' aktarmaktadır:

⁴³¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/422; Serahsî, *el-Mebhut*, 2/58; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 95; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/451, 452.

⁴³² Serahsî, *el-Mebhut*, 2/58.

⁴³³ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 95.

⁴³⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/451, 452.

⁴³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/422.

⁴³⁶ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 95.

⁴³⁷ Serahsî, *el-Mebhut*, 2/52.

⁴³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/448.

⁴³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/425.

⁴⁴⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/425; Serahsî, *el-Mebhut*, 2/61; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 95; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/447, 448.

⁴⁴¹ Serahsî, *el-Mebhut*, 2/61.

1. Ölümü yaklaşan hastaya kelime-i tevhidi hatırlatmak müstehaptır.
2. Ölen hastayı gömmekte acele etmek müstehaptır.
3. Suda boğularak ölen kişiyi gömmeyi geciktirmek müstehaptır.
4. Kafirlerle olan savaşta ölmeye yakın olup savaştan sonra ölen kişiyi yıkamak vaciptir.
5. Erkeğin ölüsünü kadın; kadınınkini erkek yıkayamaz.
6. Kadın, kocasının ölüsünü yıkayabilir.
7. Bain talaklı kadın kocasının ölüsünü yıkayamaz.
8. Ölünün karnından pislik çıkması durumunda en fazla yedi defa yıkanır. Daha fazla yıkanmaz.
9. Hac ihramı dışında ölenlerin başları örtülür ve güzel kokular sürülür.

İbn Rüşd, hastaya öleceği sırada kelime-i tevhidi hatırlatmanı müstehap olduğunu belirtir. Bu durumun hadislerle sabit olduğunu ifade eder ve eserinde yer verir.⁴⁴² Her ne kadar bu konuda icmâ' olduğuna veya ihtilaf oluşmadığına dair bir ifade kullanılmıyorsa da hemen akabinde ihtilafı bir hükme yer vermesi ve eseri yazım uslubuna göre öncelikle ittifak edilenleri ele alması hasebiyle bunu da bu hüküm kapsamında değerlendirdik. Nitekim dört mezhebin kaynaklarında ölümeye yaklaşan hasta için yapılacaklardan birinin kelime-i tevhidi hatırlatmanın müstehap olduğu ifade edilir.⁴⁴³

Hanefî ve Şâfiî kaynaklarında ölmek üzere olan kişinin yüzünü kıbleye döndürüp şehadeti hatırlatmanın müstehap olduğu ifade edilir.⁴⁴⁴ *Muğni'l-Muhtac* 'da şehadetten kastedilenin '*La İlahe İllâllah*' lafzı olduğu ifade edilir.⁴⁴⁵ *Muğni Muhtasar* 'ında ölmek üzere olan hastaya kelime-i tevhidle birlikte, hastanın vasiyetini bildimesi, tövbe etmesi tavsiye edilmektedir. Yine bir yakının hastanın yanında bulunması da müstehaptır. Bunlar hadislerle delillendirilmiştir.⁴⁴⁶

Bu konudaki ikinci hüküm ise ölen hastayı gömmekte acele etmek müstehaptır.⁴⁴⁷ İbn Rüşd'e göre suda boğulan kişinin durumu farklıdır. Suda boğularak ölen kişiyi gömmek için acele etmemek gerekir. Çünkü suda boğulan kişinin ölüp ölmediğinin

⁴⁴² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/440.

⁴⁴³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/440; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/201; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 101; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l Muhtâc*, 4/ 337; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/490.

⁴⁴⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/201; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 101.

⁴⁴⁵ Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l Muhtâc*, 4/ 337.

⁴⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 1/490.

⁴⁴⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/440.

anlaşılması için beklemek gerekir.⁴⁴⁸ Kişinin öldüğünden emin olmak gerektiği ve gömmekte acele edilmesinin müstehap olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁴⁴⁹ Şâfiîler kişinin öldüğünden emin olduktan sonra cenaze işlemlerinin (ölüyü yıkmak, gömmeye hazırlamak ve gömmek) hızlıca yapılması gerektiğini kabul ederler.⁴⁵⁰ *Muğnî Muhtasar*’ında cenazenin hızlıca gömülmesinin müstehap olduğu konusunda icmâ‘ olduğu belirtilir.⁴⁵¹

İbn Rüşd’ün bu konuyla ilgili aktardığı diğer bir icmâ‘ şudur: “*Ulemâ, “Kâfirlerle olan savaşta öldürülmemiş olan müslüman ölüyü yıkmak vacibtir” demişlerdir.*”⁴⁵² Dört mezhebin de kaynaklarında savaş meydanında yaralanıp bir müddet daha yaşayan kişinin cenazesinin yıkanacağı geçmektedir.⁴⁵³ Hanefiler bir kişi savaş sırasında yaralanıp savaştan bir müddet sonra aldığı darbe yüzünden öldüğünde şehit sayılsa da yıkanması gerektiğini belirtirler. Serahsî, buna delil olarak Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Osman’ın durumları karşılaştırılmıştır. Peygamber (s.a.v) Efendimiz tarafından şehit olarak nitelenen bu üç sahabeden Hz. Ömer ve Hz. Ali yaralandıkları mekândan taşınmış ve bir müddet sonra şehit olduklarında yıkanmışlardır. Ancak Hz. Osman, yaralandığı yerde şehit olduğunda yıkanmamıştır. Kısacası bu şekilde şehit olan kişinin yıkanması yaralandığı yerden taşınması sebebiyledir.⁴⁵⁴ *Muğnî*’de de benzer bir görüş yer alır; kişi savaşta aldığı ölüm darbesi nedeniyle savaştan hemen sonra ölürse şehit olmuştur dolayısıyla yıkanmaz ve cenaze namazı kılınmaz. Ancak bu darbe nedeniyle bir müddet yaşayacak olursa cenazesi yıkanır ve cenaze namazı kılınır.⁴⁵⁵

İbn Rüşd, müctehidlerin erkeğin, kadının ölüsünü; kadının da erkeğin ölüsünü yıkamayacağı konusunda ulemanın ittifakı olduğunu ifade eder.⁴⁵⁶

⁴⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/440.

⁴⁴⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/440; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî’l Muhtâc*, 4/348; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/502; Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta’lîl-i’l-Muhtâr* (Kahire: Matbaatü’l-Halebî, 1937), 91; Şâfiî fakihi İmrânî, ölüm kesinliktikten sonra teşhiz ve definde acele etmenin sünnet olduğunu belirtir. Kasım Muhammed en-Nurî (ed.), *el-Beyân fî mezhebi’l-İmâm Eş-Şâfi’î* (Cidde: Dârü’l-Minhâc, 2000), 3/16; Hanbelî kaynaklarında sünnet olduğuna dair bilgi için bk. Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfü’l-Kinâ‘ ‘an (metn)i’l-İknâ‘* (Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 2/84.

⁴⁵⁰ Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî’l Muhtâc*, 4/348.

⁴⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/502.

⁴⁵² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/442.

⁴⁵³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/442; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 81; el-Hîn, el-Buğâ, eş-Şerbecî, *Büyük Şâfiî Fıkhi*, 1/281; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 521,522.

⁴⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 81.

⁴⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 521,522.

⁴⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/443.

İbn Rüşd'ün aktardığı başka bir icmâ'a göre ulema, kendi kocasını yıkayabilir ancak bain talakla boşanan kadın kocasının cesedini yıkayamaz.⁴⁵⁷ Bu iki icmâ' meselesini bir arada ele alacağız. Dört mezhebin de kaynaklarında bu meselelere dair farklı görüş bulunmamaktadır.⁴⁵⁸ Hanefiler de ancak erkeğin erkeğin ölüsünü; kadının da kadının ölüsünü yıkayabileceği görüşündedir.⁴⁵⁹ Serahsî eşlerin birbirini yıkamaları konusunda erkek ve kadının farklı olduğunu ifade etmiştir. Kadın ölen kocasını yıkayabilir çünkü iddet beklediği için nikah sürmektedir. Ancak kadın öldüğünde aradaki nikah ortadan kalkacağı için kocası onu yıkayamaz.⁴⁶⁰ Kadın ve adam hayattayken nikah akdi bir şekilde sonlanmışsa adam öldüğünde kadının onu yıkamayacağı ve yine avret yerine bakması haram olduğu için adamın mahreminin de adamı yıkamayacağı *Mebhut*'ta ifade edilmektedir.⁴⁶¹

Nevevî'nin ifade ettiğine göre ölüyü hemcinsi yıkamalıdır. Bununla birlikte erkek cariyesini ve karısını yıkayabilir. Yine de kadının kadın akrabaları sonra da yabancı kadınlar önceliklidir. Ölen erkeği de yıkayacak erkek yoksa karısı yıkayabilir. Bunlarla birlikte eğer kadının veya erkeğin vefat ettiği yerde hemcinsi veya mahremi yoksa ölüye teyemmüm aldırılır.⁴⁶² Şâfiîler ric'i talakla bile olsa kocası tarafından boşanmış kadının kocasını yıkayamayacağı görüşündedirler.⁴⁶³ Hanbelîler ölüyü yedi yaşına kadar karşı cinsten birinin yıkayabileceği görüşündedirler.⁴⁶⁴ Bununla birlikte ölen eşi diğer eşin yıkayabileceğini; bu mevzuda karı ve kocanın farketmediğini belirtirler. Aynı zamanda Muğnî Muhtasar'ı'nda kadının ölen kocasını yıkayabileceğinde icmâ' olduğu ifade edilir.

465

Cenaze sırasında yapılacaklar konusunda son icmâ' ise ölünün başının örtülmesi ve güzel kokular sürülmesidir.⁴⁶⁶ Özellikle kadının ölüsünün kefenlenirken başının

⁴⁵⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/445.

⁴⁵⁸ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/443; Serahsî, *el-Mebhut*, 2/114-118; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 103; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 4/368; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/519; Dimyatî, *Hanbelî Fıkhı*, çev, Abdulkadir, Çiftçi, 1/158.

⁴⁵⁹ Serahsî, *el-Mebhut*, 2/ 116,117.

⁴⁶⁰ Serahsî, *el-Mebhut*, 2/ 114,115.

⁴⁶¹ Serahsî, *el-Mebhut*, 2/116.

⁴⁶² Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 103.

⁴⁶³ Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 4/368.

⁴⁶⁴ ed-Dimyâtî, *Hanbelî Fıkhı*, çev, Abdulkadir, Çiftçi, 1/158.

⁴⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/519.

⁴⁶⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 452.

örtülmesi dört mezhebe göre uygundur.⁴⁶⁷ Serahsî, ölüye güzel koku sürülmesini şu şekilde açıklar: “*O, kefeni Rabbına arz için giyer. Kişi hayatta iken Cuma ve Bayram için elbise giydiğinde güzel koku sürdüğü gibi, öldükten sonra da kefenine böyle yapılır. Bu konuda tek yapmak teşvik edilmiştir, menduptur...*”⁴⁶⁸ Nevevî, *Minhac*’ında ölü kefenlenirken üç kat lifafın her birinin arasına güzel koku serpileceği ve kefen sarıldıktan sonra yeniden hanut ve kafur serpileceği ifade edilmektedir.⁴⁶⁹ *Muğnî Muhtasar*’ında ölünün vücudundaki çukurlara ve secde yerlerine koku sürülmesi müstehap olarak ifade edilmiştir.⁴⁷⁰ Şâfiî ve Hanbelîler ihramlı olarak ölen kişileri ayrı tutarak koku sürmelerinin ve başlarını örtmelerinin uygun olmayacağını ifade eder.⁴⁷¹

2.3.2. Cenaze Namazı

Cenaze namazı konusunda İbn Rüşd dört icmâ‘ aktarmaktadır:

1. Kabir üzerine cenaze namazı kılabilmek için ölünün yeni gömülmüş olması gerekir.
2. Münafıklar şهادet kelimesini telafuz ettiği halde ölülerine namaz kılınmaz.
3. Esir edilmeyen ve herhangi bir müslümanın mülkiyetine geçmeyen ve ebeveynlerinden biri Müslüman olmayan çocuğa anne ve babasının hükmüne göre muamele edilir.

İbn Rüşd, kabir üzerinde cenaze namazının kılınabilmesi için cenazenin yeni gömülmüş olması gerektiğinde ittifak olduğunu belirtir.⁴⁷² *Yeni gömülmek*’ten kasıt her mezhep için farklılık arz edebilmekle birlikte dört mezhebin de kaynaklarında belli bir süreye kadar gömülmüş olan cenaze için namaz kılınabileceği geçmektedir.⁴⁷³ Serahsî, defnedilmiş ölünün namazının çürüdüğü tahmin edilinceye kadar cenaze namazının

⁴⁶⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 452; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 96, 97; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/202,203; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 104; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 500; ed-Dimyâtî, *Hanbelî Fıkhi*, Abdulkadir, Çiftçi, 1/ 164, 165.

⁴⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 96, 97.

⁴⁶⁹ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 104.

⁴⁷⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 500.

⁴⁷¹ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 104; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 523.

⁴⁷² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 464.

⁴⁷³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 464; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 113; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, 4/545; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 520, 528; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 514, 515.

kılınabileceği görüşündedir.⁴⁷⁴ Hanbelîler ise bir aya kadar namaz kılınabileceği görüşündedirler.⁴⁷⁵

İbn Rüşd'ün ifade ettiğine göre münafık olarak bilinen kimseler ölüm anında şehadet etseler de onlara namaz kılmak caiz değildir. Bunun delili olarak: “*Ve onların arasından ölen hiç kimsenin namazını kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler.*”⁴⁷⁶ âyetine yer verir.⁴⁷⁷ Yalnızca münafıkları değil genel kapsamıyla kâfirlerin cenaze namazının kılınmayacağı dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁴⁷⁸

İbn Rüşd cenaze namazına dair diğer bir icmâ'ı şu şekilde aktarmaktadır: “*Ulemâ, esir edilmeyen ve herhangi bir müslümanın mülkiyetine geçmeyen ve ana-babalarından biri müslüman olmayan çocukların, ana ve babalarının hükmüne tâbi olduklarında müttefiktirler.*”⁴⁷⁹ Hanbelî fakih İbn Kudâme aynı hükmü eserinde aktarmaktadır.⁴⁸⁰ Nevevî, *Minhâc şerhü Sahihi Müslim* eserinde kafir çocukların dünya işlerinde ebeveynlerine tabi olduklarını belirtir.⁴⁸¹ yine Hanefî Fakih Kâsânî çocuğun küfür ve islam konusunda ebeveynlerine abi olduklarını ifade eder. Dârü'l-harp'te olup ölen böyle bir çocuğun cenaze namazının kılınmayacağını belirtir.⁴⁸² Nevevî ve Kâsânî kâfirlerin cenaze namazının kılınmayacağı üzerinde icmâ' oluştuğunu aktarırlar.⁴⁸³ Dolayısıyla kafir çocuklarının ebeveynlerine tabi olmaları hasebiyle onlarınkinin de cenaze namazı kılınmayacağı anlamına gelmektedir. Bu çocukların müslümaların esiri veya mülkiyetinde olması durumunda namazının kılınıp kılınmayacağı ihtilaflıdır.

Merginânî, anne babası kafir olan esir çocuğun namazının kılınabilmesi için farık ve mümeyyizken islamı kabul ettiğinin bilinmesi gerektiğini veya anne babasından birinin müslüman olması gerektiğini aksi taktirde cenaze namazının kılınamayacağını ifade eder.⁴⁸⁴

⁴⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 113.

⁴⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 514.

⁴⁷⁶ “وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ” (Kur'an Yolu, 26.09.2023, Tevbe, 9/84).

⁴⁷⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/466.

⁴⁷⁸ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/466; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/88; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 4/460; Dimyati, *Hanbeli Fıkhi*, 1/167.

⁴⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 470.

⁴⁸⁰ İbn Kudâme, *eş-Şerhü'l-Kebîr*, 6/190

⁴⁸¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Minhâc şerhü Sahihi Müslim*, (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, 1392), 12/50.

⁴⁸² Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 7/104.

⁴⁸³ Nevevî, *el-Mecmu'*, 5/144; 258; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 1/303.

⁴⁸⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/207.

2.4. ORUÇ

İbn Rüşd, oruç konusunda aktardığı icmâ‘lar şunlardır:

1. Ramazan orucunu tutmak vaciptir.
2. Ramazan orucu tutmakla mükellef olanlar şunlardır: Akil-baliğ olan, hasta ve yolcu olmayan müslüman.
3. Zaman ve imsak orucun rükunleridir.
4. Ramazan ayı 29 veya 30 gün sürer; başlayış ve bitişi de ancak hilalin görülmesiyle olur.
5. Orucu bozan şeylerden sakınmak farzdır.
6. Oruç tutmak da tutmamak da caiz olanlar; hasta, yolcu, çok yaşlı kimseler, gebe ve emzikli kadınlar olmak üzere beş kişidir.
7. Oruca dayanamayan çok yaşlı kimse oruç tutmaz.
8. Ramazan’da edilen cima sayısı kadar kefarete ödemek gerekir.
9. Sahuru geç, iftarı erken yapmak sünnettir.
10. Aşure günü oruç tutmak için teşvik edilen gündür.
11. Ramazan Bayramının ve Kurban Bayramının ilk günlerinde oruç tutmak yasaktır.
12. Mendub olan orucun mazeretten dolayı bozulması hiçbir şey gerektirmez.

İbn Rüşd, Ramazan orucunun vucubunun Kur’ân, sünnet ve icmâ‘ ile sabit olduğunu belirtir. Delil olarak “*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar.*”⁴⁸⁵ ayetini ve sahih olarak nitelediği Ramazan orucunun farz olduğuna dair gelen hadisleri zikretmektedir.⁴⁸⁶ Dört mezhebin kaynaklarında Ramazan ayının orucunun vacip olduğu ve Kur’ân ve sünnetle sabit olduğu yer almaktadır.⁴⁸⁷ *Mebhut*’ta orucun farz oluşuna dair kısım şu şekildedir: “Orucun farz oluşunun delili; Allahu Teâlâ’nın “Oruç size farz kılındı.” ayetinden (el-Bakara, 2/183), “Sizden kim Ramazan ayına yetişirse onda oruç tutsun.” âyetine (el-Bakara, 2/185) kadar olan bölümdür. Bu âyette orucun kişiye farz olmasını gerektiren neden

⁴⁸⁵ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” (Kur’an Yolu, 13.10.2023, Bakara 2/184).

⁴⁸⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 478.

⁴⁸⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 478; Serahsî, *el-Mebhut*, 3/ 77,78; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 129; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 59.

açıklanmaktadır. Bu da Ramazan ayına yetişmekten ibarettir. Orucun tutulması, Allahu Teala'nın; "...onda oruç tutsun." buyruğu ile emredilmiştir. Peygamber (s.a.v.) de, "İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına Muhammed (s.a.v.)'in, O'nun kulu ve resulü olduğuna tanıklık etmek, namazı kılmak, zekât vermek, Beytullah'ı hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak." diye başlayan hadisinde bu beş şey arasında orucu da saymıştır."⁴⁸⁸ *Muğnî Muhtasarı*'nda, Ramazan orucunun Kur'ân, sünnet ve icmâ' ile farziyetinin sabit olduğu belirtilmektedir. Ramazan orucunun Kur'ân'daki delili de ayrıca yer almaktadır. Aynı ayet ve hadisler zikredilir.⁴⁸⁹

İbn Rüşd, Ramazan orucu akil, balıĝ, hasta ve yolcu olmayan herkese şer'i bir mâni olmadıkça farz olduğunda ittifak edildiğini belirtir. Delil olarak "*Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin.*"⁴⁹⁰ ayetine yer vermektedir. Eserdeki çevirisine yer verdiğimizde bu ayetinin deli olması daha anlaşılır olacaktır. "*...kim bu ayı idrak ederse...*" şeklinde yer almaktadır.⁴⁹¹ Ramazan orucuyla mükellef olanlar dört mezhebin kaynaklarında görülmektedir.⁴⁹² *Minhâc*'da ifade edildiğine göre orucun farz olmasının şartları şunlardır: "*Akıllı olmak, buluĝ çağına ermiş olmak ve hissen oruç tutmaya muktedir olmaktır. Çocuk yedi yaşına geldiğinde, gücü yeterse oruç tutması için emredilir. Kendisine şiddetli bir zarar dokunan hastanın, mubah olan uzun yolculukta oruç tutmaması mubahtır.*"⁴⁹³ Hanbelîler de akil ve balıĝ kimsenin oruç tutmasının şart olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹⁴ Hastanın iyileşmeme korkusundan dolayı tutmamasının daha iyi olduğu belirtilmektedir. Yolcunun oruç tutmama ruhsatı vardır ancak oruç tutması durumunda bu oruç her ne kadar mekruh olsa da geçerlidir.⁴⁹⁵

Ramazan orucunun rükünlerinden şu ikisi üzerine ulemanın ittifakı vardır: Zaman ve imsak.⁴⁹⁶ Ramazan orucunun belli bir zaman diliminde gerçekleştirilecek bir ibadet olduğu ve oruç tutan kişinin kendini yeme, içme ve cima' gibi orucu bozacak hareketlerden uzak tutmasının şart olduğu dört mezhebin kaynaklarında

⁴⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 77,78.

⁴⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 59.

⁴⁹⁰ "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ" (Kur'an Yolu, 12 Aralık 2023, Bakara 2/185).

⁴⁹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 479.

⁴⁹² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 479; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 136; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 133; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 93, 94,97.

⁴⁹³ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 133.

⁴⁹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 97.

⁴⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 93, 94.

⁴⁹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/479.

geçmektedir.⁴⁹⁷ *Mebсут*'ta, imsak'ın orucun rüknü olduğu bilmeyerek ikinci fecrde sahur yapan adamın durumundan bahsedilirken ifade edilmiştir: “...*Bu kişinin orucu, orucun rüknü (unsuru) olan ‘tutmak (imsâk)’ bulunmadığı için bozulmuştur. Fakat adamın, vaktin hakkını yerine getirmek için, günün geri kalan kısmında bir şey yiyip içmemesi gerekir. Çünkü orucun kaçırılması durumunda, Ramazan gündüzlerinde yemeyi içmeyi terk etmek (imsâk) dinen istenen bir şeydir.*”⁴⁹⁸ Ramazanın rükunlarına dair diğer bir mesele olan zaman için de Ramazanda ancak Ramazan orucunun tutulabileceği açıkça ifade edilmektedir.⁴⁹⁹ Şâfiîler orucun vucubiyetinin hilalin görülmesiyle başladığını ve bittiğini kabul etmektedirler. Orucu bozan şeylerden sakınmak gerektiğini ve yeme-içmenin de orucu bozduğunu; bunların her ikisinin de Ramazan orucunun unsuru olduğunu kabul etmektedirler.⁵⁰⁰

İbn Rüşd, ulemanın, hicrî/arabî ayların 29 veya 30 gün sürdüğüne ve Ramazan'ın başlayış ve bitişinin de ancak hilalin görülmesiyle olacağı konusunda müttetik olduğunu belirtir.⁵⁰¹ Şaban ayı otuz güne tamamlanıp hilalin görülmesiyle Ramazan ayı başlar. Şabanın otuzunda hilal görülmezse o gün oruç tutmak vacip olmaz. Bu husus dört mezhebin kaynaklarında da görülmektedir.⁵⁰²

Hilali tek bir beldenin görmesiyle Hanbelîlere göre diğer beldelerde de oruç tutmak vacip olur.⁵⁰³ Ancak Nevevî sadece hilalin görüldüğü ve çevresindeki beldelerin oruca başlayacağını ifade eder.⁵⁰⁴ Ramazan ayının tamamlanması konusunda ise Nevevî şu ifadeleri kullanmıştır: “*Adil bir kişinin şehadetiyle oruca başlanır da Ramazan ayı otuz güne tamamlandıktan sonra hilâl görülmezse, en sahih kavle göre -hava açık olsa bile- otuz birinci günde iftar edilir.*”⁵⁰⁵ Hanefi ve Hanbelîler de Ramazanın bitiminde hilalin görülmemesi durumunda Ramazan ayını otuza tamamlamak gerektiği görüşündedir.⁵⁰⁶

İbn Rüşd'ün, oruç konusunda aktardığı diğer bir icmâ' şudur: Orucu bozan şeyden sakınmak vaciptir. Delil olarak “*Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale*

⁴⁹⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/479; Serahsî, *el-Mebсут*, 3/ 81, 117; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 129, 135; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 5/ 355, 400, 410; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 59, 63.

⁴⁹⁸ Serahsî, *el-Mebсут*, 3/ 81.

⁴⁹⁹ Serahsî, *el-Mebсут*, 3/ 117. Ayrıca bkz: “Oruç Kitabı”.

⁵⁰⁰ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 129, 135; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 5/ 355, 400, 410.

⁵⁰¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/479.

⁵⁰² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/479; Serahsî, *el-Mebсут*, 3/ 94, 120; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 129, 130; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 59, 60, 62.

⁵⁰³ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 60.

⁵⁰⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 129.

⁵⁰⁵ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 129.

⁵⁰⁶ Serahsî, *el-Mebсут*, 3/ 120; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 62.

gelineye kadar yiyin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın.”⁵⁰⁷ ayetine yer vermektedir.⁵⁰⁸ Oruç tutan kişinin orucu bozacak şeylerden uzak durması gerektiği dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁵⁰⁹ Şâfiîlere göre orucun sahih olmasının şartlarından biri orucu bozacak şeylerden sakınmaktır. Yeme-içmenin yanında orucu bozacak olan iki şey vardır; kusmak ve cinsel ilişkiye girmek. Oruçlu kişi bu şeylerden uzak durmalıdır ki orucu sahih olsun.⁵¹⁰ Hanbelîlere göre de orucu bozacak şeye yaklaşılması gerekir. Örneğin öpme sonucunda meni geleceğini bilen veya şüphelenen kişinin eşini öpmesi haramdır.⁵¹¹

İbn Rüşd, oruç tutup tutmama konusunda muhayyer olanların şu beş kişi olduğunda icmâ‘ olduğunu belirtir: Hasta, yolcu, çok yaşlı kimseler, gebe ve emzikli kadınlardır.⁵¹² Oruç tutmakta ruhsatı olanların bu beş kişi olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁵¹³ Hanefiler hamile ve emzikli kişilerin ruhsatının sünnetle sabit olduğu görüşündedir. Yolcu, hasta ve yaşlı kimse ise Kur’ân’dan delille ruhsatlardır. Bu kişilerin durumu Şaban ayındaki sağlıklı ve mukim kimsenin durumuna benzetilir. Tek fark orucu kaza etme ve kefarete verme gerekliliğidir.⁵¹⁴ *Minhac*’da hasta ve yolcu durumu şöyle ifade edilmektedir: “*Misafir veya hasta olan kişi, oruçlu olarak sabahlar da sonra iftar etmek isterse bu caizdir. Misafir kişi mukim olursa veya hasta şifa bulursa, en sahih kavle göre iftar etmesi haramdır. Misafir veya hasta iftar ederse, tutamadığı günleri kaza eder.*”⁵¹⁵ *Muğnî Muhtasar*’ında Ramazan orucunda ruhsatı olanların hasta, yolcu, yaşlı, gebe ve emzikli kadın olduğu konusunda icmâ‘ olduğu ifade edilir. Canına zarar gelmesinden korkanlar oruç tutmadıkları zaman oruçlarını daha sonra kaza etmeleri veya kefarete ödemeleri gerekir.⁵¹⁶ Bu ruhsatın ve sonucunun delili ise şu ayettir: “*İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur*

507 قَالَنَّ بِأَشْرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ □ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ □ ثُمَّ أَتُوا الصَّيَّامَ “إِلَى الْيَلِّ” (Kur’an Yolu 12 Aralık 2023 Bakara 2/187).

508 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/489.

509 Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/489; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/262; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 131; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 72.

510 Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 131.

511 İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 72.

512 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/496.

513 Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/496; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 91. 91, 92, 141, 142, 155, 156; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 134, 135; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, 5/ 462; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihi*, 630; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 90,91, 3-95.

514 Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 91. 91, 92, 141, 142, 155, 156.

515 Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 134, 135.

516 İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 90,91, 93-95.

olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır."⁵¹⁷

İbn Rüşd'ün aktardığı bir diğer icmâ' ise oruçluyken cima' etme konusundadır: *"Ulema, Ramazan'da cima'nın bir günde tekrarlanması halinde yalnız bir keffaret ve edilen cima'nın kefareti verildikten sonra bir başka günde bir daha cima edilmesi halinde de cimaların sayısı kadar keffaret lazım geldiği hususunda müttefik"* tir.⁵¹⁸

Ramazan ayında cima' eden oruçlunun kefareti hakkında dört mezhebin kaynaklarında aynı hüküm yer alır.⁵¹⁹ Hanefi mezhebine göre Ramazan ayında cimayı tekrarlayan kişinin kefareti şu şekildedir: *"Bir kimse Ramazan'da bir gün orucunu bozsa ve kefareti ödese sonra başka bir gün tekrar oruç bozsa, ona başka bir kefaret daha gerekir."*⁵²⁰ Şâfiî mezhebinin kaynaklarında da bu görüş yer almaktadır. Ramazan ayının başladığını bilip oruçlu halde cinsel ilişkiye giren kimseye kefaret vaciptir. Bu kişi cinsel ilişkiyi tekrarlarsa tekrarladığı kadar kefaret ödemesi gerekir. *Minhâc*'da bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: *"... Başına hilâli görüp oruç tutan ve o günde cinsel ilişkide bulunan kişiye kefaret vacib olur. Ramazan ayında iki ayrı günde cinsel ilişkide bulunan kişinin iki kefaret vermesi gerekir."*⁵²¹ *Muğnî Muhtasar*'ında Ramazan ayında birden fazla kez cima edeninin birden fazla kefaret ödemesi hakkında şun ifadeler yer alır: *"Kefaret verir ardından ikinci kez cima ederse; Şöyle ki aynı gün içerisinde tekrar yapması ya da başka bir günde bunu yapması şeklinde gerçekleşirse, o zaman başka bir günde bunu yapması durumunda iki defa kefaret vermesi gerekir."*⁵²²

İbn Rüşd, müctehidlerin sahurı geç yemenin ve iftarı erkenden etmenin sünnet olduğunda ittifak ettiklerini ve bunun delili olarak sahih olarak nitelediği hadise yer verir.⁵²³ Dört mezhebin kaynaklarında bu iki uygulamanın sünnet olduğu yer almaktadır.⁵²⁴ Hanefilere göre orucu riske atmamak kaydıyla sahurı geciktirmek sünnettir. Bununla birlikte yine iftarı erken yapmanın mendupluğu da sünnetle sabittir.⁵²⁵

⁵¹⁷ *أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ* (Kur'an Yolu, 17 Aralık 2023, Bakara 2/184).

⁵¹⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 515.

⁵¹⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 515; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 114; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 137; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 86, 87.

⁵²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 114.

⁵²¹ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 137.

⁵²² İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 86, 87.

⁵²³ Hadisler için bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 518.

⁵²⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 518; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 118; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 134; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 104.

⁵²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 118.

İftar ve sahur vakitlerinde uyulacak sünnetler *Minhâc*'da şu şekilde ifade edilmektedir: “*Vakit girer girmez acele ederek iftarı hurma ile, hurma yoksa su ile açmak; imsak vaktinin girdiği şüphesine düşmeyecek derecede sahur vaktin sonuna kadar geciktirmek, dili yalandan ve gıybetten ve nefsi şehvetten korumak sünnettir.*”⁵²⁶ *Muğnî Muhtasar*'ında İmam Ahmed'in sahur geç, iftarı erken yapmakla ilgili rivayetin aynı doğrultuda olduğu ve bu konuda alimlerin çoğunun bu uygulamanın sünnet olduğunu kabul ettiği ifade edilir.⁵²⁷

İbn Rüşd, aşure gününde oruç tutmanın teşvik edildiğinde alimlerin icmâ'ı olduğunu belirtir.⁵²⁸ Dört mezhebin kaynaklarında da aşure günü oruç tutmak iyi görülmüş ve tavsiye edilmiştir.⁵²⁹ Hanefiler aşure gününde oruç tutmanın sünnet olduğu görüşündedir.⁵³⁰ Minhac'da oruç tutulmaya teşvik edilen beş farklı nafîle oruçtan bahsedilmektedir. Bunlardan biri de ‘Muharrem'in dokuzuncu ve onuncu (aşure) günü’dür.⁵³¹ Hanbelîlere göre Aşure günü oruç tutmak müstehaptır.⁵³²

Oruç tutulmasının yasaklandığına ittifak edilen günler Ramazan Bayramının ve Kurban Bayramının ilk günleridir.⁵³³

Her iki bayramın ilk günlerinde oruç tutmanın yasak olduğu *Mebhut*'ta şu şekilde geçer: “...kişi, Ramazan ve Kurban Bayramı günleri ile teşrik günlerinde oruç tutmaz. Çünkü bu günlerde oruç tutmak dinen yasaktır. Kulun adak ile, bir ibadeti kendisine vacip kılma yetkisi vardır. Ama yasaklanmış şeyi kaldırma yetkisi yoktur. Bize göre, daha sonra bu günlerin orucunu kaza etmesi gerekir.”⁵³⁴

Şâfiî ve Hanbelîler de bu iki günde oruç tutmanın yasak olduğu görüşündedirler.⁵³⁵ *Muğnî Muhtasar*'ı'nda Kurban ve Ramazan Bayramının ilk günlerinde oruç tutmanın yasaklığı hakkında icmâ' olduğu ifade edilir.⁵³⁶

İbn Rüşd'ün belirttiğine göre ulema, mendub olan orucun bir mazeretten dolayı bozulması durumunda kaza gerektirmediği konusunda ittifak etmişlerdir.⁵³⁷ Serahsî'ye

⁵²⁶ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 134.

⁵²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 104.

⁵²⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/519.

⁵²⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/519; Sâğircî, *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*, 352; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 138; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 106, 107.

⁵³⁰ Sâğircî, *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*, 352.

⁵³¹ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 138.

⁵³² İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 106, 107.

⁵³³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/520.

⁵³⁴ Serahsî, *el-Mebhut*, 3/ 148.

⁵³⁵ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 133; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 100.

⁵³⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 100.

⁵³⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/525.

göre nafilâ orucun bozulmasıyla kefarete gerekmez ancak nafilâ orucun kazası gerekmektedir.⁵³⁸ Başlanmış nafilâ ibadetinin tamamlanmasının gerekliliği Hanefilerde asıldır.⁵³⁹ Özürlü ve özürsüz bozma günahailişkindir. Her iki durumda da kaza gerekmemekte ancak özre binaen nafilâ orucun bozulmasında bir günah yoktur.⁵⁴⁰ Şâfiî mezhebinde nafilâ orucu bozmak bir şey gerektirmez. Nevevî bu durumu şu şekilde ifade eder: “ *Nafilâ bir oruca veya bir namaza başlayan kimse, onu kesip bozabilir ve kaza etmesi gerekmez.*”⁵⁴¹ Hanbelîlere göre nafilâ orucu tamamlamak zorunlu değildir.⁵⁴² Hanefilerin konuya dair farklı görüşü icmâ‘ iddiasını tartışılır hale getirmektedir.

2.5. İ‘TİKÂF

İbn Rüşd, bu konu başlığı altında şu üç icmâ‘ı aktarmaktadır:

1. İ‘tikâf için niyet etmek şarttır.
2. İ‘tikâftayken mecburi bir ihtiyaç olmadıkça mescitten çıkılmaz.
3. İ‘tikâftayken hayız olan kadın sadece kalan günlerini tamamlar.

İbn Rüşd, müctehidlerin i‘tikâfa girmek için niyetin şart olduğunda ittifak ettiklerini belirtir.⁵⁴³ Niyetin i‘tikâfin şartı olduğu dört mezhebin kaynaklarında görülmektedir.⁵⁴⁴

Bu konudaki diğer bir icmâ‘ ise şudur: İ‘tikâftayken mecburi bir ihtiyaç olmadıkça mescidden çıkılmaz.⁵⁴⁵ Dört mezhep kaynaklarında da i‘tikâfin bozulmaması için kişinin mescidden ancak zaruri bir durum sebebiyle ayrılabilmesi geçmektedir.⁵⁴⁶ Merginânî, i‘tikâftaki kişinin çıkabileceği şu iki zaruri durum olduğundan bahseder: Abdest bozmak ve cuma’ namazı kılmak. Bunun dışında i‘tikâftaki kişi bulunduğu yerden kısa bir süre için bile ayrılrsa i‘tikâfı bozulur.⁵⁴⁷ Şâfiîlere göre i‘tikâfa giren kişi mazeret nedeniyle mescidi terk ederse niyetini yenilemez ancak zaruri bir durum olmadan mescitten çıkacak

⁵³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 106.

⁵³⁹ Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u’s-sanâ‘i‘*, 2/94.

⁵⁴⁰ Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u’s-sanâ‘i‘*, 2/94.

⁵⁴¹ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 138.

⁵⁴² İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 95, 96.

⁵⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/535.

⁵⁴⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/535; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/205; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/244; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 139; Dimyatî, *Hanbelî Fıkhi*, 1/254.

⁵⁴⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 538.

⁵⁴⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 538; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/286, 287; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 139, 140; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 115- 117.

⁵⁴⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/286, 287.

olursa niyetini yenilemesi vaciptir.⁵⁴⁸ Hanbelîler de benzer görüş belirtir. Zaruri bir durum nedeniyle mescidi terk eden kişinin i'tikâfı bozulmaz. Bu zaruri iş, tuvalet ihtiyacı, halledilmesi gereken önemli bir iş, hadesten taharet gibi durumlar olabilir. Ancak mecbur kalmadıkça mescidden çıkan kişinin i'tikâfı bozulur.⁵⁴⁹

İbn Rüşd'ün bu mesele hakkında belirttiği son icmâ' ise i'tikâftayken hayız olan kadının kalan günlerini tamamlayacağıdır.⁵⁵⁰ Dört mezhebin kaynağında da belli bir süre için niyet ettiği i'tikâftayken hayız olan kadın hayızda geçirdiği günleri temizlenince tamamlayacağı geçer.⁵⁵¹

2.6. ZEKÂT

2.6.1. Zekât

İbn Rüşd, zekât konusunda şu icmâ'ları aktarmaktadır:

1. Zekât verecek olan kişi, müslüman, hür, tam mülkiyetle nisaba ulaşmış -zaman, miktar bakımından- mala sahip olmalıdır.
 2. Zekât düşen mallar şunlardır: -süs eşyası olmayan- altın ve gümüş, deve, sığır, koyun, keçi, buğday, arpa, hurma ve kuru üzüm.
 3. Baldan başka hayvanî ürünlere zekât düşmez.
 4. Ticaret niyetiyle alınmayan mala zekât düşmez.
 5. Gümüşün zekâtı beş okyedir.
 6. Develerin nisabı ve zekât oranları şunlardır:
 - “ 1. Beş deveden yirmi dört deveye kadar her beş devede bir koyun veya bir keçi;
 2. Yirmi beş deveden otuz beş deveye kadar bir yaşını dolduran bir dişi ya da iki yaşını dolduran bir erkek deve yavrusu,
 3. Otuz altı deveden kırk beş deveye kadar iki yaşını dolduran bir dişi deve yavrusu,
 4. Kırk altı deveden altmış deveye kadar üç yaşını dolduran bir dişi deve,
 5. Yetmiş altı deveden doksan deveye kadar dört yaşını dolduran bir deve,
 6. Yetmiş altı deveden doksan deveye kadar iki yaşını dolduran iki dişi deve yavrusu
- ve

⁵⁴⁸ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 139, 140.

⁵⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 115- 117.

⁵⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 539.

⁵⁵¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 539 ; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/192; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 140; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 122.

7. *Doksan bir deveden yüz yirmi deveye kadar üç yaşını dolduran iki dişi deve lâzım geldiğinde bütün müctehidler müttefiktirler.*⁵⁵²

7. Ekinlerde yağmurla sulananlara onda bir; suni sulama aletleriyle sulananlara yirmide bir zekât düşer.

8. Bir yük/vesk altmış sa' ve bir sa' Peygamber (s.a.v)'imizin avucuyla dört avuçtur.

9. Herhangi bir malın nisab zamanı bir senedir.

10. Yolcuya, borçluya, fi-sebîlillâha ihtiyacı kadar zekât verilir.

11. Zekât memuruna işi oranında zekât verilir.

İbn Rüşd'en gelen habere göre ulemâ şunda icmâ' etmiştir, zekât verecek kişi Müslüman ve hür olmalıdır; mallarına da tam mülkiyetle sahip olup bunların nisap miktarına ve yılına ulaşmış olması gerekmektedir.⁵⁵³ Dört mezhebin kaynaklarında zekât verecek kişiye dair özellikler aynı şekilde geçmektedir.⁵⁵⁴ *Mebusut*'ta zekât verilebilmesi için zenginliğin gerekli olduğunu ve bunun ölçüsünün de ihtiyaç fazlası malın nisaba ulaşması gerektiği belirtilmektedirler.⁵⁵⁵ Bununla birlikte zekât verecek kişinin hiçbir şekilde köle olmaması gerektiği de ifade edilmektedir. Çünkü köle mal sahibi değildir.⁵⁵⁶ Müslüman olan kadın ve erkekler zekât vermekle mükelleftir.⁵⁵⁷ *Minhac*'da zekat vermekle mükellef olan kimse kısaca şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir kimseye zekâtın vacib olması için müslüman ve hür olması şarttır.”⁵⁵⁸ *Muğnî Muhtasar*'ında zekât vermenin farz olduğu kişilerin hür müslümanlar olduğu konusunda ihtilaf olmadığı yer almaktadır.⁵⁵⁹

İbn Rüşd, zekat düştüğüne ittifak edilen malların, -süs eşyası olmayan- altın ve gümüş, deve, sığır, koyun ve keçi, ekinler içinde buğday ve arpa, hurma ve kuru üzüm olduğunu ifade eder.⁵⁶⁰ İbn Rüşd'ün üzerinde ittifak ettiğini ifade ettiği bu mallar dört mezhebin kaynaklarında da geçmektedir.⁵⁶¹ Hanefiler koyunların zekâtının farziyetinin

⁵⁵² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 566, 567.

⁵⁵³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 542.

⁵⁵⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 542; Serahsî, *el-Mebusut*, 2/ 221, 222, 243; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 125; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 554.

⁵⁵⁵ Serahsî, *el-Mebusut*, 2/ 221, 222.

⁵⁵⁶ Serahsî, *el-Mebusut*, 2/ 243.

⁵⁵⁷ Serahsî, *el-Mebusut*, 2/ 266.

⁵⁵⁸ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 125.

⁵⁵⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 554.

⁵⁶⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 553.

⁵⁶¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 553; Serahsî, *el-Mebusut*, 2/ 252; 270, 271, 278; 282, 283, 3/1; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 113, 115, 117, 119; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 538, 545, 547, 2/ 7, 14-21.

hadisle sabit olduğunu kabul etmektedir.⁵⁶² Yine hayvanlardan deve, sığır -hadisle sabittir- zekâta tabi mallardandır.⁵⁶³ Hanefilerin ekinlerin zekâtı konusunda kabul ettikleri *Mebhut*’ta şu şekilde ifade edilmektedir: “*Ebû Hanîfe (rh.a.)’ye göre kural şudur: Bahçelerde ekilen ve araziden verim alma kastedilen her bitkide öşür vardır. Bu konuda, hububat, baklagiller, yaş sebzeler, reyhanlar, gül, safran, vers, vesime bitkileri eşittir. Bu İbn Abbas (r.a.)’ın da görüşüdür...*”⁵⁶⁴ Hanefiler nisaba ulaşmış altın ve gümüşten zekât alınacağını kabul etmektedir.⁵⁶⁵ Şâfiîlere göre zekâta tabi olan mallardan hayvanlar, deve, sığır, koyun ve keçidir.⁵⁶⁶ Ekin ve meyveler ise gıda türündense zekâta tabidir: “*Gıda sayılan ekin ve meyveler zekâta tabidir. Hurma ve üzüm gıda olan meyvelerdendir. Buğday, arpa, pirinç, mercimek ve tercih edilen sair gıda maddeleri ise hububattandır. İmamın ilk kavline göre zeytin, zaferan, yemen zaferanı, aspur ve balın zekâtını vermek vacibtir.*”⁵⁶⁷ Altın ve gümüş süs eşyası değilse zekâta tabidir.⁵⁶⁸ *Muğnî Muhtasar*’ın’da zekât verilecek hayvanlardan deve, koyun ve sığır için zekât verileceği sahih hadis ve icmâ’ ile sabit olduğu ifade edilmektedir. Bunlarla birlikte buğday, arpa, hurma ve kuru üzümün zekâta tabi olduğunda icmâ’ olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶⁹ Hanbelîler altın ve gümüşe zekât gerektiğini kabul etmektedir. Çoğunluğun görüşünün aksine Hanbelîler süs eşyası olan altın ve gümüş için de zekât gerekmektedir.⁵⁷⁰

İbn Rüşt ulemânın, baldan başka hayvânî ürünlerin hiçbirine zekât düşmediğinde müttetik olduklarını belirtir.⁵⁷¹ Hayvasal ürünlerden zekât alınmayacağı dört mezhebin kaynaklarında da görülmemektedir.⁵⁷² Hayvansal ürünlerden sadece balda ihtilaf vardır. Bu konuda Hanefiler arının öşür veya haraç arazisinden beslenmesi açısından ayrıma giderler. Buna göre haraç arazisinde bulunan arının balına öşür düşmezken öşür

⁵⁶² Serahsî, *el-Mebhut*, 2/ 270, 271.

⁵⁶³ Serahsî, *el-Mebhut*, 2/ 252, 278.

⁵⁶⁴ Serahsî, *el-Mebhut*, 3/ 1.

⁵⁶⁵ Serahsî, *el-Mebhut*, 2/ 282, 283.

⁵⁶⁶ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 113, 115.

⁵⁶⁷ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 117.

⁵⁶⁸ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 119.

⁵⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 538, 545, 547, 2/ 7.

⁵⁷⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 14-21.

⁵⁷¹ İbn Rüşt, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 557.

⁵⁷² Bk. İbn Rüşt, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 557; Serahsî, *el-Mebhut*, 3/ 270-326; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/ 219-239; Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 117; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, 5/ 90-91; el-Hîn, *el-Buğâ*, eş-Şerbecî, *Büyük Şafî Fıkhi*, 1/295-316; Duman, *Şafî İbadetler İlmiâhli*, 552-570, 806; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 7-42.

arazisinde bulunan arının balına ise öşür düşmektedir.⁵⁷³ Şâfiî bala zekat düşmediğini ancak sadaka olarak verilebileceğini ifade eder.⁵⁷⁴

İbn Rüşd, alimlerin ticaret niyetiyle alınmayan maldan zekat alınmayacağına ittifak ettiklerini belirtir.⁵⁷⁵ Hanefî mezhebine göre ticaret niyetiyle kullanılmayan mallar için zekât gerekmez. Serahsî eserinde şu ifadelere yer vermektedir: “Çünkü zekâtın nisabı artııcı maldır. ...mallarda, artııcı olma özelliği, ticaret niyeti olmaksızın gerçekleşmez.”⁵⁷⁶ Şâfiîler ticarete kullanılacak malın ticaret niyetiyle alınması gerektiğini kabul etmektedirler. Bir mal ticaret niyetiyle alınıp daha sonra ‘ihtiyaç eşyası’ olması için niyet edilirse o mal ticari mal olmaktan çıkar. İhtiyaç eşyası, süs eşyası gibi eşyalar/mallar ise zekâta tabii mallardan değildir.⁵⁷⁷ Hanbelîler de İbn Rüşd’ün aktardığı görüşü paylaşmaktadırlar.⁵⁷⁸

İbn Rüşd’ün aktardığına göre Peygamber (s.a.s) Efendimizin: (ليس فيما دون خمس) (اواق من الورق صدقة) “Gümüştten beş okye’den (ikiyüz dirhem) aşağısında zekât yoktur.” buyurduğuna dair rivayet sabit olduğu için ulemâ, madeninde bulunmayan gümüştten zekât düşen miktarın beş okye olduğunda ittifak etmişlerdir.⁵⁷⁹ Dört mezhebin kaynaklarında söz konusu hadisin sahih ve sabit bir delil olduğu bu nedenle gümüşün nisabının beş okye olduğu geçmektedir.⁵⁸⁰ Muğni Muhtasar’ında gümüşün nisabının iki yüz dirhem/beş okye olduğu hem sünnet hem icmâ‘ ile sabit olduğu ifade edilmektedir.⁵⁸¹

İbn Rüşd, develerin nisabı ve zekâtının miktarı konusunda alimlerin icmâ‘ ettiğini belirtir. Bidâyetü’l- Müctehid’de develerin nisap ve zekâtı şu şekilde ifade edilmiştir:

- “ 1. Beş deveden yirmi dört deveye kadar her beş devede bir koyun veya bir keçi;
2. Yirmibeş deveden otuzbeş deveye kadar bir yaşını dolduran bir dişi ya da iki yaşını dolduran bir erkek deve yavrusu,
3. Otuzaltı deveden kırkbeş deveye kadar iki yaşını dolduran bir dişi deve yavrusu,
4. Kırkaltı deveden altmış deveye kadar üç yaşını dolduran bir dişi deve,
5. Yetmişaltı deveden doksan deveye kadar dört yaşını dolduran bir deve,

⁵⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 325.

⁵⁷⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/42.

⁵⁷⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 559.

⁵⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 297.

⁵⁷⁷ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 119-121.

⁵⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 2/ 36, 37.

⁵⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 560.

⁵⁸⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 560; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 282, 283; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 119; İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 2/ 15.

⁵⁸¹ İbn Kudâme, *el-Muğni Muhtasarı*, 2/ 15.

6. Yetmişaltı deveden doksan deveye kadar iki yaşını dolduran iki dişi deve yavrusu ve
7. Doksanbir deveden yüzyirmi deveye kadar üç yaşını dolduran iki dişi deve lâzım geldiğinde bütün müctehidler müttefiktirler.”⁵⁸²

Develerin nisab ve zekâtının yukardaki gibi olduğu dört mezhebin kaynaklarında da anı şekilde yer almaktadır.⁵⁸³ *Muğnî Muhtasar*’ında devenin nisabının hadis ve icmâ’ ile sabit olduğu ifade edilmektedir⁵⁸⁴

İbn Rüşd’ün aktardığına göre yağmur ile sulanan ekin ve meyvelere onda bir ve sûni sulama aletleri ile sulananlara ise yirmide bir zekât düştüğü konusunda ittifak vardır.⁵⁸⁵

Dört mezhebin kaynaklarında da yağmur veya suni sulamayla sulanan ekin ve meyvelerin zekâtı bu şekilde yer almaktadır.⁵⁸⁶ Hanefî ve Şâfiîlere göre yağmur suyu ile sulanan ekin ve meyvelerin onda bir; dolap ve taşıma suyuyla sulananların da yirmide bir zekâta tabi olması vaciptir. Bu iki yöntemin eşit kullanılması sonucunda zekât dörtte üç oranında; biri diğerinden fazlaysa fazla olana göre zekât verilir.⁵⁸⁷ Hanbelîler de bu görüşü paylaşır. *Muğnî Muhtasar*’ı’nda bu konunun hadis ve icmâ’ ile sabit olduğu ifade edilir.⁵⁸⁸

İbn Rüşd, bir veskin ölçüsü konusunda alimlerin ittifakları olduğunu belirtir. Buna göre bir yük altmış sa’dır. Sa’ın ölçüsü de Peygamber (s.a.v.) Efendimiz’in avucu esas alınarak dört avuçtur.⁵⁸⁹ Fıkıh eserlerinde bir vesk’in yani bir yükün ölçünün altmış sa’ olduğu ve sa’ın da Peygamber (s.a.v) Efendimizin avuç ölçüsüyle hesaplandığı ifade edilmektedir.⁵⁹⁰

İbn Rüşd, müctehidlerinin çoğunluğunun sahibinin mülkünde bir yıllık nisaba ulaşan altın, gümüş ve hayvanlara zekât düştüğünde ittifak ettiklerini belirtir. Bunun hem sünnetle hem hulefâ-yi râşidînin uygulamasıyla hem de sahabenin icmâ’ıyla sabit olduğunu ifade eder.⁵⁹¹ Nisab zamanının bir yıl olduğu dört mezhebin kaynaklarında da

⁵⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 566, 567.

⁵⁸³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 566, 567; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/ 222, 223; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 113-115; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 541.

⁵⁸⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 541.

⁵⁸⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 576.

⁵⁸⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 576; Merginâni, *el-Hidâye*, 1/ 235, 236; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 117; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 10.

⁵⁸⁷ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 69; Merginâni, *el-Hidâye*, 1/ 236, 237.

⁵⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 10.

⁵⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 576.

⁵⁹⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 576; es-Sâğircî, *Delilleriyle Hanefî Fıkıhı*, 331; el-Hîn, *el-Buğâ*, eş-Şerbecî, *Büyük Şafî Fıkıhı*, 1/309; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/10.

⁵⁹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 585.

görülmektedir.⁵⁹² Şâfiîler hayvanlar, ekin ve ticaret malları gibi üzerine zekât düşen her türlü malın üzerinden bir sene geçmesi gerektiği, ancak bu şekildeki malların zekâtının verileceğini kabul etmektedirler.⁵⁹³ *Muğnî Muhtasar*'ında malın zekâtı için geçmesi gereken süreyle ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “*Zekat, bir senenin geçmesiyle farz olur, ister onu vermeye gücü yetsin, ister yetmesin farketmez*”⁵⁹⁴

İbn Rüşd'ün aktardığına göre, borçluya borcu kadar, yolda kalana onu gideceği yere götürecek kadar, fî-sebîlillâha savaşa gidecekleri yere götürcek kadar miktarda zekat verileceğinde ittifak vardır.⁵⁹⁵ Zekât memuru kendi iş yükü oranında zekâtta pay alacağı konusunda da ulemânın ihtilafı yoktur.⁵⁹⁶ Dört mezhebin de kaynaklarında yukarıda belirtilen kişilere ihtiyacı oranında zekat verileceği geçmektedir.⁵⁹⁷ Hanefiler ayette geçen “*zekat amilleri*” ifadesinin açıkça zekat toplamakla görevli kimseleri kastedildiğini kabul ederler. Bu kişilere geçimlerine yetecek kadar zekât verilir.⁵⁹⁸ *Muğnî*’de açık bir şekilde zekât verilecek herkese ihtiyacı oranında zekat verileceği ifade edilmektedir: “*Her sınıfa ne kadar ve nasıl verilecek: Tüm bu sınıflardan her birisi için -ihtiyacını ortadan kaldırma amacıyla- fazladan vermeksizin zekat taksim edilip verilir. Borçlu ile anlaşmalı köleden her birisi için -çok da olsa- borcunu ödeyebilecek ölçüde verilir. Yolda kalmışa ise memleketine gidebilecek kadar verilir. Gaziye ise gazvesinde kendisine yetecek kadar verilir ve zekât memuruna ise ücretini karşılayacak miktarda (zekâtta) verilir.*”⁵⁹⁹

2.6.2. Fıtır Zekâtı

İbn Rüşd, fıtır zekâtı/ fitre konusunda üç icmâ‘ aktarmaktadır:

1. Fıtır sadakası Ramazan ayının sonunun gelmesiyle vacip olur.
2. Fıtır sadakası müslüman yoksullara verilir.

⁵⁹² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 585; Merginâni, *el-Hidâye*, 1/ 216, Meydânî, *Lübab*, 1/ 191; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 115-117, 119,121; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 581.

⁵⁹³ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 115-117, 119-121.

⁵⁹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 581.

⁵⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 597.

⁵⁹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 598.

⁵⁹⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 597, 598; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 12; Sâgircî, *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*, 338-340; el-Hîn, *el-Buğâ*, eş-Şerbecî, *Büyük Şafî Fıkhi*, 1/321, 322; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 576.

⁵⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 12.

⁵⁹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 1/ 576.

İbn Rüşd, fitır sadakasının vacip olduğu vaktin Ramazan sonu olduğunda fukahanın ittifak ettiğini belirtir. Bunun delili Hz. Ömer'in hadisinde yer alan “*Ramazan'dan çıkma zekâtı*” ifadesi olduğunu belirtir.⁶⁰⁰

Dört mezhebin kaynaklarında Ramazan'ın sonunda fitır sadakasının vacip olduğu yer almaktadır.⁶⁰¹ Hanefiler, Ramazan ayının sonunun gelmesiyle fitır sadakasının vacip olduğunu kabul etmektedirler. Serahsî'ye göre fitır sadakasını vermede acele etmek iyidir. Çünkü böylece fakir kişiler bayram ihtiyaçlarını karşılamış olurlar.⁶⁰² Nevevî güneşin batmasıyla bayramın ilk vakitlerine girildiğinde fitır sadakasının vacip olacağını belirtir. Hatta güneş battıktan sonra ölen kişinin zekâtı verilmesi gerekir.⁶⁰³ Muğnî Muhtasar'ında fitır sadakasının Ramazan ayının gelmesiyle caiz olduğu Ramazan ayının sonunun gelmesiyle de vacip olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰⁴ “*Fitır sadakasının vakti; Ramazan ayının son gününde güneşin batması ile vacip olur.*”⁶⁰⁵

İbn Rüşd, müctehidlerin fitır sadakasını müslümanların yoksullarına verilmesinde ittifak ettiklerini belirtir. Bunun delili ise Peygamberimiz (s.a.v)'den gelen bayram günü yoksulları muhtaç bırakmamayı öğütleyen hadistir.⁶⁰⁶ İbn Rüşd bunun delili olarak şu hadise yer vermektedir: “Peygamber (s.a.s) Efendimiz zekâtı, (صدقة تؤخذ من اغنيائهم و ترد) (فقرائهم) “*Müslümanların zenginlerinden alınıp yoksullarına verilen bir sadakadır*” diye tarif eder.”⁶⁰⁷

Dört mezhebin kaynaklarında da fitır zekâtının verileceği yoksulların Müslümanlık ile kayıtlı oldukları görülmektedir.⁶⁰⁸ Serahsî, fitrenin zimmîlerin yoksullarına da verilebileceği ancak müslümanların yoksullarına vermenin icmâ'yla sabit olması ve dindaşlarına duyduğu sempatiden dolayı zimmîlere vermek yerine yoksul müslümanlara verilmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁰⁹ görüldüğü üzere Serahsî de konu hakkında icmâ' olduğunu aktarmaktadır. Şâfiî'lerde Müellef-i kulübün bile müslüman olması şartı

⁶⁰⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 608.

⁶⁰¹ Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 608; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 161; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 123; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 48- 51.

⁶⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 161.

⁶⁰³ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 123.

⁶⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 48- 51.

⁶⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 49.

⁶⁰⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 609.

⁶⁰⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l- İmâm Ahmed b. Hanbel*, ed. Şuayb Arnavut-Adil Mürşid (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 3/498.

⁶⁰⁸ Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/ 609; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 175, 176; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 54.

⁶⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 175, 176.

gözetilmektedir.⁶¹⁰ Dolayısıyla onlarda normal bir yoksulun Müslüman olması gerektiği çok daha açık bir husustur.

2.7. HAC

İbn Rüşd, hac ibadetine dair beş icmâ‘ aktarmaktadır:

1. Hac vacip ibadetlerdendir.
2. Müslüman olmak haccın sıhhat şartıdır.
3. Hac yoluna güç yetirebilmek vücûb şartıdır.
4. Kendisi için hacca gidenin güç yetirebilmesi üç şekildedir: bedenî, malî ve yol güvenliği.
5. Başkası yerine nafil olarak hac edilebilir.

İbn Rüşd, haccın vacip olduğuna dair icmâ‘ olduğunu belirtir. Delili: “*Hacc yoluna gücü yeten kimselerin beyt’i ziyaret etmeleri, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır.*”⁶¹¹ ayetidir.⁶¹² Haccın farz oluşu dört mezhebin eserlerinde yer almaktadır.⁶¹³ Hanefiler haccın farz olduğunu ayet ve sünnetten delillerle kabul eder. *Mebusut*’ta bu hükmün delili olarak Âl-i İmrân suresinin 97. ayeti ve sahih kabul ettikleri hadisler yer almaktadır.⁶¹⁴ *Muğnî Muhtasar*’ında haccın farziyetinin ayet, sünnet ve icmâ‘ ile sabit olduğu ifade edilmektedir.⁶¹⁵

İbn Rüşd haccın sıhhat şartlarından birinin müslüman olmak olduğunda alimlerin ittifak ettiklerini belirtir.⁶¹⁶ Haccın sahih olabilmesi için müslüman olmak gerektiği dört mezhebin kaynaklarında geçer.⁶¹⁷ Kâsânî dünyevi ahkam hususunda islamın şart oluşunun icmâ‘ ile sabit olduğunu; kafirin hac ettikten sonra Müslüman olması halinde hac farziyetinin üzerinde düşmediğini belirtir.⁶¹⁸ Şâfiîlere göre haccın sıhhat şartlarından biri müslüman olmaktır: “*Hac ve umrenin sahih olmasının şartı müslüman*

⁶¹⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/77;2-81.

⁶¹¹ “وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا” (Kur’an Yolu, 17 Aralık 2023 Al-i İmrân 3/97).

⁶¹² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 42.

⁶¹³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 42; Serahsî, *el-Mebusut*, 4/ 2; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 143; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 127.

⁶¹⁴ Serahsî, *el-Mebusut*, 4/ 2.

⁶¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 127.

⁶¹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 42.

⁶¹⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 42; Ayhan Ak, *İslam Hukukunun Sabiteleri Kâsânî’ye Göre İcmânın Teorisi ve Pratiği*, (Samsun: Üniversite Yayınları, 2020), 101; Mualla Akyol, “Hac İbadetinin Hükümleri Hususunda Hanefî ve Malikî Âlimleri Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar” *Dergi Park*, (Erişim: 20 Aralık 2023); Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 143; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 128.

⁶¹⁸ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 2/120.

olmaktır...Mümeyyiz müslüman çocuğun bizzat eda edeceği hac sahihtir... ”⁶¹⁹ *Muğnî Muhtasar*”’ında haccın vacip olabilmesinin beş şartla olduğu yazmaktadır. Bunlardan ‘*müslüman olmak*’ hem vücup hem de sıhhat bakımından şarttır.⁶²⁰

Hac’ın farz oluş şartlarından biri de hac yoluna güç yetirmektir. Kişinin kendisinin gitmesi de bir başkasını kendi adına vekaleten hac’a göndermesi de bu durumu kapsamaktadır. İbn Rüşd, kişinin hacca kendisinin güç yetirebilmesi için bedenî ve malî olarak gücünün olması ve yol güvenliğinin bulunması gerektiği konusunda icmâ’ olduğunu aktarır.⁶²¹ Serahsî, mezhep içinde yol güvenliği hakkında farklı görüşler bulunduğunu aktarssa da hacca güç yetirebilmenin şart olduğunu ifade eder.⁶²² Nevevî haccın sıhhat şartları arasında güç yetirmeyi açıkça ifade etmektedir.⁶²³ Doğrudan ve dolaylı olarak iki şekilde olabilen güç yetirme, yol için azıcık ve paraya sahip olma; aracı vasıtasıyla gitme; yol güvenliği ve binek üzerinde durabilme şeklinde ifade edilmiştir.⁶²⁴ Bununla birlikte hacca gitmeye sağlığı el vermeyen ancak maddi olarak yeterli olan kimse dolaylı olarak hacca güç yetirebilmektedir.⁶²⁵ *Muğnî Muhtasar*’ı’nda da haccın vücup şartlarından birisi güç yetirebilmek olarak ifade edilmiştir. Buna göre yol azığı ve bineği (mesafe kısaysa yaya olarak da gidebilir) bulunan kişi hacca gitmeye güç yetirebilmektedir.⁶²⁶

İbn Rüşd başkası yerine tatavvu’ olarak hac etmenin cevâzında ise ihtilâf olmadığını belirtir.⁶²⁷ Hanefilere göre bir kişi sağlıklı bile olsa kendisi yerine nafîle haccı gerçekleştirmesi için vekalet verebilir.⁶²⁸ Şâfiîlerde tatavvu’ hacda niyâbet hakkında biri olumlu diğeri olumsuz iki kavil oluşmuştur.⁶²⁹ Nevevî *Ravdâ* adlı eserinde gücü yeten için kesinlikle tatavvu hacında niyâbetin caiz olmadığını ifade eder.⁶³⁰ İbn Kudâme konuyu üç kategoride ele almaktadır. Farz haccını eda etmemiş kimsenin ne kendisi ne de başkası adına tatavvu haccı eda etmesi caiz değildir. Farz haccını eda etmiş ancak tatavvu haccını bizzat kendisi yapamayacak durumda olan kişiye tatavvu hac ve niyabet

⁶¹⁹ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 143.

⁶²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 128.

⁶²¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 43.

⁶²² Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 307, 308.

⁶²³ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 143.

⁶²⁴ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 143.

⁶²⁵ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 143-145.

⁶²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 128, 129.

⁶²⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 45.

⁶²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 286, 287.

⁶²⁹ Nevevî, *el-Mecmu’*, 7/112.

⁶³⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Ravdâtü’t-Tâlibîn ve ‘Ümdetü’l-Müftîn*, ed. Züheyr Şâvîş (Beyrut: El-Mektebetü’l-İslâmî, 1991), 3/13.

caizdir. Farz olan haccını eda etmiş tataavu haccını da bizzat kendisi yapabilecek kimse hakkında ise ihtilaf oluşmuştur. Ebû hanife'ye göre bu durumdaki kişiye niyabet caiz, Şâfî'ye göre ise caiz değildir.⁶³¹ Görüldüğü üzere tatavvu hac konusunda mutlak olarak bir ittifak olduğu söylenememektedir.

2.7.1. İhram ve Mikât

İbn Rüşd, ihram ve mikât konusunda şu icmâ'ları aktarmaktadır:

1. Medine, Şam, Necid ve Yemen tarafından gelenlerin mikat yerleri sırasıyla Zülhüleyfe, Cühfe ve Yelemlem'dir.
2. Hac ve umre niyeti olan kişi ihrama girmeden mikât yerlerinden geçerse kurban kesmesi gerekir.
3. İhramlı kadın yüzünü örtemez. Ancak başörtüsünü yüzünün üstüne sarkıtabilir.
4. İhramlı erkeğin başını örtmesi haramdır.
5. İhramlı kişinin güzel koku sürmesi yasaktır.
6. İhramlıyken cima' etmek haramdır.
7. Kir ve kılları gidermek ve bitleri öldürmek ihram yasaklarındandır. Ancak kişi ihtilam olmasıyla başını yıkayabilir.
8. İhramlı kişi başını hitmiyle yıkayamaz.
9. İhramdayken avlanılmaz.
10. İhramlı kişi avlanamaz; avlandıysa da avının etini yiyemez.
11. Temettu', umre için ayrı; hac için ayrı ihrama girerek bunları ardarda gerçekleştirmektir.
12. Niyetsiz olarak ihrama girilmez.
13. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) telbiyesinin lafzının şu şekilde dir: *"Lebbeykellahümme lebbeyk, Lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk inne'l-hamde ve'n-ni'mete İlek ve'l-mülke lâ şerike lek."*
14. Kadınlar, kısık sesle telbiye edebilir.
15. Mekke halkının hac ihramına Mekke'de girdiği; Umre ihramı için ise Haremin dışına çıkmaları gerekir.

⁶³¹ İbn Kudâme, *eş-Şerhü'l-Kebîr*, 3/202-204.

16. Mekke halkından olmayıp Mekke’de ihrama giren kişiye remelin sünnet değildir. Bunun sebebi Mekke’ye girdiklerinde Tavâfü’l-Kudûm’de bunu yapmış olmalarıdır.

İbn Rüşd, hacın rükünlerinden birinin mikat sınırında ihrama girmek olduğu konusunda ittifak olduğunu belirtir. Medine, Şam ve Yemen tarafından gelenlerin mikatları hakkında da ittifak vardır. Buna göre alimler ‘Medine tarafından gelenlerin mîkât’ı (ihrama girme yeri) Zülhüleyfe, Şam tarafından gelenlerin mîkâtı Cühfe, Necid ve Yemen tarafından gelenlerin mîkâtı Yelemlem denilen semtler olduğunda müttefiktir.’⁶³² Dört mezhebin kaynaklarında söz konusu mîkât yerleri bu şekilde geçmektedir.⁶³³

İbn Rüşd, hac veya umre niyeti ile gelip de bu mîkâttan geçtikten sonra ihrama giren kişiye ceza kurbanı gerektiğinde alimlerin icmâ’ı olduğunu ifade eder.⁶³⁴ Dört mezhebin kaynaklarında mikatın ihramsız geçilemeyeceği, geçildiğinde ceza kurbanı gerektiği geçmektedir.⁶³⁵ Serahsî, ihramsız olarak mîkâttan geçen kişinin Harem dışına çıkıp telbiye getirmeli; Kâ’be’yi tavaf ederse ceza kurbanı kesmelidir.⁶³⁶ Nevevî bu mîkâtı ihramsız geçilemeyeceğini şu şekilde ifade eder: “*Menasiki eda etmeye niyetlenen kimsenin mikat sınırına gelince mikatı ihramsız geçmesi caiz değildir. Şayet ihramsız geçerse, mikatta ihrama girmek için geri dönmelidir. Ancak vakit daralır veya yolda bir tehlike korkusu varsa dönmez. Herhangi bir mazeret olmadığı halde dönmezse, ceza olarak bir kurban kesmesi lazımdır.*”⁶³⁷ Hanbelîler de mîkât dışında ihrama giren kişiye ceza kurbanı gerektiğini kabul ederler.⁶³⁸

İbn Rüşd, müctehidlerin ihramlı kadınların yüzlerini örtemeyeceğini ancak isterlerse başörtülerini yüzlerine sarkıtabileceklerinde ittifak ettiklerini belirtir. Bunun delili olarak kadın sahabelerden ihramlıyken yüzlerini bu şekilde örttüklerine dair rivayetlerine yer verir.⁶³⁹

Dört mezhebin kaynaklarında ihramlı kadınların yüzlerini örtmelerinin yasak olduğunu; yüzlerine değmeyecek şekilde bir parça sarkıtmalarında bir sakınca olmadığı

⁶³² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 52.

⁶³³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 52; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 312, 313; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 146, 147; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 145, 146.

⁶³⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 54.

⁶³⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 54; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 316, 317; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 146; *Ravdâtü’t-tâlibîn*, 3/38-39; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 151.

⁶³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 316, 317.

⁶³⁷ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 146.

⁶³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 151.

⁶³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 58.

geçer.⁶⁴⁰ Hanefiler, ihramlı kadının peçe takmasının mekruh olduğunu kabul etmektedirler. Kadınların ancak yüzlerine değmeyecek şekilde başlarından bir örtü sarkıtmaları kabul edilebilir.⁶⁴¹ Şâfiîler de kadının ihramlıyken yüzünü örtmesinin yasak olduğunda ittifak etmiş ve diğer mezheplerde kabul edildiği gibi başından bir örtü sarkıtması veya yüzünün biraz uzağında tahta tutması ihramına zarar vermeyeceği görüşündedirler.⁶⁴² *Muğnî Muhtasar'ı*'nda ihramlı kadının yüzünü örtmesi ve eldiven takmasının haram olduğu ancak başının üstünden sarkıtacağı bir tülün ihramı için sakıncalı olmadığı ifade edilir.⁶⁴³

İbn Rüşd, ulemânın, erkeğin ihramlıyken başını örtmesinin caiz olmadığı konusunda ittifak ettiğini belirtir.⁶⁴⁴ Dört mezhebin de kaynaklarında ihramlı erkeğin başını örtmesinin haram olduğu geçmektedir.⁶⁴⁵ *Mebisut*'ta ihramlı erkeğin başını örtmesi durumunda -Serahsî'ye göre- süresine veya -Ebû Yusuf'a göre- miktarının çokluğuna göre ceza kurbanı veya sadaka gerekir.⁶⁴⁶ Nevevî erkeğin ihtiyaç dışında örfe göre örtü sayılan bir şeyle başını örtmesinin haram olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁷ *Muğnî Muhtasar'ı*'nda ihramlı erkeğin kulakları dahil başını örtmesinin haram olduğu ifade edilir.⁶⁴⁸ Çünkü sünnete göre kulaklar da baştan sayılır. Bununla birlikte kulaklar hariç ihramlı erkeğin başını örtmesinin haram olduğunda icmâ' olduğu *Muğnî Muhtasar'ı*'nda aktarılır.⁶⁴⁹

İbn Rüşd'ün aktardığına göre -hac veya umre için- ihramlıyken güzel koku sürmek ittifak edilen ihram yasaklarından biridir.⁶⁵⁰ Dört mezhebin kaynaklarında ihramlı kişinin güzel koku süremeyeceği bunun ihram yasaklarından biri olduğu kabul edilmektedir.⁶⁵¹ *Mebisut*'ta ihramlı kişinin koku veya kokulu yağ sürmesinin ihram yasağı olduğu; bu yasağın işlenmesi durumunda ceza kurbanı gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁵²

⁶⁴⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 58; Serahsî, *el-Mebisut*, 4/ 238; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 157; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/ 364; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 181, 182.

⁶⁴¹ Serahsî, *el-Mebisut*, 4/ 238.

⁶⁴² Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 158; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/ 364.

⁶⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 181, 182.

⁶⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 59.

⁶⁴⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 59; Serahsî, *el-Mebisut*, 4/ 237, 238; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 158; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 180, 181.

⁶⁴⁶ Serahsî, *el-Mebisut*, 4/ 237, 238.

⁶⁴⁷ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 158.

⁶⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 180, 181.

⁶⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 180, 181.

⁶⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 59.

⁶⁵¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 59; Serahsî, *el-Mebisut*, 4/ 228, 229; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 159; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 155, 156.

⁶⁵² Serahsî, *el-Mebisut*, 4/ 228, 229.

Nevevî, *Minhâc*'ında ihramlının koku sürmesine dair hükmü şu şekilde ifade eder: “*İhramlının bedenine veya elbisesine güzel koku, saçına veya sakalına da -kokulu olsun veya olmasın- yağ sürmesi haramdır...*”⁶⁵³ *Muğnî Muhtasar*'ı'nda ihrama girecek kişinin ihrama girmeden önce güzel koku sürmesinin müstehap olduğu ancak artık ihramlıyken -varsa- güzel kokulu elbisesini çıkarıp tekrar giyinmesinin ve güzel koku sürmesinin yasak olduğu ifade edilir.⁶⁵⁴

İbn Rüşd hakkında icmâ' olan bir diğer ihram yasağının cima' olduğunu belirtir. Bunun delili olarak: “...*hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur.*”⁶⁵⁵ ayetine yer verir.⁶⁵⁶ Dört mezhebin de kaynaklarında cima' nın ihram yasaklarından olduğu kabul edilmektedir.⁶⁵⁷ Hanefilere göre hacın tüm çeşitleri (ifrâd, kırân) ile umrede ihramlı kimse -unutarak, bilerek veya zorla da olsa- cinsel ilişkiye girerse bu kimsenin kurban kesmesi ve hacını kaza etmesi gerekir.⁶⁵⁸ Nevevî, cinsel ilişki sebebiyle hac ve umrenin -bozulacağı için- kaza edilmesi ve deve kurban edilmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁵⁹ *Muğnî Muhtasar*'ı'nda ihramlının cinsel ilişkiye girmesinin yasak olduğu ifade edilen ayetle birlikte imamların da icmâ' ıyla delillendirilir.⁶⁶⁰

İbn Rüşd, kir ve kılları gidermek ve bitleri öldürmenin ihram yasaklarından olduğu konusunda ittifak olduğunu aktarmaktadır. Ulemâya göre kişi ancak ihtilam olursa başını yıkayabilir.⁶⁶¹ Dört mezhep kaynaklarında sebepsiz yere ve bilerek kir ve kılları gidermenin bununla birlikte bitleri öldürmenin ihram yasaklarından olduğu kabul edilmektedir.⁶⁶² Hanefî mezhebine göre başından veya sakalından kıl koparan -kaşıyarak veya kopartarak- ve bit öldüren ihramlı kişiye sadaka cezası gerekir.⁶⁶³ Şâfiîlere göre ise kir ve kılları gideren kişinin tam fidye vermesi gerekmektedir.⁶⁶⁴ Hanbelîlere göre ihramlı kişi biti öldürmemek ve kıl koparmamak için kaşınmak ve yıkanmak gibi eylemleri

⁶⁵³ Nevevî, *Minhâc*'t-Tâlibîn, 159.

⁶⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 155, 156.

⁶⁵⁵ “...فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جَذَالَ فِي الْحَجِّ...” (Kur’ân Yolu, 12 Aralık 2023, Bakara 2/197).

⁶⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 61.

⁶⁵⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 61; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 222-226; Nevevî, *Minhâc*'t-Tâlibîn, 159; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 166.

⁶⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 222-226.

⁶⁵⁹ Nevevî, *Minhâc*'t-Tâlibîn, 159.

⁶⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 166.

⁶⁶¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 61.

⁶⁶² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 61; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 137- 140, 190; Nevevî, *Minhâc*'t-Tâlibîn, 158; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 167, 168.

⁶⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 137- 140, 190.

⁶⁶⁴ Nevevî, *Minhâc*'t-Tâlibîn, 158.

yumuşak bir şekilde gerçekleştirebilir. Ancak bu eylemleri gerçekleştiren kimse bit öldürür veya başından kıl kopartırsa insanlara bir şeyler yedirmelidir.⁶⁶⁵

İbn Rüşd, icmâ‘ edilen ihram yasaklarından bir diğerrinin ihramlı kişinin başını hıtmîyle (bir tür çiçekli bitki) yıkayamayacağı hükmüdür.⁶⁶⁶ Dört mezhebin kaynaklarında geçene göre ihramlı kişinin başını hıtmîyle yıkaması doğru görülmemiştir.⁶⁶⁷ *Mebstut*’ta ifade edildiğine göre Ebû Hanîfe’ye göre hıtmî bitkisi böcekleri öldürdüğü için ihramlı kişinin onunla yıkanması cezayı gerektirir.⁶⁶⁸ Şâfiîler göre hıtmî ve sidr gibi otlarla kılları koparmamak şartıyla yıkanılabilir. Ancak ihramlı kişinin bu otlarla yıkanmaması daha iyidir.⁶⁶⁹ İmam Malik ve Hanbelîlerin kabulüne göre ihramlı kişinin hatmî, sidr gibi otlarla başını yıkaması mekruhtur. Çünkü bu gibi şeyler saçların kopmasına neden olmaktadır.⁶⁷⁰

İbn Rüşd ihramdayken avlanmanın haram olduğu hususunda icmâ‘ olduğunu aktarır. O, bunun delili olarak : “*İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin.*”⁶⁷¹, “*Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı.*”⁶⁷² ayetlerine yer verir.⁶⁷³ Dört mezhebin kaynaklarında da ihramlı kişinin avlanmasının yasak olduğu görülmektedir.⁶⁷⁴ Hanefilere göre ihramlı kişinin av hayvanını öldürmesi veya öldürmeye yardımcı olması haramdır. İhramlı kişinin avlanması sonucunda avının bedelini ödemek zorundadır.⁶⁷⁵ Nevevî, ihramdayken “*eti yenen her türlü kara av hayvanını avlanmak haramdır*” der. Bununla birlikte bu kimsenin avladığı hayvan için kurban kesmek zorundadır. Avladığı hayvana denk düşen kurban çeşidine dair hüküm yoksa o hayvanın bedelini öder.⁶⁷⁶ Hanbelîler de ihramlı kişinin avlanmasının yasak olduğunu kabul etmektedir. İhramlı kişi avlandığı takdirde av hayvanına denk bir hayvan kurban etmelidir. Çünkü Maide Suresinde Allah: “*Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden*

⁶⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 167, 168.

⁶⁶⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 62.

⁶⁶⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 62; Serahsî, *el-Mebstut*, 4/ 232; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 732; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 169.

⁶⁶⁸ Serahsî, *el-Mebstut*, 4/ 232.

⁶⁶⁹ Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 732.

⁶⁷⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 169.

⁶⁷¹ “... لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ” (Kur’ân Yolu, 12 Aralık 2023, Mâide 5/95).

⁶⁷² “الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا” (Kur’ân Yolu, 12 Aralık 2023, Mâide 5/96).

⁶⁷³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 62, 63.

⁶⁷⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 62, 63 ;Serahsî, *el-Mebstut*, 4/ 149-156; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 159; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 280.

⁶⁷⁵ Serahsî, *el-Mebstut*, 4/ 149-156.

⁶⁷⁶ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 159.

kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder.”⁶⁷⁷ buyurmuştur.⁶⁷⁸

İbn Rüşd, müctehidlerin ihramlı kimsenin karada avlanmasının ve avladığını yemesinin yasak olduğu hususunda müttetik olduğunu belirtir.⁶⁷⁹ Dört mezhebin de kaynaklarında ihramlı kişinin kara hayvanını avlanması ve avladığını yemesinin haram olduğu ifade edilmektedir.⁶⁸⁰

İbn Rüşd, Temettu‘ haccının tanımında icmâ‘ olduğunu şu şekilde ifade eder. *“Hac ihramına girinceye kadar umreden faydalanabilen kimseye kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir”*⁶⁸¹ âyet-i kerimesi ile kastedilen Temettu‘ haccının, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayan bir kimsenin hac aylarında umre niyeti ile ihrama girip tavaf, sa‘y ve baş tıraşından ibaret olan umre menasikini bitirdikten sonra Mekke’de ihramdan çıkması ve evine dönmeden ve aynı yıl içinde ve daha hac ayları bitmemişken hac ihramına girmesi demek olduğunda ulemâ müttetikler.⁶⁸² Hanefiler temettu‘ haccının temelde ne olduğu konusunda diğer mezheplerle aynı tanımı kabul etmektedir. Mabsut’ta şu şekilde ifade edilmektedir: *“Temettu‘, hac aylarında umre yaptıktan sonra, hac ile umre arasında ailesine tam anlamıyla (ilmâm-ı sâhile) dönmeden, aynı yıl hac yapmak demektir.”*⁶⁸³ Minhac’da temettu‘ haccı şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Kişinin kendi beldesinin mikatında umre için ihrama girmesi ve umreyi tamamladıktan sonra (zilhiccenin sekizinci günü) Mekke’de hac için ihrama girmesidir.”*⁶⁸⁴ Temettu‘ haccının özellikleri, bu haccı yapacak kişinin mescid-i haramda oturmaması gerekir; bu haccın umresi hac aylarına denk gelmeli; umreyi tamamlayan kişi hac için yeniden mikata dönmemelidir.⁶⁸⁵ Muğnî Muhtasar’ı’nda temettu‘ haccı şöyle tanımlanmaktadır: *“Temettu‘ olana gelince; Bu hac ayları içerisinde mikatlardan birisinden sadece umre yaparak ihrama girip telbiye getirmesi, umresini bitirdikten sonra o yılın haccını yerine getirmek için hac için ihrama girmesidir.”*⁶⁸⁶

⁶⁷⁷ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَ مِنْكُمْ مَتَعَمَّداً فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ...” (Kur’an Yolu, 05.11.2023, Maide 5/95).

⁶⁷⁸ İbn Kudâme, el-Muğnî Muhtasarı, 2/ 280.

⁶⁷⁹ İbn Rüşd, Bidâyetü’l-Müctehid, 2/ 63.

⁶⁸⁰ İbn Rüşd, Bidâyetü’l-Müctehid, 2/ 63; Serahsî, el-Mabsût, 4/149, 162; Duman, Şâfiî İbadetler İlmihâli, 738; İbn Kudâme, el-Muğnî Muhtasarı, 2/ 174.

⁶⁸¹ (فمن تمتع بالعمرة إلى الحج فما استيسر من الهدى) Bakara 2/196.

⁶⁸² İbn Rüşd, Bidâyetü’l-Müctehid, 2/ 66.

⁶⁸³ Serahsî, el-Mabsût, 4/ 62.

⁶⁸⁴ Nevevî, Minhâcü’t-Tâlibîn, 157.

⁶⁸⁵ Nevevî, Minhâcü’t-Tâlibîn, 157.

⁶⁸⁶ İbn Kudâme, el-Muğnî Muhtasarı, 2/ 156.

Ailesi Mescid-i Haram'ın çevresinde oturmayan kişi hac ayları gelmeden umre yapıp hac ayları gelene kadar Mekke'de bekleyip haccını yapan kişinin bu şekilde yaptığı haccın Temettu' haccı olduğu konusunda ulemâ müttefiktir.⁶⁸⁷ Temettu' haccının yapılışının bu şekilde olduğu dört mezhebin kaynaklarında da geçmektedir.⁶⁸⁸

İbn Rüşd, niyetsiz olarak ihrama girmenin caiz olmadığı konusunda alimlerin ittifakı olduğunu belirtir.⁶⁸⁹ Dört mezhebin de kaynaklarında ihrama girmek için niyet etmenin gerekli olduğu geçmektedir.⁶⁹⁰ Merginânî, ihrama giren kişinin ne maksatla ihrama girdiğini niyetinde belirtmesi ardın telbiye getirmekle ihrama girmiş olacağını ifade eder.⁶⁹¹ *Minhac*'da ihrama girmek için niyetin gerekli olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹² *Muğni*'de ihrama girerken niyette kalbin dilden daha önemli olduğu ifade edilmektedir. Yani ihrama girerken niyet önemlidir ancak bunu dile getirmek şart değildir.⁶⁹³

İbn Rüşd, alimlerin, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) telbiyesinin lafzının şu şekilde olduğu konusunda ittifak ettiklerini belirtir: “Lebbeyke Allahümme lebbeyk, Lebbeyke lâ şer’îke leke lebbeyk inne’l-hamde ve’n-ni’mete leke ve’l-mülk lâ şer’îke lek.”⁶⁹⁴ Bununla birlikte bu lafzın müstehap olduğunda cumhurun ittifakı olduğunu belirtir.⁶⁹⁵ Dört mezhebin kaynaklarında Peygamber (s.a.v.) Efendimizin telbiyesinin “Lebbeykallahümme lebbeyk, Lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk inne'l-hamde ve'n-ni'mete İlek ve'l-mülke lâ şerike lek.” olduğu geçmektedir. Alimler bu telbiye lafzına farklı eklemeler yapılabileceğini ifade etse de sünnetten gelen bu halinin devam ettirilmesinin müstehap olduğunu kabul etmektedirler.⁶⁹⁶

İbn Rüşd, telbiye konusundaki bir diğer icmâ'ın kadınların ancak kendi seslerini duyabilecekleri yükseklikte telbiye edecekleri olduğunu belirtir.⁶⁹⁷ Dört mezhebin kaynaklarında kadının telbiyeyi sessiz yapmasının daha uygun olduğu ifade

⁶⁸⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 67.

⁶⁸⁸ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/67; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/340; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 157,158;İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 156.

⁶⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 75.

⁶⁹⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 75; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/298, 299; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 147;İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 160.

⁶⁹¹ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/298, 299.

⁶⁹² Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 147.

⁶⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 160.

⁶⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 75.

⁶⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 75.

⁶⁹⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 75; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 9, 11; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 148; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 162, 163.

⁶⁹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 76.

edilmektedir.⁶⁹⁸ *Mebhut*'ta kadının telbiye şekli şöyle anlatılır: “*Kadın telbiye getirmede erkek gibidir. Ancak sesini yükseltmez.*”⁶⁹⁹ Şâfiiler’e göre kadınların telbiyeyi sessiz getirmesi sünnettir.⁷⁰⁰ *Muğnî Muhtasar*’ı’nda ifade edilene göre kadın telbiyeyi getirirken en çok arkadaşının onu duyabileceği şekilde sesini yükseltir.⁷⁰¹

Mekke halkının hac ihramına Mekke’de girdiği; Umre ihramı için ise Haremin dışına çıkmaları gerektiği konusunda ittifak vardır.⁷⁰² Dört mezhebin kaynaklarında Mekke halkının hac için mikatlarının Mekke olduğu geçmektedir. Umre mikatı için ise en fazileti yerin Hill daha sonra Ten’im olduğu ifade edilmektedir.⁷⁰³ *Minhac*’da Harem’dekilerin umre için ihrama giriş yerleri şu şekilde ifade edilmektedir: “*Haremde bulunanların mikatı bir adım bile olsa harem dışıdır. Bir kimse harem dışına, sözgelimi Ten’im’e kadar çıkmadan umre için ihrama girerse en zahir kavle göre bu caizdir... Umre ihramı için Hil’deki inikatların en faziletli yeri Ci’rane’dir. Sonra Ten’im ve daha sonra Hudeybiye gelir.*”⁷⁰⁴

İbn Rüşd Mekke halkından olmayıp Mekke’de ihrama giren kişiye remelin sünnet olmadığına ulemâ müttetik olduklarını belirtir. Bunun sebebi Mekke’ye girdiklerinde Tavâfû’l-Kudûm’de bunu yapmış olmalarıdır.⁷⁰⁵ Hanefiler akabinde sayın yapıldığı tavafta remlin sünnet olduğu görüşündedirler.⁷⁰⁶ Mekke’de ihrama giren kişi kabeyi selamlama tavafı yapacağından⁷⁰⁷ akabinde say yapmadığı için yapacağı tavafta reml yapmasına gerek kalmaktadır. Aynı yaklaşım Şâfilerde de söz konusudur.⁷⁰⁸ Buna göre kudûm tavafı ile haccın rüknü olan tavafta reml sünnettir. Mezhepteki zayıf ikinci görüşe göre de reml sadece kudûm tavafında yapılır. Kudûm tavafında sonra sa’y yapılacaksa ifâda tavafından sonra sa’y yapmayacaksa ifâda tavafında reml yapmaz. Veda tavafında reml yapılmaz.⁷⁰⁹ Hanbelî kaynaklarında ihrama girildikten sonra temettu‘ haccını yapanların umre için tavafa, kırân ve ifrad haccını yapanların ise kudûm tavaf yapacakları

⁶⁹⁸ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 76; Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 350; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 148; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 183.

⁶⁹⁹ Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 350.

⁷⁰⁰ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 90.

⁷⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 183.

⁷⁰² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 78.

⁷⁰³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 78; Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 316, 319; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 146, 147; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 147, 148.

⁷⁰⁴ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 147.

⁷⁰⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 81.

⁷⁰⁶ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 2/131-147

⁷⁰⁷ Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ* (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-İlmiyye, 1994), 1/403.

⁷⁰⁸ Maverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 4/141. Nevevî, *el-Minhâc*, 8/42.

⁷⁰⁹ Şirbinî, *Muğnî’l-muhtâc*, 6/182

belirtilir. Mekke dışından gelenlerin bu tavafta reml yapmalarının sünnet olduğu bunun dışındaki tavaflarda reml yapmanın sünnet olmadığı ifade edilmektedir.⁷¹⁰

2.7.2. Haccın şekli

İbn Rüşd'ün haccın uygulanışı konusunda aktardığı icmâ' meseleleri şunlardır:

1. Tavaf yapan kişinin gücü yetiyorsa Hacerü'l-Esved'i öpmesi, gücü yetmiyorsa elini sürüp elini öpmesi sünnettir.
2. Tavafi abdestli yapmak adaba daha uygundur.
3. Tavaf üç çeşittir: Kudüm tavafi, ifâda tavafi, veda tavafi. Kudüm tavafi Mekke'ye yeni girildiğinde yapılır; ifâda tavafi büyük cemre taşlandıktan sonra yapılır; veda tavafi, Mekke'de ayrılırken yapılan tavaftır.
4. Mekke'de oturan kişiye yalnızca ifâda tavafi vaciptir.
5. Umre yapan kişiye yalnızca kudüm tavafi; mutemetti olana iki tavaf vaciptir.
6. İfrad haccını yapan kişi yalnızca bayram günü bir tavaf vaciptir.
7. Sa'y'in belli bir zamanı yoktur.
8. Aybaşı halinden temiz olmak sa'yin sıhhat şartlarındandır.
9. Zilhiccenin sekizinci günü Minâ'ya çıkıp orada hac emiri tarafından halka öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları kasredilmiş şekilde kıldırır.
10. Arafat vakfesi haccın rükunlerindendir. Arafat vakfesini kaçırın kişi bir sonraki sene haccını kaza etmelidir.
11. Arafat vakfesinin yapılışı: Hac emiri ve hacılar arefe günü güneş zevale varmadan Arafat dağına çıkar, güneş zail olunca halka hutbe okunur, öğle vaktinde öğle ve ikindi namazları kasredilerek kılınır ve güneş batana kadar Arafat'ta vakfe yapılır.
12. Hac işlerini yürütme yetkisi yöneticiye veya onun görevlendirdiği kişiye aittir. Yönetici veya görevlinin iyi, kötü veya bid'at ehli olması farketmeksizin onlara uymak ve arkalarında namaz kılmak gerekir. Bu kişinin hacılara Arafat Camiinde öğle ve ikindi namazlarını birleştirerek kıldırması sünnettir.
13. Arafat vakfesinde imam tarafından kılınan öğle ve ikindi namazının kıraati sessizdir.

⁷¹⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-'Asımî Necdî, *Hâşiyetü 'r-Ravdü 'l-Mürebba'*, (by.:y.y.,1397), 4/100.

14. Arafat vakfesinin sıhhat şartlarından birinin arefe günü öğleden sonra Arafat'ta olmak gerekir.

15. Arafat vakfesi bayramın ilk günü fecr-i sadıkla biter.

16. Müzdelife vakfesi vaciptir.

17. Müzdelife vakfesinde akşam ve yatsı namazlarının yatsı vaktinde birleştirilerek kılınması sünnettir.

18. Müzdelife'de geceledikten sonra Mina'ya geçip büyük cemreyi taşlamak sünnettir.

19. Mina'ya gidilen ilk gün yalnızca büyük cemreyi taşlamak sünnettir.

20. Cemrelere atılan taş sayısı toplam yetmiştir.

21. Teşrik günlerinin hepsinde cemrelere yedişer taş atmak gerekir. Bu taşlardan biri cemreye denk gelmezse yeniden atılmalıdır.

22. Şeytan taşlamanın bir gün önceden bitirilmesi caizdir. Kişi isterse dördüncü günün taşlarını üçüncü gün atıp Mina'dan ayrılabilir.

23. Cemrelere atılan taşların büyüklüğü nohut tanesi kadar olmalıdır.

24. Teşrik günlerinde cemreleri sırasıyla taşlamak; ilk iki cemrenin her birini taşladıktan hemen sonra dua etmek üçüncü cemreyi taşladıktan sonra ordan ayrılmak sünnettir.

25. Cemreleri taşlarken tekbir getirmek iyidir.

26. Cemreleri gün batıncaya kadar taşlamak gerekir.

İbn Rüşd, müctehidlerin Hacerü'l-Esved'i öpmenin, yetişemeyen kişinin ise dokunup elini öpmesinin sünnet olduğunda ittifak ettiklerini belirtir.⁷¹¹ O, bu meselenin kaynağın da sahabeden gelen hadisler olduğunu ifade ederek bu hadislerle eserinde yer verir.⁷¹² Dört mezhebin kaynaklarında Hacerü'l-Esved'i öpmenin ve istilam etmenin sünnet olduğu geçmektedir.⁷¹³ *Mebhut*'ta ifade edilene göre kişi yapabiliyorsa haceru'l-esved'i öper; eğer yapamıyorsa eliyle dokunur bunu da yapcak durumu yoksa sopa benzeri bir şeyle dokunur ve dokunduğu şeyi (el, sopa, asa vs.) öper.⁷¹⁴ Şâfiîler'e göre tavafin sünnetlerinden biri olan Hacerü'l-Esved'i öpmek *Minhac*'da şu şekilde ifade edilmiştir: “İlk tavafta Hacerü'l-Esved'e el sürmek ve hafifçe öptükten sonra alını onun

⁷¹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 82.

⁷¹² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 82.

⁷¹³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 82; Serahsî, *el-Mebhut*, 4/19; Nevevî, *Minhacü't-Tâlibîn*, 149, 150; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 207, 208.

⁷¹⁴ Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 19.

üzerine koymak...Hacerü'l-Esvedî öpmeye ve alnını üzerine koymaya muktedir olmayan onu istilâm eder (elini ona sürer). Bunu da yapamayan kimse, eli ile veya elindeki bir şey ile ona işaret eder. Her turda bu şekilde yapmak sünnettir.”⁷¹⁵ Hanbelîlere göre haceru'l-esved'in öpülmesi sünnet ve icmâ' ile sabittir. Haceru'l-esved'i öpemeyen kişi eliyle veya baston sopa gibi bir şeyle onu istilâm eder. Bu da mümkün değilse uzaktan ona işaret eder.⁷¹⁶

İbn Rüşd, tavaf esnasında abdestli olmak gerektiğinde alimlerin ittifak ettiklerini belirtir.⁷¹⁷ Her ibadette olduğu gibi hac ibadetini yerine getirirken yapılması gereken birtakım şeyler vardır. Bunlardan biri hac ibadetinin rükünlerinden biri olan tavafı gerçekleştirirken abdestli olmaktır. Dört mezhebin kaynaklarında tavaf yaparken abdestli olmak gerektiği geçmektedir.⁷¹⁸ Hanefiler her ne kadar abdestsiz olarak tavaf yapmayı kabul etseler de abdestsiz tavaf yapan kişi yeniden tavaf yapmalı eğer bunu yapmazsa ceza kurbanı kesmelidir.⁷¹⁹ Minhac'da tavaf esnasında abdesti bozulan kişinin yeniden abdest aldıktan sonra tavafa devam etmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁷²⁰ Hanbelîler tavaf esnasında abdestli olmanın tavafın sıhhat şartlarından olduğunu kabul etmektedirler. Bu meselede ki delilleri de sünnettir.⁷²¹

İbn Rüşd, alimlerin üç çeşit tavaf olduğunda ittifak ettiklerini belirtir; kudüm tavafı, ifâda tavafı ve veda tavafı. Bu tavaf çeşitlerinin tanımını da şu şekilde verir: “Tavâfü'l-Kudüm, Mekke'ye yeni girildiği zaman yapılan tavaftır. Tavâfü'l-İfâda, Bayram günü Cemratü'l-Akabe denilen büyük cemrenin taşları atıldıktan sonra yapılan tavaftır. Tavâfü'l-Vedâ da kişinin Mekke'den ayrılacağı sırada yaptığı tavaftır.” Bunlardan ifâda tavafı yapılmadığında hac tamamlanmış olmaz. Çünkü alimler bu tavafın vacip olduğunda ittifak etmişlerdir. İbn Rüşd, bu ifâda tavafının vucubiyetinin delili olarak “Sonra hacılar kirlerini temizlesinler, nezirlerini yerine getirsinler ve atik olan beyti tavaf etsinler”⁷²² ayetine yer vermektedir.⁷²³

⁷¹⁵ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 150.

⁷¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 207, 208.

⁷¹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 84.

⁷¹⁸ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 84; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 75; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 149; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 205, 206.

⁷¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 75.

⁷²⁰ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 149.

⁷²¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 205, 206.

⁷²² “ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ” (Kur'an Yolu, 19 Aralık 2023, Hac 103/29).

⁷²³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 85.

Dört mezhebin kaynaklarında bu üç çeşit tavaftan başka tavaf çeşidine yer verilmemekle birlikte hepsinin tanımı yukarda verilen gibidir. Bununla birlikte ifâda tavafinin haccın rükünlerinden olduğu dört mezhebin eserlerinde geçmektedir.⁷²⁴ Hanefi eseri *Mebsut*'ta Kudüm tavafinın diğer isimlerinin '*Tahiyye (selamlama)*' ve '*Likâ (kavuşma)*' olduğu belirtildikten sonra hükmünün sünnet olduğunu ifade edilmektedir; ziyaret tavafı yani ifâda tavafı ise ayetlerle sabit olmuştur ve haccın farzıdır; son olarak veda tavafı diğer adıyla '*Tavaf-ı Sader*' ise hanefilere göre vaciptir.⁷²⁵ Şâfiî eseri *Minhâc*'da tavaf türlerinden şöyle söz edilmektedir; Kudüm tavafı Arafat vakfesinden önce Mekke'ye girildiğinde gerçekleştirilmektedir. İfâda tavafı diğer isimleriyle ziyaret veya rükün tavafı arafat vakfesinden sonra yapılır ve adından anlaşılacağı üzere haccın rükünlerinden olup yapılması zorunludur. Veda tavafı ise kişinin haccını bitirip Mekke'den çıkacağı zaman yapacağı tavaftır.⁷²⁶ Hanbelîler de üç tavaf çeşidi olduğu kabul etmektedirler. İfâda tavafinın haccın rükünü olduğunu icmâ'a dayanarak kabul etmektedirler. Kudüm tavafinı sünnet; veda tavafinın isne vacip olduğunu kabul etmektedirler. Buna göre veda tavafinı terk edene dem cezası gerekmektedir.⁷²⁷

İbn Rüşd, ulemânın Mekke'de oturan kimseye yalnız tavâfı'l-ifâdanın vâcib olduğunda müttetik olduklarını aktarır.⁷²⁸ Kudüm tavafı mekke dışından gelenlerin selamlama amacı taşıyan tavaftır. Malikîlere göre mekke dışından gelenlerin ifrâd ve kırân haccı yapması halinde kudüm tavafı vaciptir. Diğer mezheplere göre ise sünnettir.⁷²⁹ Söz konusu ihtilaf yapılan haccın çeşidi ve Mekke dışından gelenler içindir. Mekkede oturanlar içinse bu tartışma söz konusu değildir. Dolayısıyla hac menasiki içerisinde haccın rükünü olan ifâda tavafı dışında başka vacip bir tavaf söz konusu değildir.

İbn Rüşd, alimlerin umre yapan kişiye yalnızca kudüm tavafinın vacip olduğunda ittifak ettiklerini ifade eder.⁷³⁰ Dört mezhebin eserlerinde de umrede tek bir tavafin vacip olduğu geçmektedir.⁷³¹ Serahsî, Hanefilerin Kâ'be'yi tavaf etmenin umrenin rükünü olduğunu kabul ederek "*umrede asıl rükün tavaftır*" ifade edilmiştir.⁷³² Nevevî, umrenin

⁷²⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 85; Serahsî, *el-Mebisût*, 4/ 68- 70; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 149-156; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 251, 252.

⁷²⁵ Serahsî, *el-Mebisût*, 4/ 68- 70.

⁷²⁶ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 149-156.

⁷²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 251, 252.

⁷²⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 86.

⁷²⁹ Salim Ögüt, "Tavaf", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/178.

⁷³⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 86.

⁷³¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 86; Serahsî, *el-Mebisût*, 4/ 70, 71; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 156; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 131.

⁷³² Serahsî, *el-Mebisût*, 4/ 70, 71.

dört rüknü olduğu ifade edilmektedir. Sırasıyla bunlar; İhrama girmek, tavaf yapmak, sa'y yapmak ve tıraş olmaktır.⁷³³ Hanbelîler umrede Kâ' be'yi tavaf etmenin umrenin rükünlerinden olduğunu kabul etmektedirler. Hatta *Muğnî*'de Kâ'be'yi tavaf etmek “*umenin en yüce temeli*” olarak ifade edilmektedir.⁷³⁴

İbn Rüşd'ün ifade ettiğine göre temettu' haccı (önce umre sonra hac) yapan kişiye umreden çıkmak için bir ve haccın rükununu yerine getirmek üzere bayram günü de birer defa olmak üzere toplamda iki tavafın vacip olduğunda alimlerin ittifakı vardır.⁷³⁵ Temettu' haccının hac aylarında umre yaptıktan sonra ihramdan çıkıp hac için yeniden ihrama girerek yapılan bir hac türü olduğu dört mezhep kaynaklarında geçmektedir. Temettu' haccı için yapılan umre ve haccın yapılış şeklinin kabul edilen umre ve hac'dan bir farkı yoktur. Bu sebeple umre'de ve hac'da vacip olan tavaflar aynı şekilde Temettu' haccında da eda edilmektedir. Daha önce açıkladığımız üzere umrede ve hacda vacip olan birer tavaf vardır. Bu sebeple temettu' haccında vacip olan iki tavaf bulunmaktadır.⁷³⁶

Bu konudaki diğer bir icmâ' ifrâd haccı yapan kişiye yalnızca bir tavafın vacip olduğudur.⁷³⁷ İfrad haccında sadece hacca niyet edildiği için sadece haccın rüknü olan ifâda tavafı vaciptir. Öncesinde umre olan veya kırandaki gibi umre ve haccın beraber olduğu hac türlerinde biri umre diğeri hac için iki tavaf gerekmektedir.⁷³⁸

İbn Rüşd, müctehidlerin sa'y için belirli bir zaman olmadığında ittifak ettiklerini belirtir: “*Zira sa'y dua yeridir. Dua ise her zaman yapılabilen bir şeydir.*”⁷³⁹ Dört mezhebin kaynaklarında da sa'y arafat vakfesi gibi belirli bir gün ifade edilmemiştir. Ancak tavafın (rükün olan tavaf ile kudüm tavafı) ardından yapılması gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁴⁰

İbn Rüşd, sa'y için hayız ve cünüplükten temiz olmanın icmâ' ile kabul edildiğini ifade etmektedir⁷⁴¹ Ancak Serahsî, bu hallerden temiz olmanın beytullah'a özel bir durum olduğunu belirtir. Bu sebeple ve herhangi bir delilde bulunmaması nedeniyle cünüp ve

⁷³³ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 156.

⁷³⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 131.

⁷³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 86.

⁷³⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 86; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 61, 62; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 157; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 156, 157.

⁷³⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 86.

⁷³⁸ Semerkandî, kıran haccında umre için bir tavaf ve say sonra da hac için umre ve sayını yapacağını belirtir. Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 411.

⁷³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 88.

⁷⁴⁰ Şirbinî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/206.

⁷⁴¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 89.

hayızlının yaptığı sa'y caiz görülmüştür.⁷⁴² Bu durumda İbn Rüşd'ün ifade ettiği icmâ'ın gerçekleştiği söylenemez.

İbn Rüşd'ün belirttiğine göre; Arafat vakfesinin vacip olduğunda ve kaçırılması halinde haccın kazasının gerektiğinde icmâ' vardır.⁷⁴³ Söz konusu icmâ'ı İbn Münzir de aktarmaktadır.⁷⁴⁴ Dört mezhebin kaynaklarında Arafat vakfesinin haccın rükünlerinden olup kaçırılması durumunda haccın ertesi sene kazasının gerektiği geçmektedir.⁷⁴⁵ Hanefiler Arafat vakfesinin haccın en önemli rükünlerinden olduğunu kabul etmektedirler.⁷⁴⁶ Arafat vakfesini kaçırın kişi haccı kaçırmış olur. Bunu telafi etmek için de bir sonra ki sene haccı kaza etmesi gerekir.⁷⁴⁷ Arafat vakfesi Zilhicce'nin dokuzuncu günü yapılmalıdır. Şâfiîlere göre, hataen Zilhicce'nin onuncu günü Arafat vakfesi yapan az sayıda ki hacının hacılarını kaza etmesi gerekir. Sayıları çok olursa bunlar için bir şey gerekmez. Bununla birlikte herhangi bir sebeple Arafat vakfesinin vaktini geçiren hacıların Arafat vakfesini kaza etmesi gerekir.⁷⁴⁸ Hanbelîler sünnet ve icmâ'a dayanarak Arafat vakfesinin haccın rükünlerinden olduğunu kabul etmektedirler. Arafat vakfesinin vakti bellidir ve bunu kaçırın kişi haccını kaza etmelidir.⁷⁴⁹

Arafat vakfesinin nasıl yapılacağı konusunda İbn Rüşd, alimlerin ittifakı olduğunu ifade eder. Buna göre Arafat vakfesi şu şekildedir: “*Hac emiri hacılar kafilesi ile birlikte arefe günü güneş zevale varmadan önce Arafat dağının sınırları içine girmiş olacak ve güneş zail olunca halka hutbe okuyacak, ondan sonra öğle ile ikindi namazlarını bir arada ve öğle namazı vaktinin evvelinde kıldırarak ve güneş batıncaya kadar orada kalacaklardır.*”⁷⁵⁰

Bununla birlikte Arafat günü öğle namazından önce okunan hutbe vacip değildir. Bu hutbenin namazın sıhhatinden olmadığı konusunda ittifak vardır.⁷⁵¹

Dört mezhebin de kaynaklarında Arafat vakfesinin yapılışı bu şekilde geçmektedir. Ayrıca Arafat vakfesi için hutbenin vacip olmadığı da dört mezhebin

⁷⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 98.

⁷⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 90.

⁷⁴⁴ İbnü'l-Münzir, *Kitâbu'l-İcmâ*, 35.

⁷⁴⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 90; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 227- 230.

⁷⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 106.

⁷⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 333.

⁷⁴⁸ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153.

⁷⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 227- 230; İbnü'l-Münzir, *Kitâbu'l-İcmâ*, 35.

⁷⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 90.

⁷⁵¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 91.

kaynaklarında yer alır.⁷⁵² Arafat vakfesinde okunan hutbe Hanefilere göre hatırlatma ve bilgilendirme amacı taşıdığı için hutbeyi okumamak cezayı gerektirmez.⁷⁵³ *Minhac*'da güneş doğduktan sonra Arafat'a çıkılacağı ve zeval vaktinden önce imamın iki hutbe okuyacağı ifade edilmektedir. Bununla birlikte okunacak olan hutbenin müstehap olduğu kabul edilmektedir.⁷⁵⁴ Hanbelîler de güneş doğduktan sonra Mina'dan Arafat'a geçilmesi gerektiğini kabul ederler. Çünkü Zeval vaktinde Arafat'ta olmak gerekir. Sünnete göre okunacak olan hutbenin kısa tutulması gerekmektedir.⁷⁵⁵

Arafat vakfesinde kılınacak olan öğle ve ikindi namazı birleştirilerek yönetici veya onun görevlendirdiği birinin imamlığında Arafât (Nemira) camiinde kılınır. İbn Rüşd bunun hükmünün sünnet olduğunda icmâ' olduğunu aktarır.⁷⁵⁶ Onun ifade ettiğine göre ayrıca imamın fatiha ve zamm-ı sureleri sessiz okuması gerektiğinde de alimler ittifak etmiştir.⁷⁵⁷

Dört mezhebin eserlerinde hac kafilesinin bir rehberi/önderi olmasının; öğle ve ikindiye birleştirilerek Arafât camiinde kıldırmasının sünnet olduğu ve bu namazların kıraatinin sessiz yapılacağı geçer.⁷⁵⁸ *Mebhut*'ta imamla birlikte kişinin öğle ve ikindiye birleştirilerek kılması gerektiği ifade edilir.⁷⁵⁹ Bununla birlikte imama yetişemeyen kişi için Hanefîler her namazı vaktinde kılması gerektiğini belirtir.⁷⁶⁰ Hanefîlere göre bu namazlarda kıraatin sessiz bir şekilde okunması gerekir. Çünkü gelen rivayetlerde bu namazlarda kıraatin açık bir şekilde okunduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Bu sebeple diğer namazlardaki kılınış şekli esas alınır.⁷⁶¹ *Nevevî*'ye göre imam, Arafat vakfesinin sonuna kadar hacılara rehberlik ve liderlik eder. Arafat vakfesinde kılınacak olan öğle ve ikindi namazını, imam cem ederek kıldırır.⁷⁶²

İbn Rüşd, müctehidlerin Arafat vakfesinin sıhhat şartlarından birinin Arefe günü öğleden sonra Arafat'ta olmak gerektiği konusunda ittifak ettiklerini belirtir.⁷⁶³ Bununla

⁷⁵² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 90, 91; Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 28- 37, 102, 103, 107; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 225- 230.

⁷⁵³ Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 103.

⁷⁵⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153.

⁷⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 225- 230.

⁷⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 90.

⁷⁵⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 92.

⁷⁵⁸ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 90, 92; Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 29-32; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 225.

⁷⁵⁹ Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 29.

⁷⁶⁰ Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 30-32.

⁷⁶¹ Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 103.

⁷⁶² Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153.

⁷⁶³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 92.

birlikte diğer bir icmâ' şudur: Hacı adayı öğleden önce Arafat'a gidip güneş tam tepeye yükselmeden ayrılırsa; zevalden sonra veya fecre ulaşmadan Arafat'tan ayrılacak olursa Arafat vakfesi gerçekleşmemiş olur.⁷⁶⁴ Dört mezhebin kaynaklarında Arafat vakfesinin belli bir zamanı olduğu ve bu zamanın Arefe günü öğleden sonra başlayıp bayramın ilk günü fecre kadar sürdüğü geçer.⁷⁶⁵ Hacı, Arafat vakfesinin vaktinin bir kısmında -güneşin batımına kadar- Arafat'ta bulunup gecesinde orada bulunmazsa dört mezhebe göre haccı sahih olur ancak bu kişinin kurban kesmesi gerekir.⁷⁶⁶ Kişi ya zevalden sonra bir müddet Arafat'ta beklemeli ya da sabahlamalı ki haccı sahih olsun, kazası gerekmesin.⁷⁶⁷ İmam Malik ise gün batımından sonra da hacının bir müddet Arafat'ta bulunması gerektiği görüşündedir.⁷⁶⁸

Aktarılan diğer bir icmâ' şudur; Arafat vakfesinden sonra bayram gecesi Müzdelife'de imam önderliğinde yatsı vaktinde akşam ve yatsı namazlarını birleştirerek kılan ve burda sabahlayan kişinin haccı tamamdır.⁷⁶⁹ Dört mezhebin kaynaklarında Müzdelife'de gecelemenin vacip olduğunu eğer fecir doğmadan önce Müzdelife'de bulunulmazsa kurban gerektiği geçer.⁷⁷⁰ Müzdelife'ye geçerken akşam ve yatsıyı bir arada kılmanın sünnet olduğu da yine dört mezhep kaynaklarında kabul edildiği görülmektedir.⁷⁷¹

İbn Rüşd, müctehidlerin Müzdelife vakfesinden sonra Mina'ya geçip büyük cemreyi taşlamanın sünnetle sabit olduğunda ittifak ettiklerini belirtir.⁷⁷²

Dört mezhebin kaynaklarında Müzdelife vakfesinden sonra cemretü'l-akabenin taşlanacağı geçmektedir.⁷⁷³ Hanefiler sünnetten gelen delillere dayanarak güneş doğmadan Müzdelife'den Mina'ya hareket ederek Cemre-i akabe'nin taşlanacağı görüşündedirler.⁷⁷⁴ *Muğnî Muhtasar*'ında bunun hem sünnet hem de icmâ' ile sabit

⁷⁶⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 93.

⁷⁶⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 92, 93; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 105-107; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 228-230.

⁷⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 106; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 228, 229.

⁷⁶⁷ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 229-230; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 105-107.

⁷⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 93.

⁷⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 95.

⁷⁷⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/93, 95; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 154; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 235; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 37, 38.

⁷⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 231; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 37.

⁷⁷² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 96.

⁷⁷³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 96; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 39; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 154; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 236, 237.

⁷⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 39.

olduğunu kabul etmektedir. Bütün mezhepler Müzdelife'den Mina'ya büyük şeytanı taşlamaya gidişin sünnet olduğuna ittifak etmiştir.⁷⁷⁵

İbn Rüşd, müctehidlerin şeytan taşlamanın vaktinde icmâ' ettiklerini belirtir. Buna göre şeytan taşlama bayram günü güneşin doğuşundan zevaline kadardır. Ayrıca şeytan taşlamanın ilk günü Peygamber (s.a.v.) Efendimizin büyük cemreden başka cemreyi taşlamadığında da ittifak etmişlerdir.⁷⁷⁶

Dört mezhebin kaynaklarında şeytan taşlamanın vaktinin bayram günü güneşin doğuşuyla başlayıp zevalinde bittiği ve sünnete göre Mina'ya varılan ilk gün yalnızca Cemre-i akabe'nin taşlanacağı geçmektedir.⁷⁷⁷

İbn Rüşd, müctehidlerin cemrelere atılan taş sayısının toplam yetmiş adet olduğunda ittifak ettiklerini belirtir.⁷⁷⁸ Dört mezhebin kaynaklarında bayram günleri boyunca cemrelere atılacak olan taşların toplam yetmiş adet olduğu geçmektedir.⁷⁷⁹ Şâfîiler her gün üç cemreye yedişer taş atıldığını ifade eder. Bununla birlikte ilk gün yalnızca Akabe cemresine atılan yedi taşla toplam yetmiş taş atıldığını kabul etmektedirler.⁷⁸⁰ Hanefiler ve Hanbelîler de bunun Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in sünnetine uygun olanı olduğu için atılacak taş sayısının yetmiş olduğunu kabul etmektedirler.⁷⁸¹

İbn Rüşd, müctehidlerin, teşrik günlerinin her birinde cemrelere yirmi bir taş atılmasında ve cemrenin içine düşmeyen taş için bir taş daha atmak gerektiğinde ittifak ettiklerini belirtir.⁷⁸² Cemrelere eksik taş atılması durumunda mezhepler cezalar farklı olsa da dört mezhebin kaynaklarında cemrelere eksik taş atmanın kabul edilmeyeceği; cemrelerin her birine yedişer taş olmak üzere toplam yirmi bir taş atılması gerektiği geçmektedir.⁷⁸³ Hanefilerin görüşüne göre eksik atılan her taş için sadaka cezası gerekir. Ancak cemrelerin yarısını taşlamayacak kadar çok eksik taşlama yapıldıysa bu sefer

⁷⁷⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 96; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 154; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 236, 237.

⁷⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 97.

⁷⁷⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 97; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 42; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 154; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 238-240.

⁷⁷⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 100.

⁷⁷⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 100; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 121, 123-125; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 155; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 255.

⁷⁸⁰ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 154, 155.

⁷⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 121, 123-125; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 255.

⁷⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 101.

⁷⁸³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 101; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 123, 124; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 155, 156; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 241.

kurban cezası gerekir.⁷⁸⁴ Şâfiîlere göre atılamayan taşlar kaza edilmeli eğer edilemiyorsa kurban kesilmelidir.⁷⁸⁵ Hanbelîlere göre taş atan kişinin taşının cemreye çarptığını kesin olarak bilmesi gerekir aksi takdirde bu taşlama işi tamamlanmış olmaz.⁷⁸⁶

İbn Rüşd, müctehidlerin şeytan taşlamanın bayramın üçüncü gününde bitirilebileceğinde müttelik olduklarını belirtir. Delil olarak: “*Kim acele edip Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse ona günah yoktur*”⁷⁸⁷ ayetine yer verir.⁷⁸⁸ Mina'daki taşlama farzını erken bitirmenin dört mezhebin kaynaklarında da caiz olduğu ifade edilir. Nasstan birçok delille sabittir ki şeytan taşlama işi bir gün öncesinden bitirilebilir.⁷⁸⁹

İbn Rüşd'un aktardığı diğer bir icmâ'a göre ulemâ, cemrelere atılan taşların nohut büyüklüğünde olması gerektiğinde ittifak etmiştir.⁷⁹⁰ Cemrelere atılacak taşların büyüklüğü konusunda dört mezhebin kaynaklarında geçenler benzerdir. Çok büyük veya kum tanesi gibi çok küçük taşlar şeytan taşlamak için uygun görülen boyutlarda ki taşlar değildir. Cemrelere atılacak taşların fiske taşı, çakıl taşı, nohut veya fındıktan küçük boyutlardaki taşlar olması müstehaptır.⁷⁹¹

İbn Rüşd, müctehidlerin teşrik günlerinde cemreleri sırasıyla taşlamak; ilk iki cemrenin her birini taşladıktan hemen sonra dua etmek, üçüncü cemreyi taşladıktan sonra hemen ordan ayrılmanın sünnet olduğunda ittifak ettiklerini belirtir.⁷⁹²

Teşrik günlerinde şeytan taşlamanın yapıış şekli gelen hadislerle sabittir. Şeytan taşlamanın bu şekilde yapılmasının sünnet olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁷⁹³ Serahsî, İmameyn'in bu sünnette uymayan kişiye bir şey gerekmediği kanaatinde olduğunu ancak imam Ebu Hanife'nin, hergün sırayla şeytan taşlamayan ve bu işi son güne erteleyen kişiye ceza kurbanı gerektiği görüşünde olduğunu ifade eder.⁷⁹⁴ Hanbelîler sözü geçen bu sıralamaya uymayan kişiye ceza gerekmediğini bu kişinin yalnızca sünnete uymadığı görüşündedir.⁷⁹⁵

⁷⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 123, 124.

⁷⁸⁵ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 156.

⁷⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 241.

⁷⁸⁷ “فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ” (Kur'an Yolu, 15 Aralık 2023, Bakara 2/203).

⁷⁸⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 101.

⁷⁸⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 101; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 155; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 128, 129; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 257.

⁷⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 101.

⁷⁹¹ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 155; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 238; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 130.

⁷⁹² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 101.

⁷⁹³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 101; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 122-130; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 155; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 255-258.

⁷⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 124.

⁷⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 255-258.

Bu konuda ki diğer bir icmâ‘ ise cemreleri taşlarken tekbir getirmenin iyi olarak görülmesidir.⁷⁹⁶ Dört mezhebin kaynaklarında cemreleri taşlarken uyulacak sünnetle birlikte yapılması iyi olan şeylerden birinin taş atarken tekbir getirmek olduğu geçmektedir.⁷⁹⁷ *Mebhut*’ta tekbir yerine “*Sübhanallah*” denilmesinin de iyi olduğu ifade edilmektedir. Çünkü taşları atarken tekbir getirilmesinin sebebi Allah’ı zikretmektir -ki bunun tekbir veya “*subhanallah*” zikri olmasında bir sakınca yoktur.⁷⁹⁸

İbn Rüşd, müctehidlerin şeytan taşlamanın gün batımına kadar olduğunda ittifak ettiklerini ifade eder.⁷⁹⁹ Dört mezhebin kaynaklarında cemreleri taşlamanın son vakti gün batımıdır.⁸⁰⁰ Hanefi ve Hanbelîlere göre gün batmadan cemreleri taşlamak müstehaptır. Buna göre taşlama vakti güneş batana kadardır. Ancak kişi güneş battıktan sonra da cemreleri taşlarsa ona bir şey gerekmez. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v) Mina’ya güneş battıktan sonra varan çobanların geceleyin taşlamasına izin vermiştir.⁸⁰¹ Bu vaktin sınırları *Minhac*’da şu şekilde ifade edilmektedir: “*Teşrik günlerinde cemrelere taş atmanın zamanı güneşin batıya meyletmesinden itibaren başlar ve batıncaya kadar devam eder.*”⁸⁰²

2.7.3. Hac’daki aksaklık ve ayrılıklar

İbn Rüşd, bu konuda şu üç icmâ‘ı aktarmaktadır:

1. Hastalık yüzünden haccı kaçırın kişinin haccı kaza etmesi gerekir.
2. Fevasık-i hams⁸⁰³ denilen beş hayvanı öldürene ceza gerekmez.
3. Zehirli yılanları öldürmek caizdir.

İbn Rüşd, müctehidlerin hastalık yüzünden alıkonulan kişinin haccını kaza etmesi gerektiği konusunda müttelik olduğunu ifade eder.⁸⁰⁴ Dört mezhebin kaynaklarında hastalık yüzünden hac ibadetini tamamlayamayan kişinin haccı kaza etmesi gerektiği

⁷⁹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 101.

⁷⁹⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 101; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 154; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 238; Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 125.

⁷⁹⁸ Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 125.

⁷⁹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 101.

⁸⁰⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 101; Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 122, 123; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 154, 155; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 240, 241.

⁸⁰¹ Serahsî, *el-Mebhut*, 4/ 122, 123; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 240, 241.

⁸⁰² Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 154, 155.

⁸⁰³ Fevasık-i hams, karga, çakal, fare, akrep ve kudurmuş köpektir. Bknz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 118,119.

⁸⁰⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 108.

geçer.⁸⁰⁵ Hanefîler, hasta kişinin farz niyetiyle başladığı haccı tamamlayamadığında bu haccın o kişiye borç olarak kaldığını ve kaza etmesi gerektiğini kabul eder.⁸⁰⁶ Şafî ve Hanbelîlere göre hastalanan kişi sırf bu yüzden ihramdan çıkmaz. Eğer niyet ettiği zaman hastalanınca ihramdan çıkacağını şart koşarsa ihramdan çıkar.⁸⁰⁷ Şâfiîlere göre haccı hastalık yüzünden ihramdan çıkacağına şart koşmuşsa veya hastalık yüzünden haccı kaçırmışsa umre yaparak ve kurban keserek ihramdan çıkar.⁸⁰⁸ Haccı kaçıran kişiye ise haccı kaza etmesi gerekir.⁸⁰⁹ İmam Ahmed'den hastalığın ihramdan çıkma sebebi olduğu ve olmadığı hakkında iki farklı görüş gelmiştir. Hastanın ihramdan çıkamayacağı görüşünde haccın yapılması gerekenler Şâfiî mezhebindeki gibidir. Yine Hanbelîlerde de bu kişi haccı kaçırdığı için hac üzerine borç olarak kalır.⁸¹⁰

İbn Rüşd, müctehidlerin ihramlının fevasık-i hams'ı ve zehirli yılanları öldürmenin haram olmadığını ancak bunlar dışında kalan kara hayvanlarını avlamanın haram olduğunda ittifak ettiklerini ifade eder.⁸¹¹ Dört mezhebin eserlerinde ihramlının vahşi hayvanları avlamasının caiz olduğu ancak kara hayvanlarını avlamasının ihram yasaklarından sayılmaktadır.⁸¹² Hanefîler'in bu meseleye dair delilleri sünnettendir. Buna göre kabul ettikleri hadislerde yer alan fevasık-i hams ve yılanı öldürmek ihramlıya haram değildir.⁸¹³ Hanbelîler Hz. Aişe (r.a.)'den rivayet olunan hadise dayanarak ihramlı kişinin fevasık-i hams'ı öldürmesinde bir sakınca olmadığını kabul etmektedirler. İnsanlara eziyet veren diğer yırtıcı hayvanları da bunlara dahil etmektedirler.⁸¹⁴

2.7.4. Fidy ve kefare

İbn Rüşd, fidye ve kefare konusunda şu icmâ'ları aktarmaktadır:

1. Zorunlu bir durumda saçlarını tıraş eden ihramlıya fidye vaciptir.

⁸⁰⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 108; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 201; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 160; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/448,449, 469; İbnu'l-Münzir, *Kitâbu'l-İcmâ*, 35; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 197, 198.

⁸⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 201.

⁸⁰⁷ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 160; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 197, 198.

⁸⁰⁸ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 160; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/448,449.

⁸⁰⁹ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 160; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/469.

⁸¹⁰ İbnu'l-Münzir, *Kitâbu'l-İcmâ*, 35.

⁸¹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 118, 119.

⁸¹² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 118, 119; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 169, 170; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/392; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 188, 189.

⁸¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 169, 170.

⁸¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 188, 189.

2. Başını tıraş eden kişiye şu üç fidyeden biri gerekir: oruç tutmak, sadaka vermek ve kurban kesmektir.
3. Hastalıktan veya bitlenmekten dolayı saçını tıraş eden kişiye fidyeye gerekir.
4. Kadınlar için saç tıraşı yoktur. Kadınlar saçlarını kestirirler.
5. Temettü haccının kefareti vaciptir.
6. Temettu' haccının kefareti sıralıdır. Temettu' haccını yapacak olan kişinin hedy bulduğu; hediye gücü yettiği müddetçe oruca geçemez.
7. Temettu' kefaretinin orucunun ilk üç günü Zilhiccede tutulursa zamanında tutulmuş olur.
8. Farz hacca başlayıp, haccın rükünlerinden birini kaçırmak, günlerini eksik bırakmak veya haccı bozan bir fiilde bulunan kişinin haccını kaza etmesi gerekir.
9. Haccın rükünlerinden birinin eksik olması ve Arafat vakfesinden önce cima' edilmesi umre fasid olur.
10. Küçük tahallülle kadın, güzel koku ve av hariç ihramlıya her şey helal olur.
11. Arafat vakfesini kaçırın kişi umre rükunlarını yerine getirerek ihramdan çıkar. Bir sonraki sene haccını kaza etmek zorundadır.
12. Haccın sünnet olan nüsüklerinin terki kurbanı gerektirir.
13. Haccın farz olan nüsüklerinin terki kurbanla telafi olmaz.
14. İhram yaasaklarından birini gerçekleştiren kişiye saç tıraşı fidyesi (sadaka, oruç veya kurban) gerekir.
15. Kâ'beyi ters veya eksik yapan kişi Mekke'den çıkmamışsa bir daha tavaf edilmesi gerekir.

İbn Rüşt müctehidlerin fidyenin zorunlu olarak saçlarını kestiren kişiye vacip olduğunda müttelik olduklarını belirtir. Bunun delili olarak “*Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidyeye ödesin.*”⁸¹⁵ ayetine yer verir.⁸¹⁶ Dört mezhebin kaynaklarında bir zaruret karşısında saçlarını tıraş eden ihramlıya fidyenin vacip olduğu geçer.⁸¹⁷ Hanefiler, herhangi bir özür nedeniyle başını tıraş eden kimseye fidyeye gerektiğini kabul etmektedirler. Çünkü bu konu

⁸¹⁵ “فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ” (Kur'an Yolu, 15 Aralık 2023, Bakara 2/196).

⁸¹⁶ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 122.

⁸¹⁷ Bk. İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 122; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 140, 141; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 158; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 277, 278.

hakkında hadis bulunmaktadır.⁸¹⁸ Nevevî, mecbur olarak veya olmayarak başını tıraş eden kimseye fidyeye gerektiğini ifade eder.⁸¹⁹ İmam Ahmed’e göre ise özürsüz kişinin başını tıraş etmesi dem gerektirir. Ancak özürlü kişi konusunda diğer alimlerle aynı görüştedir.⁸²⁰

İbn Rüşd, baş tıraşı fidyesinin üç cinsi olduğunda müctehidlerin ittifakı olduğunu belirtir. Fidyenin cinsleri şunlardır: Oruç, sadaka ve kurban. O, bunun delili olarak “*Kurban, mahalline ulaşınca kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidyeye ödesin.*”⁸²¹ ayetini verir.⁸²² Dört mezhebin kaynaklarında Kur’ân ve sünnetten sabit olduğuna göre fidyenin çeşitlerinin kurban, sadaka veya oruç olduğu belirtilir.⁸²³

İbn Rüşd, fidyenin hastalık veya bitlenmekten dolayı saçlarını tıraş eden kimseye gerektiği konusunda icmâ‘ olduğunu ifade eder.⁸²⁴ Zorunluluktan dolayı başı tıraş etmeye gelince bu zorunlulukların kişiye rahatsızlık veren bir hastalık hali, saç derisinin bitlenmesi, böceklenmesi gibi durumlar olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁸²⁵

İbn Rüşd’ün aktardığına göre ulemâ ihramdan çıkmak isteyen kadın için saç tıraşı olmadığında, kadının saçından bir miktar kesmesinin yeterli olduğu konusunda ittifak etmiştir.⁸²⁶ Sünnetten de delille kadının yalnızca saçlarını kısaltmasının yeterli olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçer.⁸²⁷ *Muğnî Muhtasar*’ı’nda “*kadınların saçlarını tıraş etmeleri müisle anlamı taşır*” ifadesi yer almaktadır. Buna göre kadının saçlarını kazıtması onu çirkinleştirecek bir eylem olarak görülmüştür.⁸²⁸

⁸¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 140, 141.

⁸¹⁹ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 158; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 277.

⁸²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 277, 278.

⁸²¹ “فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ” (Kur’an Yolu, 15 Aralık 2023, Bakara 2/196).

⁸²² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 123.

⁸²³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 123; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 140, 141; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 159; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 277, 278.

⁸²⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 124.

⁸²⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 124; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 140, 141; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 158; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 277, 278.

⁸²⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 126.

⁸²⁷ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 154; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 248, 249; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 132.

⁸²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 248.

Temettu‘ haccının kefaretinin vacip olduğunda ulemânın ittifakı vardır. İbn Rüşd bunun delili olarak “*Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır.*”⁸²⁹ ayetini zikreder.⁸³⁰ Temettu‘ haccını gerçekleştirmek için keffaret gerekmektedir; kurban yoksa hacılar oruç tutarak umrenin ihramından çıkacağı hükmü dört mezhebin eserlerinde geçmektedir.⁸³¹

İbn Rüşd, müctehidlerin keffaret orucunun ilk üç gününün Zilhicce’de tutulduğunda zamanında tutulmuş lduğunda ve Zilhiccenin ilk on gününün hac günleri olduğunda ittifak ettiklerini ifade eder.⁸³² Temettu‘ haccı için keffaret olarak tutulacak on günlük orucun üç gününü Zilhicce’de hacdayken tutmanın müstehap oluşu ayetle sabittir. “*Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah’ın buyruğuna saygılı olun ve bilin ki Allah’ın cezalandırması çok şiddetlidir.*”⁸³³ Dört mezhebin kaynaklarında ayette ifade edilen hacda üç gün oruç tutmak alimlerin çoğuna göre hac ayları manasındadır. Sonuç olarak keffaret olarak tutulacak orucun üç gününü hacdayken tutmak alimlerin daha evla gördüğü bir uygulamadır.⁸³⁴

İbn Rüşd, farz olan hacca başlayan kişinin şu sebeplerle haccını kaza etmesi gerektiğinde icmâ‘ olduğunu belirtir; haccın rükünlerinden birini eksik bırakmak, hac günlerini hataen eksik saymak, haccı bozan bir şey yapmak.⁸³⁵ Haccı bozan şeylerden şu ikisinde ittifak edilmiştir: Haccın rükünlerini eksik yapmak ve Arafat vukûfundan önce de cima’ etmek. Delil olarak “*Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur.*”⁸³⁶ ayetini verir.⁸³⁷ Dört mezhebin kaynaklarında İbn Rüşd’ün belirttiği, haccın rükünlerini eksik

⁸²⁹ (Kur’an Yolu, 18 Aralık 2023, Bakara 2/196). “فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ”

⁸³⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 127.

⁸³¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 127; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 61; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 157, 158; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 215, 216, 268.

⁸³² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 128.

⁸³³ “فَإِذَا أَمِنْتُمْ □ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ” □ “ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ” (Kur’an Yolu, 13.11.2023, Bakara 2/ 196).

⁸³⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 128; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/341; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 158; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 268- 270.

⁸³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 129.

⁸³⁶ “مَنْ فَرَضَ فِيهِ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ” (Kur’an Yolu, 17 Aralık 2023, Bakara 2/197).

⁸³⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 129.

bırakmak, farz hac üzerine telbiye getirip haccı kaçırmak veya terk etmek; farz olan haccı fasit duruma getirdiği geçer. Bunlardan dolayı haccın kaza edilmesi gerekir.⁸³⁸

İbn Rüşd, müctehidlerin Cemretü'l-Akabeyi taşlamakla hacdan çıkıldığında -ki buna küçük tahlül denir- ve bununla kadınlara yaklaşmak, güzel koku sürmek ve avlanmak dışında ihram yasaklarının ortadan kalktığına ittifak ettiklerini ifade eder.⁸³⁹ Küçük tahallül ile tıraş olmak, tırnak kesmek, dikişli elbise giymek gibi ihram yasaklarından olan bu gibi durumların bundan sonra helal olduğu dört mezhebin kaynaklarında geçer. Kimi görüşe göre avlanmak, koku sürmek ve nikah gibi durumlar da helal sayılsa da bunlar tartışmalı ve ihtilafıdır.⁸⁴⁰

İbn Rüşd, alimlerin Arafat vakfesiyle ilgili şunda icmâ' ettiklerini ifade eder: Arafat vakfesini kaçırın kişi tavaf ve sa'y'ı gerçekleştirmeden ihramdan çıkmaz ve sonraki sene haccını kaza eder.⁸⁴¹ Haccını kaçırın kimsenin ihramı bozulmuş sayılmaz. İhramdan çıkmak için de umre ibadetini (sa'y ve tavaf) tamamlar ve kaçırdığı bu hac ibadeti bu kimsenin üzerine borç olarak kalır ve bu kişi haccının kazasını eda etmek zorunda olduğu dört mezhebin kaynaklarında yer alır.⁸⁴²

İbn Rüşd, cumhurun haccın iki çeşit nüsükü olduğunda ittifak ettiğini belirtir. Bunlar sünnet-i müekkede ve nafil nüsuklerdir.⁸⁴³ Bunlarla birlikte farz olan nüsukler de bulunmaktadır. Nafil nüsuklere dair bir rivayet bulunmadığı da bilinmektedir. Ancak bir nüsukün sünnet olup olmadığına ihtilaf edildiğinde bu nafil olarak görülür.⁸⁴⁴ Eserlerde nüsukler her zaman 'sünnet', 'nafil' şeklinde özel bir ayırım kullanılmadan yeri geldiğinde uygulamanın sünnet, farz veya nafil olduğu belirtilerek zikredilir.⁸⁴⁵

⁸³⁸ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 129; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 106, 326-336; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153, 156, 158, 159; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 200, 228, 229.

⁸³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 130.

⁸⁴⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 130; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/321, 322; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 154, 155; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 247, 248.

⁸⁴¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 133.

⁸⁴² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 133; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 326-328; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 200.

⁸⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 134.

⁸⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 134.

⁸⁴⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 134; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 1-357 ; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 143-161; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 127- 301.

İbn Rüşd, sünnet olan nüsüklerin terk edilmesi halinde kurbân gerektiği konusunda icmâ‘ olduğunu belirtir.⁸⁴⁶ Dört mezhebin kaynaklarında terki haccın kaçırılmasına neden olmayacak sünnetler için kurban gerektiği geçer.⁸⁴⁷

Nüsüklerle ilgili diğer bir icmâ‘ ise farz olan nüsüklerin terkinin kurbanla telafi edilemeyeceği üzerinedir.⁸⁴⁸ Rükünlerin kaçırılması veya terk edilmesi durumunda haccın fasit olduğunu ve haccın kaza edilmesi gerektiğini daha önce ifade etmiştik. Bazı durumlar da hem ceza kurbanı hem kaza haccı gerekmektedir.⁸⁴⁹

İbn Rüşd müctehidlerin ihram yasaklarından birini yapan kişiye baş fidyesi gerektiğinde ancak nafîle şeylerden birinin terki halinde bir şey gerekmediğinde ittifak ettiklerini belirtir.⁸⁵⁰ Baş tıraşı fidyesi oruç tutmak, sadaka vermek ve kurban kesmek şeklindedir. Dört mezhebin eserlerinde de ihram yasaklarını gerçekleştiren kimseye ceza olarak bunların gerektiği geçmektedir.⁸⁵¹ İhram yasaklarını yapan kişiye gereken ceza; yasağı gerçekleştirme şekline göre değişebilir. Örneğin Serahsî, dikişli elbiseyi birgünden az giyen kişiye yalnızca sadaka cezası gerektiğini ancak bunun süresi arttıkça ceza kurbanı gerektiğini ifade eder.⁸⁵²

İbn Rüşd, cumhurun ihramda giyilmesi yasak olan elbisenin giyilmesinin ihramlıya fidye gerektiğinde ittifak ettiğini belirtir.⁸⁵³ Dikişli elbisenin ne olduğu, ne yapılırsa giyilmiş sayılacağı konusunda tartışmalar olsa da ihramlı kişi dikişli elbise giydiğinde bu kişiye fidye gerektiğinde ihtilaf yoktur. Dikişli elbise giymenin ihram yasağı olduğu ayet ve hadislerle de sabittir.⁸⁵⁴

İbn Rüşd, tavafı ters veya eksik yapan kişinin Mekke’de bulunduğu sürrece tavafı yeniden yapmasında alimlerin ittifak ettiklerini belirtir.⁸⁵⁵ Tavafın Kâ’be’yi soluna alarak

⁸⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 134.

⁸⁴⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 134; Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/ 350-364; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/ 428; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 299.

⁸⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 135.

⁸⁴⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 135; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 156; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 200, 228, 229; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 326-336.

⁸⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 135.

⁸⁵¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 135; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 137, 138, 145, 147, 156, 222, 228, 231-239; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 158, 159; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 277, 280, 281, 283, 289, 295.

⁸⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 235.

⁸⁵³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 136.

⁸⁵⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 136; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 233-236; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 158; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 281-283.

⁸⁵⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 136.

yapılacağı ve yedi şavt olması gerektiği dört mezhebin kaynaklarında geçer.⁸⁵⁶ Hanefilere göre ters yapılan ziyaret tavafı geçerli olmakla birlikte eğer Mekkedden çıkmamışsa bu kişinin tavafını iade etmesi gerekir.⁸⁵⁷ Şâfiîler tavafın vacipleri arasında Kâ'beyi sola almayı ve tavafın yedi şavt olmasını saymışlardır. Hacılar bu vacipleri tam anlamıyla yerine getirmediklerinde tavafları sahih olmaz.⁸⁵⁸

2.7.5. Hedy kurbanı

İbn Rüşd hedy kurbanı ile ilgili şu icmâ'ları aktarmaktadır:

1. Hedy kurbanı vacip ve tatavvu' olarak iki çeşittir.
2. Hedy kurbanı ya adandığı için ya ibadetin bir parçası olduğu için ya da kefareti olduğu için vaciptir.
3. İbadet olarak vacip olan hedy ya Temettu' haccının ve kıran haccının kurbanlarıdır.
4. Kefaret olarak vacip olan kurban baş tıraşı veya ihram yasakları nedeniyle gerekir.
5. Hedyinin cinsi ayette geçen deve, sığır, koyun ve keçinin dişi ve erkeğinden başkası değildir.
6. Hedy kurbanı olan hayvanın kesilmesi ön dişlerini attıktan sonra caiz olur.
7. Hedy kurbanının sevki kurbanı nişanlamakla olur.
8. Hedy deve veya sığır olduğunda nal veya benzeri bir şeyle nişanlanır.
9. Hedyin sevkolduğu yer Kâ'be'dir.
10. Hedy yerine tutalan orucun belli bir mekânı yoktur.

İbn Rüşd, hedy kurbanının vacip ve nafîle olmak üzere iki çeşit olduğu hususunda icmâ' oluştuğunu ifade eder.⁸⁵⁹ Hedy kurbanı ya adandığı için ya ibadetin bir parçası olduğu için ya da kefareti olduğu için vaciptir.⁸⁶⁰ Fıkıh eserlerinde özellikle bir başlık altında ayırım yapılsın veya yapılmassın tüm mezheplerde hedy kurbanının nafîle ve vacip

⁸⁵⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 136; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 86; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/156 161, 162; Dimyatî, *Muhtasar Hanbeli Fıkıhı*, Abdulkadir, Çiftçi, 1/ 297, 298.

⁸⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 86.

⁸⁵⁸ Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/156 161, 162. Şâfiî ve Hanbelîlerde mekkede bulunmak veya bulunmamak diye bir ayırım yapılmamaktadır. Unutulan veya yerine getirilmeyen farz olan tavafın tamamlanması gerektiği ifade edilmektedir.

⁸⁵⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 139.

⁸⁶⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 139.

olmak üzere iki çeşit olduğu görülmektedir. Hedy kurbanı haccın bir görevi olarak, kefarete olarak veya kişinin hedy kurbanını adamasıyla vacip olabilir. Nafile kurban ise hac ibadeti için kesilecek olan vacip kurbandan başka kurbanın/kurbanların kesilmesiyledir.⁸⁶¹ *Minhac*'da hac veya umrede kesilecek kurbanlar şu şekilde sınıflandırılmıştır: Tertip, fevât, vacip olan kurban, adak veya nafile kurban. Bu şekilde bir ayırım yapılsa da bunlar vacip ve nafile olmak üzere iki ana başlığın altında ele alınabilir.⁸⁶²

İbn Rüşd, vacip olan hedy'in Temettu' haccının hedy kurbanı olduğunda ulemânın ittifakı olduğunu aktarır.⁸⁶³ Temettu' haccı için ihramdan çıkarken kurban kesilmesinin vacip olduğu ve imkânı olanın kesinlikle kurban kesmesi gerektiği dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁸⁶⁴

Kefaret kurbanı ise ihram yasaklarını işleyen kişiye gereken kurbandır. "...avlanma, baş tıraşı ve temizlenme fidyeleri ile ulemâ tarafından bunlara kıyas edilen kurbanlardır."⁸⁶⁵ Kişi ihram yasaklarını işleyerek veya haccı fasit hale getirecek bir fiil işlemekle kurbanı kendine vacip kılmış olur. Kefaretin vacip olması için işlenenler konusunda birtakım ihtilaflar olsa da bu iki durum bütün bu meseleleri kapsayıcıdır ve sonucunda kurban kesmek gerekir.⁸⁶⁶

İbn Rüşd, hedy kurbanının cinsinin, deve, sığır, koyun ve keçinin dışısı ve erkeğinden başka hayvanlardan olamayacağı hususu üzerinde icmâ' oluştuğunu aktarır.⁸⁶⁷ Kurban hayvanları ve kurbanla ilgili ayetler *Maide suresi*, *Hac suresi*, *Sâffat suresi* ve *Kevser suresinde bulunmaktadır*. Ayette deve, bedene (büyük baş hayvan) ve en'am -ki bu isim deve, inek, koyun, keçi gibi hayvanları niteler- Kur'ân'da geçen bu hayvanlar kurban olarak kesilecek olan hayvanlardır.⁸⁶⁸ Dört mezhebin kaynaklarında

⁸⁶¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 139; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 253-256; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, ; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 296-299.

⁸⁶² Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, .

⁸⁶³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 139.

⁸⁶⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 139; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 61; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, ; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 215, 216, 268.

⁸⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 140.

⁸⁶⁶ Bk. Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 160; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 296-299; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 108, 140, 156.

⁸⁶⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 140.

⁸⁶⁸ Mustafa Boran, "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler" *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, (Erişim: 15 Aralık 2023).

hedy kurbanının özelliklerinin kurban ibadeti için belirlenen özelliklerle aynı olduğu görülmektedir.⁸⁶⁹

İbn Rüşd, hedy kurbanlarında en az yaştan ön dişlerini atan hayvanlar olduğunda alimlerin ittifak ettiklerini belirtir.⁸⁷⁰ Hayvanın ön dişlerini atması, süt dişlerinin dökülmesi ve belli bir yaşı geçmesi anlamındadır. Büyükbaş hayvanın ön dişlerini atması iki kameri yaşında olması anlamına gelmektedir. Hayvan iki yaşından önce ön dişlerini atmışsa kesilmesi caiz görülmez. Ancak yaşı bilinmeyen hayvanın ön dişlerini atmışsa kurban edilmesi caizdir.⁸⁷¹ Devenin beş yılı; koyun ve keçinin ise bir yılı veya -bedenleri daha olgun olursa- altı ayı doldurması gerekir.⁸⁷² Hayvaların süt dişlerini atmalarının bu zamanlara denk geldiği sünnetle sabittir ve dört mezhebin de kaynaklarında ifade edilene göre hedyinin en az yaşı ön dişlerini atmasıyla.⁸⁷³

İbn Rüşd hedy kurbanının sevkini hayvanı nişanlamakla olduğunu ifade eder.⁸⁷⁴ Aktardığı diğer bir icmâ'a göre hedy kurbanı deve veya sığır gibi büyükbaş hayvanlardan olduğunda nal veya benzeri şeylerle nişanlanır.⁸⁷⁵ Hedy kurbanını nişanlamak/ işaretlemek/ taklidlemenin sünnet olduğu dört mezhebin kaynaklarında da geçmektedir.⁸⁷⁶ Hedy'i nişanlamak hayvanın boynuna nal, ip veya deri parçası asmak, hayvanı işaretlemek veya alamet koymakla olur.⁸⁷⁷

İbn Rüşd, hedy kurbanının Kâ'be'ye sevk olduğunu belirtir. Bunun delili: “*Nihayet varacakları yer o kadîm evdir.*”⁸⁷⁸ Ancak ayetteki maksadın hedy kurbanlarını haremde kesmek değil; Mekke'de kesip Harem halkını o etlerden faydalanmasını sağlamak olduğunda alimlerin ittifakı olduğunu ifade eder.⁸⁷⁹ Dört mezhebin kaynaklarında hedy'in Kâ'be'ye sevki şu şekildedir: Hedy'in kesileceği yer Kâ'be

⁸⁶⁹ Bk. Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/254, 342; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 301, 308, 309; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 263, 264.

⁸⁷⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 140.

⁸⁷¹ Boran, “Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler”.

⁸⁷² Boran, “Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler”.

⁸⁷³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 140; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 263, 264; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 502; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/436; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 311.

⁸⁷⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 141.

⁸⁷⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 141.

⁸⁷⁶ Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/ 440; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 301; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 255.

⁸⁷⁷ Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/ 440; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 301; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 255- 258.

⁸⁷⁸ “تَمَّ مَجْلُهَا إِلَى النَّبِيِّ الْعَتِيقِ □” (Kur'an Yolu, 17 Aralık 2023, Hac 22/33).

⁸⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 143.

değildir. Hedy etinin Kâ'be'ye ulaşması Harem'deki yoksulları doyurmaktır.⁸⁸⁰ Serahsî'ye göre Hedy'in Harem'de kesilmesi Haremi kirletir.⁸⁸¹

İbn Rüşd, hedy kurbanı kesemeyen kişinin tutacağı orucun belli bir mekânı olmadığına alimlerin ittifak ettiğini aktarır. Çünkü kişinin tuttuğu orucun Harem halkına veya Mekke halkına getirisi yoktur.⁸⁸² Fidyeye olarak oruç tutacak kişinin orucunu tutacağı mekânın kişinin iradesine bırakıldığı dört mezhebin kaynaklarında da geçmektedir.⁸⁸³

2.8. YEMİN VE ADAK (NEZİR)

2.8.1. Yemin

İbn Rüşd, yemin konusunda şu icmâ'ları aktarmaktadır:

1. Bazı şeylere yemin etmek caiz; bazı şeylere yemin etmek caiz değildir.
2. Yeminler mün'akit ve lağv olarak ayrılır.
3. Yemine bitişik olarak dille söylenen istisnalar yemine bitişiktir. Böyle bir yemin mün'akit değildir.
4. “İnşallah/Allah isterse” şartıyla yapılan yeminler geçersizdir.
5. Bilerek yeminini bozan kişiye kefarete gerekir.
6. Dava yeminleri yemin ettirenin niyetine göredir.
7. Yemin kefareti şunlardır; on yoksulu doyurmak ya da bir köle azad etmek veya üç gün oruç tutmaktır.
8. Yemini bozmaya niyet etmekle kefarete vacip olur.
9. Birden fazla şey için edilen yemine tek kefarete gerekir.

İbn Rüşd, cumhurun bazı şeylere yemin etmenin caiz olup; bazı şeylere yemin etmenin caiz olmadığına müteffik olduğunu belirtir.⁸⁸⁴ Dört mezhebin kaynaklarında yeminler caiz olanlar ve olmayanlar olarak ayrılmıştır.⁸⁸⁵ Bu konudaki ihtilaf caiz olanlar ve olmayanlar hakkındadır. Allah'ın sıfatları, fiileri ve dinen kutsal sayılan şeyler gibi

⁸⁸⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 143; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 142; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/432; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 300.

⁸⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 142.

⁸⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 144.

⁸⁸³ Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 268; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/ 141; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 6/429; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 268.

⁸⁸⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 194.

⁸⁸⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 194, 195; Serahsî, *el-Mebsût*, 215; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 518; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 451.

üzerine yemin edilebilecek şeyler konusunda ihtilaf vardır. Hanefiler caiz olan yeminlerin yalnızca Allah'ın isimleriyle gerçekleştirilebileceğini kabul etmektedirler.⁸⁸⁶ Şâfiîler için Allah'ın sıfatları ve kase m harfleriyle edilen yeminler caizdir. Ancak Allah'ın adını cer harfleriyle zikrederek yemin edilirse bu yemin caiz olmaz.⁸⁸⁷ Hanbelîler de yalnız Allah'ın sıfat ve fiillerine yemin etmenin caiz olduğunu kabul etmektedirler. Dinen kutsal görülen şeyler üzerine yemin etmek caiz değildir.⁸⁸⁸

“ Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar.”⁸⁸⁹ ayetine dayanarak İbn Rüşd, alimlerin yeminlerin bazılarının mün‘akit olduğuna bazılarının ise lağv (mün‘akit olmayan) olduğuna dair ittifak ettiklerini belirtir.⁸⁹⁰ Dört mezhebin kaynaklarında yeminler mün‘akit ve lağv olarak ayrılmıştır.⁸⁹¹ Mün‘akit yeminler bağlayıcı olup bozulmaları durumunda kefare t gerektiren yeminlerdir. Lağv yemin ise kefareti gerektirmez. Çünkü bu yemin yanlışlıkla edilmiş bir yemindir. Ağız alışkanlığı sebebiyle yemin kastetmeden yanlışlıkla “vallahî, billahî” gibi ifadeleri kullanmak lağv yemindir - ki hatayla yapılan böyle bir yeminin bağlayıcı olmadığına Şâfiîler, Malikîler, Hanbelîler ve Hanefîler aynı görüşü paylaşmaktadır.⁸⁹² Hanefîler ve Hanbelîler lağv yeminin kişinin geçmişte veya şimdide olan bir duruma zan üzerine yemin etmesi ve bu durumun farklı çıkmasıyla ortaya çıktığını kabul etmektedirler.⁸⁹³

İbn Rüşd, yemine bitişik dille söylenen istisnanın yemine sınırladığında ve mutlak halinin mün‘akit olmadığına; istisna edilen duruma göre yeminin hükümünün geçerli olduğuna ittifak edildiğini belirtir.⁸⁹⁴ Mutlak bir ifadenin bir istisnaya sınırlandırılması durumunda o yemin ifade edilen istisnaya göre sınırlanır. Bu istisna yapılırken mutlak olan ifadeyle arasında sessizlik, duraksama gibi bir durumun oluşmaması gerekir. Kişinin hapsırma, öksürme gibi durumlarla kısa süreliğine susması ise yeminde istisnaya engel değildir. Dört mezhebin kaynağında bu durum geçmektedir.⁸⁹⁵

⁸⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 215.

⁸⁸⁷ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 518.

⁸⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 451.

⁸⁸⁹ “لَا يُؤْخَذُكُمْ اللَّهُ بِالْعُوقِي إِيمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤْخَذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ” (Kur'an Yolu, 15.11.2023, Mâide 5/89).

⁸⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 196,197.

⁸⁹¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 196,197; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 212; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 520 ; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 456 .

⁸⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 212; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 520; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 456 .

⁸⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 456, 457 ; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 212.

⁸⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 202.

⁸⁹⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 202; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 257-260; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 521; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 467, 468.

İbn Rüşd, müctehidlerin “*inşallah*” şartıyla istisna edilen yeminin mün‘akit olmadığına ittifak ettiklerini belirtir.⁸⁹⁶ Yemin ederken “*inşallah*” denildiği takdirde yemin bağlayıcı olmaz. Bu durumda yeminin bozulması ve kefarete gerektirmesi anlamına gelmez. Dört mezhebin kaynağında “*İnşallah*” denildiği takdirde edilen yeminin bağlayıcılığının ortadan kalktığı ifade edilir.⁸⁹⁷ Alimler yeminini bilerek bozan kişiye kefarete gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Kişi yapacağına/yapmayacağına yemin ettiği şeyi geciktirdiğinde ve bu sebeple yeminini gerçekleştiremediğinde de yeminini keyfi olarak bozmuş kabul edilir.⁸⁹⁸ Bağlayıcı olan yeminin herhangi bir unutkanlık, hata olmadan bilerek bozmanın kefarete gerektireceği Dört mezhebin kaynaklarında geçer.⁸⁹⁹ *Mebusut*’ta yeminin korunması gerektiği ve bozulması sonucunda kefarete gerektiğinin delili olarak “*Yeminlerinize bağlı kalın.*”⁹⁰⁰ “*Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefareti işte budur.*”⁹⁰¹ Ayeti verilmektedir.⁹⁰²

İbn Rüşd ulemânın dava yeminlerinin yemin ettirenin niyetine göre olduğunda müttetik olduklarını belirtir.⁹⁰³ İbn Kudâme bu konuda varid olan “*yemin yemin ettirenin niyetine göredir*”; “*Yeminin, arkadaşın senden neye inanıyorsa o şey içindir*” hadisinden ötürü davada yemin ettirenin niyetinin baz alınması hususunda ihtilafı bilimediklerini belirtir.⁹⁰⁴ Şâfiî kaynaklarında da davada itibar yemin ettirenin niyeti olduğu belirtilmektedir.⁹⁰⁵ Ancak Hanefiler zalim mazlum arasında ayırım yapmaktadırlar. Buna göre mazlum ise yemin edenin zalim ise yemin ettirenin niyetinin esas olduğunu ifade etmektedirler.⁹⁰⁶ Hanefilerin söz konusu ayırımı dikkate alındığında icmâ‘ın zalim olduğunda yemin ettirenin niyetinin esas olduğu üzerinde gerçekleştiği söylenebilir.

⁸⁹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 203.

⁸⁹⁷ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 521; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 467 ; Serahsî, *el-Mebusut*, 8/ 233, 234.

⁸⁹⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 206.

⁸⁹⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 206; Serahsî, *el-Mebusut*, 8/ 207, 211, 215; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 521; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 453, 454.

⁹⁰⁰ “وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ” (Kur'an Yolu, 15.11.2023, Mâide 5/89).

⁹⁰¹ “ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ” (Kur'an Yolu, 15.11.2023, Mâide 5/89).

⁹⁰² Serahsî, *el-Mebusut*, 8/ 207, 211, 215.

⁹⁰³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 208.

⁹⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/533.

⁹⁰⁵ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzalî, *el-Vasûl fi'l-Mezheb*, ed. Ahmed Mahmud İbrahim - Muhammed Tâmir (Kahire: Dârü's-Selâm, 1417), 7/419; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî Ensârî, *Esne'l-Metâlib fi şerhi Ravdû't-Tâlib* (Daru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.), 4/401; Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye'l-Kübrâ, 1983), 10/315.

⁹⁰⁶ Muhammed İbnü'l-Hasan Şeybânî, *el-Asl* (Katar: Awgaf, 2014), 9/406; Kasânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 3/20; Serahsî, *el-Mebusut*, 30/215.

İbn Rüşd'ün aktardığına göre yemin keffaretinin on fakiri doyurmak, giydirmek, köle azad etmek veya üç gün oruç tutmak olmak üzere dört çeşit olduğuna ulemanın ittifakı vardır.⁹⁰⁷ Çünkü yemin kefareti ayette açıkça ifade edilmektedir: “*Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefareti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın.*”⁹⁰⁸ Dört mezhebin kaynaklarında bu ayetin yeminin kefaretinin çeşitleri hakkında delil olduğu ve ayette geçen kefaretlerin yemin kefareti olduğu geçmektedir.⁹⁰⁹ Kefaret muhayyerliği konusundaki fikir ayrılıkları dışında kefaret çeşitleri hakkında ittifak vardır.⁹¹⁰ Hanefiler ayette yer alan kefaret çeşitlerinin -kişinin gücüne göre- sıradan seçilmesi gerektiği görüşündedirler.⁹¹¹ Hanbelî ve Şâfiîlere göre yemin kefareti için kişinin istediğini seçebilir.⁹¹²

İbn Rüşd'ün aktardığına göre bir kimse yemini bozmaya niyet ettiği anda kefaret vermesi vacip olur. Bunun üzerine ittifak vardır.⁹¹³ Yemini bozmadan kefaret vermek konusu tartışmalıdır. Bir görüşe göre yemini bozmadan kefaret verilebileceği gibi bir görüşe göre kefaret ancak yemini bozduktan sonra verilebilir. İbn Rüşd, yemini bozma iradesini bundan istisna eder ve kişi yemini bozmaya niyet ettiği anda tıpkı zıhar kefaretinde olduğu gibi kefaret gerektiğini söyler. Ona göre kefaretin önceden ödenmesi mevzusunda yemini bozma iradesinin kefaret gerektirdiği şeklinde ihtilaf söz konusu değildir. Diğer mezheplerin de İbn Rüşd'ün dediği gibi yemini bozma iradesi ile kefaretin gerekeceği görüşündedirler.⁹¹⁴

İbn Rüşd, birden çok şey üzerine edilen bir tek yeminin bozulması durumunda tek bir kefaret gerektiğinde ittifak edildiğini belirtir.⁹¹⁵ Birden çok şey için edinilen tek yemine tek kefaret gerekir. İbn Rüşd, birden çok şeyler için edinilen ayrı ayrı yeminler için ayrı ayrı kefaret gerektiğinde alimlerin ittifak ettikleri gibi tek bir şey için edinilen

⁹⁰⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 209.

⁹⁰⁸ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ تُلْبِسُهُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ ۖ ” (Kur'an Yolu, 15.11.2023, Mâide 5/89).

⁹⁰⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 209; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 207; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, ; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 470, 471.

⁹¹⁰ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 521; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 470; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 207.

⁹¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 207.

⁹¹² Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 521; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 470, 471.

⁹¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 215.

⁹¹⁴ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 522; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 466, 467; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 3/19.

⁹¹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 215.

ayrı ayrı yeminler için ayrı ayrı kefaretlere gerektiği hususunda da alimler arasında ihtilaf olmadığını aktarır.⁹¹⁶ Tek yemine tek kefaret ayrı ayrı yeminlere ayrı ayrı kefaretlere gerektiği şeklinde ilkenin fukahâ nezdinde kabul gördüğünü söylemek mümkündür.⁹¹⁷ İbn Kudâme yemin konusu olan şeyleri cins birliği olup olmaması açısından ele alır. Eğer “vallahî yemeyeceğim”, “vallahî içmeyeceğim”, “vallahî giymeyeceğim” şeklinde farklı cinsler üzerine edilen yeminlerin ayrı ayrı yeminler olduğu ve ayrı kefaretlere gerektirdiğini ve bu konuda ihtilafı bilmediğini ifade eder.⁹¹⁸ Şâfiî fakihî Eşyûti (880/1476) de farklı şeyler için tekrar edilen yeminlerin her biri için ayrı kefaretlere gerektiğini ifade eder.⁹¹⁹ Kaynaklarda ihtilaf konusu olan aynı şey üzerine aynı yeminin tekrar edilmesi halinde ilkinden sonraki yeminlerin te’kid için mi yoksa ayrı yemin mi olduğu hususunda ihtilaf yaşanmıştır.⁹²⁰ Bu tartışmada ayrı yemin olarak görenler ayrı kefaret gerektiği kanaati taşımları İbn Rüşd’ün ifade ettiği üzere ayrı ayrı yeminlere ayrı yeminler gerektiği ilkesi üzerinde ittifak olduğu anlaşılmaktadır.

2.8.2. Adak (nezir)

İbn Rüşd, adak konusunda şu dört icmâ’ı aktarır:

1. Adağın yerine getirilmesi vaciptir.
2. Sahih ve bağlayıcı olan nezirler sevap cinsinden şartlı ve şartsız nezirlerdir. Bununla birlikte nezir lafzının açıkça ifade edilmesi gerekir.
3. Hac yapma adağının yerine getirilmesi vaciptir.
4. Şartsız olarak bütün mallarını Allah yolunda veya hayır yolunda harcamayı adayan kişinin bu adağını yerine getirmesi gerekir; bu adak kefaretle ortadan kalkmaz.

İbn Rüşd, nezredilenin yani adanan şeyin yerine getirilmesinin vacip olduğunda ittifak edildiğini belirtir. Bu hükmün delili olarak: “Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler...”⁹²¹, “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin.”⁹²², “Bunun üzerine

⁹¹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 215.

⁹¹⁷ Ebûbekir b. Ali b. Muhammed el-Heddâdî el-‘Abbâdî Zebidî, *el-Cevheretü'l-Neyyire* (el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 2/217; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 466, 467; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 256.

⁹¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/514.

⁹¹⁹ Muhammed b. Ahmed b. Ali Şemsuddin Eşyûti, *Cevâhiru'l-Ukûd* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 2/264.

⁹²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 215; el-Eşyûti, *Cevâhiru'l-Ukûd*, 2/264.

⁹²¹ “يُوفُونَ بِالَّذَرِّ” (Kur'an Yolu, 15.11.2023, İnsan 76/7).

⁹²² “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ...” (Kur'an Yolu, 15.11.2023, Mâide 5/1).

Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi.⁹²³ ayetlerini zireder.⁹²⁴ Dört mezhebin kaynaklarında adağın yerine getirilmesinin vacip olduğu hükmü aynen tekrarlanır.⁹²⁵ Hanefilere göre adakta bulunan kişi Allah ile sözleşme yapmıştır. Yukarıda verilen ayetlerle de sabittir ki Allah’a verilen bu sözlerin yerine getirilmesi vaciptir.⁹²⁶ Şâfiîler de kabul etmektedir ki kişinin adağını yerine getirmesi vaciptir.⁹²⁷ *Muğnî Muhtasar*’ında adağın yerine getirilmesinin gerekliliğinin ayet, sünnet ve icmâ’a dayandığını delil gösterilerek vacip olduğu ifade edilir.⁹²⁸

İbn Rüşd’ün aktardığına göre ulemanın hakkında ittifak ettiği nezir çeşitleri şunlardır: “yalnız sevap cinsinden olup ve içinde nezir lafzı zikredilen ve hoşnutlukla edilen şartsız nezirlerle, yine sevap cinsinden olan şartlı nezirlerdir.”⁹²⁹ Dört mezhebin kaynaklarında bir kimsenin adak adadığında nezir/adak lafzını zikretmesi gerektiği ve adak şartlı veya şartsız sevap cinsinden olması gerektiği yani Allah’a yakınlaştıracak, itaat ve ibadetlerden olması gerektiği hükmü aynen geçer.⁹³⁰

İbn Rüşd, müctehidlerin yaya olarak hacca gitmeyi nezreden kişinin bu nezrini yerine getirmesi gerektiğinde ittifak ettiklerini belirtir.⁹³¹ Dört mezhebin eserlerinde böyle bir adak adayan kişinin hac ibadetini yerine getirmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁹³² Hanefilere göre bu adağı adayan kişi hac veya umre ibadetini gerçekleştirmelidir ancak bunu yürüyerek yapmak zorunda değildir. Çünkü her ne kadar hac ibadeti farz olsa da hacca yürüyerek gitmek farz değildir.⁹³³ Hanbelî ve Şâfiîler ise bu adağı yürüyerek gerçekleştirmenin vacip olduğu görüşündedirler. Bununla birlikte böyle bir yürüyüşün ancak hac yolu için geçerli olacağı görüşündedirler.⁹³⁴

⁹²³ “فَاعْتَبِهِمْ نَفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ” (Kur’an Yolu, 15.11.2023, Tevbe 9/77).

⁹²⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 219.

⁹²⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 219; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 202; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 522; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 488.

⁹²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 202.

⁹²⁷ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 522.

⁹²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 488.

⁹²⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 219.

⁹³⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 219; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 522, 523; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 488; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/ 202-205.

⁹³¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 225.

⁹³² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 225; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 224; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 523, 524; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 493-495.

⁹³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 8/ 224.

⁹³⁴ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 524; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 4/ 493-495.

İbn Rüşd'ün aktardığına göre ulemâ, eğer bir kimse şartsız olarak bütün mallarını Allah yolunda yoksullara dağıtmayı veya herhangi bir hayır yolunda harcamayı adarsa, bu nezrin kendisine lâzım geldiğinde ve keffaret vermekle nezrinin hükmünün ortadan kalkmadığında müttefiktirler.⁹³⁵ Kaynaklarda bu hususta İbn Rüşd'ün iddia ettiğinin aksine ihtilaf olduğu müşahade edilmektedir. Hanefî kaynaklarında malının tümünü adayana malın tümünün adak olacağı kabul edilmektedir.⁹³⁶ Maverdî şartlı olarak malının tümünü sadaka olmak üzere yemin eden kimsenin keffaret ile malın tümünü verme hususunda muhayyer olduğunu belirtir.⁹³⁷ Yine örneğin Allah kendisine şifa verirse tüm malını tasadduk edeceğini söylenin şifa bulduğunda tüm malını tasadduk etmesi gerektiğini belirtir.⁹³⁸ Hanbelî fakih Harakî (ö.h.334) malının tümünü sadaka olarak nezredene üçte birini tasadduk etmesinin kendisi için yeterli olduğunu belirtir.⁹³⁹ İbn Kudâme de aynı şekilde (yemin) keffaret gerekmesizin malının üçte birinin yeterli olduğunu belirtir. Ayrıca O konuya dair fakihlerin farklılaşan görüşlerini aktarır ki bu konuda icmâ' oluşmadığı anlamına gelir.⁹⁴⁰ Nevevî malını tasadduk olarak nezredene malın tümünü vermesi gerektiğini Ahmed b. Hanbel'in bir rivayette üçte birinin yeterli olduğunu aktardıktan sonra hilaftan çıkmak için ihtiyaten malın tümünün tasadduk edilmesi görüşünü savunur.⁹⁴¹ Görüldüğü üzere Nevevî konuyla alakalı ihtilaftan açıkça bahsetmektedir.

2.9. KURBAN (UDHİYYE)

İbn Rüşd, udhiyye konusunda şu icmâ'ları aktarmıştır:

1. Hayvanlardan deve, sığır, koyun ve keçinin dişisi ve erkeği kurban hayvanlarıdır. Bunlardan başka hayvanın kurban edilmesi caiz değildir.
2. Kusurlu hayvanları kurban etmek caiz değildir. Ancak bu kusurlar gözle görülemeyecek kadar hafifse bu hayvanları kurban etmek caizdir.
3. Hayvanın kulağının tamamı veya büyük bir kısmı kesik olması kusurdur.
4. Keçinin kurbanlık olması için bir yaşını doldurması şarttır.

⁹³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 228.

⁹³⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 2/488; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/134.

⁹³⁷ Maverdî, *el-İknâ' fi'l-fikhi's-Şâfi'i*, b.y.: y.y.: ts., 189.

⁹³⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 15/460.

⁹³⁹ Harakî, *Metnü'l-Harakî*, 153.

⁹⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî li İbn Kudâme*, 10/7-9.

⁹⁴¹ Nevevî, *el-Mecmu'*, 8/462.

5. Bayram namazından önce kurban kesilmez.
6. Teşrik günleri bayramdan sonra üç gündür ve teşrik günlerine sayılı günler de denir.
7. Kurban sahibinin kurbanını kesmesi müstehaptır. Ancak başkasının kesmesi de caizdir.
8. Kurban etinin bir kısmını yemek bir kısmını dağıtmak için paylaşmak gerekir.
9. Kurban etini satmak caiz değildir.
10. Kurbanın deri ve tüylerinden faydalanmak caizdir.

İbn Rüşd, kurban hayvanlarının çeşitleri konusunda alimlerin ittifak ettiklerini belirtir. Bu hayvanlar; deve, sığır, koyun ve keçinin dişi ve erkekleridir.⁹⁴² Kurban edilecek hayvanların fazilet sıralaması konusunda tartışma olsa da bütün alimler müttefiktir ki deve, sığır, koyun, keçinin dişi ve erkeği kurban edilecek olan hayvanlardır. Dört mezhebin kaynaklarında bu hüküm geçmektedir.⁹⁴³

İbn Rüşd, sakat, hasta, gözlerinde en az biri kör olan veya aşırı zayıf hayvanların kusurlu olduğunda bu hayvanların kurban olarak kesilemeyeceğinde ulemânn ittifak ettiklerini ifade eder. Bununla birlikte gözle görülemeyecek kadar hafif kusurlu olan hayvanların kurban edilmesinin caiz olduğunda da ittifak bulunmaktadır.⁹⁴⁴ Dört mezhebin kaynaklarında kesilecek kurbanın sağlıklı olması gerektiği geçmektedir. Kurbanı sağlıksız göstermeyecek kadar kusuru olması kesilmesine engel olmaz.⁹⁴⁵

İbn Rüşd, müctehidlerin kulağının tamamı veya büyük bir kısmı kesilmiş olan hayvanı kusurşu sayıldığında ittifak ettiklerini belirtir.⁹⁴⁶ Dört mezhebin kaynaklarında geçtiğine göre kurbanın kulağındaki minik bir delik, doğuştan daha küçük olması gibi kusurlar kesilmesine engel değildir. Ancak kulağının yarısından çoğunun kesilmiş olması kurbanın kusurlu olmasına neden olur.⁹⁴⁷

⁹⁴² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 234, 235.

⁹⁴³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 234, 235; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 15; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 502; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 308-310.

⁹⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 235.

⁹⁴⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 235; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 503; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 311- 313; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 25-27.

⁹⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 238.

⁹⁴⁷ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 238; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 503; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 312; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 26.

Bu konudaki diğer bir icmâ‘ ise kurbanın en az yaşı hakkındadır. Buna göre bir yaşını doldurmamış keçinin kurban edilmesi caiz değildir.⁹⁴⁸ Dört mezhebin kaynaklarında kurban olarak kesilecek keçinin ön dişini atması yani bir yaşını tamamlamasının şart olduğu belirtilir.⁹⁴⁹

İbn Rüşd, kurban kesilme vaktinin bayram namazından sonra başladığında müctehidlerin ittifak ettiğini belirtir. Aynı zamanda bu konuda ki sahih olarak nitelediği hadislerle yer vererek kurban kesim zamanının sünnette dayandığını ifade eder.⁹⁵⁰ Kurbanın kesilme vaktinin Kurban Bayramının namazından sonra başladığında ve bayram namazından önce kesilen kurbanın caiz olmadığı dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁹⁵¹

İbn Rüşd’ün aktardığı diğer bir icmâ‘ şudur: “*Ulema, “Sayılı günler”in teşrik günleri olduğunda ve teşrik günlerinin bayramın birinci gününden sonraki üç gün olduğunda müttefiktirler.*”⁹⁵² Dört mezhebin kaynaklarında sayılı günlerin teşrik günleri olduğu; teşrik günlerinin bayramdan sonraki üç gün olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵³

İbn Rüşd müctehidlerin kurbanı sahibinin kesmesinin müstehap olduğu bununla birlikte sahibinin izin verdiği bir kişinin de kesmesinin caiz olduğu konusunda ittifak ettiklerini belirtir.⁹⁵⁴ Bu hüküm aynı şekilde dört mezhebin kaynaklarında da geçer.⁹⁵⁵ Bir kişi kurban hayvanını mülküne geçirdikten sonra o kurbanı kesecek kişinin kendisi veya bir başkası olması farketmez. Ancak ulemânın çoğunluğu kurban sahibinin bu işte iyi olması durumunda kurbanı sahibinin kesmesinin daha faziletli olduğu görüşündedir.⁹⁵⁶

İbn Rüşd, müctehidlerin kurbanın yemek ve dağıtmak için paylaşılması gerektiğinde ittifak ettiklerini belirtir. Bunun delili olarak: “*Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun.*”⁹⁵⁷ “...cansız halde yere serildiklerinde ise

⁹⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 239.

⁹⁴⁹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 239; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 502; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 311; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 15.

⁹⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 242.

⁹⁵¹ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 242; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 503; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 320; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 16.

⁹⁵² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 245.

⁹⁵³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 245; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 15; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 503; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 322.

⁹⁵⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 246.

⁹⁵⁵ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 246; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 503; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 324; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 30, 31.

⁹⁵⁶ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, ; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 324; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 30, 31.

⁹⁵⁷ “فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ” (Kur'an Yolu, 16.11.2023, Hacc 22/28).

onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun.”⁹⁵⁸ ayetlerini verir.⁹⁵⁹ Dört mezhebin kaynaklarında kurban etinin dağıtmak ve yemek için paylaştırılacağı ifade edilir.⁹⁶⁰ Kurbanın dağıtılacak ve yenilecek etlerinin oranıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefiler kurban etinin üçe ayrılabilceği görüşündedir. Yemek, saklamak ve dağıtmak. Çünkü ayet buna delildir. Kurban etinin sadaka olarak dağıtılan kısmının üçte birden az olmaması daha iyi görülmüştür.⁹⁶¹ *Minhac*’da kurban sahibi kurban etinin üçte birini kendine alabileceği gibi yarısını da kendi için saklayabilir. Bununla birlikte kurban etinden bir lokma yemekle yetinerek tümünü fakirlere dağıtması daha iyi görülmüştür.⁹⁶² Başka bir görüşe göre kurban etini yemek, hediye etmek ve yoksullara dağıtmak üzere üç kısma paylaştırmak da iyi görülmüştür.⁹⁶³ Yine de kurban etinin yenilmesi ve dağıtılması için payedilmesi gerektiği konusunda ittifakın olduğu söylenebilir.⁹⁶⁴

İbn Rüşd, kurban etinin satılmasının caiz olmadığına ittifak olduğunu ifade eder.⁹⁶⁵

Dört mezhebin kaynaklarında kurban etinin satılamayacağı geçer.⁹⁶⁶ Hanefiler bir kişinin kurban etini satacak olursa bu satıştan aldığı parayı sadaka olarak vermek zorunda olduğu görüşündedirler.⁹⁶⁷ Alimler kurban etinin yalnızca ayette belirtildiği gibi kullanılacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Buna göre kurban eti yenilebilir, hediye edilebilir ve yoksullara dağıtılabilir. Kurban etini satarak ondan faydalanmak caiz değildir.⁹⁶⁸

İbn Rüşd, kurbanın deri ve tüylerinden faydalanmanın caiz olduğunda ulemanın müttelik olduğunu belirtir.⁹⁶⁹ Dört mezhebin kaynaklarında geçtiğine göre kişi kurbanın

⁹⁵⁸ “فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعُمُوا الْقَائِعَ وَالْمُعْتَرَّ” (Kur’an Yolu, 16.11.2023, Hacc 22/ 36).

⁹⁵⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 248.

⁹⁶⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 248; Meydânî, *Lübâb*, 2/ 416; Sâğircî, *Delilleriyle Hanefî Fıkhı*, 1061; Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 504; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 318.

⁹⁶¹ Meydânî, *Lübâb*, 2/ 416; Sâğircî, *Delilleriyle Hanefî Fıkhı*, 1061.

⁹⁶² Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 504.

⁹⁶³ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 318.

⁹⁶⁴ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 504; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 318.

⁹⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 249.

⁹⁶⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 249; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 24; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 764; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 319.

⁹⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 24.

⁹⁶⁸ Nevevî, *Minhâcü’t-Tâlibîn*, 504; Duman, *Şâfiî İbadetler İlmihâli*, 764; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 319.

⁹⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 249.

etini satamadığı gibi diğer kısımlarını da satamaz. Ancak deri, tüy gibi kısımlarından faydalanması caizdir.⁹⁷⁰

2.10. HAYVAN KESİMİ (ZEBÂİH)

İbn Rüşd'ün hayvan kesimi konusunda aktardığı icmâ'lar şunlardır:

1. Eti yenen hayvanlar iki kısımdır: Şerî usule göre kesilmiş kara hayvanları ve karada yaşayamayan deniz hayvanları.
 2. Allah'tan başkası adına kesilmek istenen, boğulma tehlikesi geçiren, vurulan, düşüp yuvarlanan, başka bir hayvan tarafından hırpalanmış ve vahşi bir hayvanın yemeye çalıştığı hayvanlar ölmek üzere olmadan bulunursa ve kesilmezse ölecek duruma gelmemişse bu hayvanların kesilip yenilmesi caizdir.
 3. Ölmek üzere olmayan hasta hayvanın kesilip yenmesi caizdir.
 4. Hayvanlar, nahr ve zebh olmak üzere iki şekilde kesilebilir. Nahr develere; zebh davar ve kuşlara özeldir. Sığırlar her iki şekilde de kesilebilir.
 5. Hayvanlar yemek ve nefes boruları ve boyunlarındaki iki büyük damar kesilerek boğazlanmalıdır.
 6. Kenarları sivriltilip kesilerek damarlardaki kanı akıtacak hale getirilen demir, taş, ağaç gibi her türlü malzeme ile hayvanı kesmek caizdir.
 7. Müslüman, baliğ, akil, namaz kılan erkeklerin kestiği hayvan helaldir.
 8. Putperestlerin kestiği hayvan helal değildir.
 9. Ehl-i kitabın kestiği hayvanlar (müslümanlar için haram olanlar hariç) helaldir.
- İbn Rüşd, müctehidlerin şerî usule göre kesilmiş kara hayvanları ve karada yaşayamayan deniz hayvanlarının yenilmesinin caiz olduğunda ittifak ettiklerini belirtir.⁹⁷¹

Dört mezhebin kaynaklarında geçtiğine göre eti helal olan hayvanların bir kısmının kesilmesi gerektiği ve bir kısmının da kesilmeye gerek olmadan tüketilmesinin caiz olduğunda ittifak vardır. İslamî usule uygun olarak kesilmesi gereken eti helal olan hayvanlar karada yaşayan hayvanlardır. Bu hayvanlar usulüne uygun kesilmediğinde leş

⁹⁷⁰ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 249; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 504; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 3/ 319; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 24.

⁹⁷¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 252.

olur ve leş yemek haramdır.⁹⁷² Suda yaşayan hayvanlardan hangilerinin tüketebileceği konusunda ihtilaf olsa da bu hayvanların tüketilmesi için kesime ihtiyaç olmadığı konusunda ittifak vardır.⁹⁷³

İbn Rüşd, ayette geçen “...Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak ölmüş...” bu beş çeşit hayvana ve hasta olan hayvana ölmeden önce yetişilirse ve bu hayvanlar kesilmediği takdirde ölecek gibi değillerse bunların kesilip yenilmesinin caiz olduğunda alimlerin ittifak ettiklerini ifade eder. Bunun delili olarak: “*Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında-...*”⁹⁷⁴ ayetine yer verir.⁹⁷⁵ “...boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında” ayette ifade edilen hallerden birinde veya hastalık halinde olan bir hayvan ölmek üzere olmadığı halde yaşamaya devam ederken kesilirse yenilmesinin helal olduğu sünnetle ilk durum ise ayetle de sabittir. Aynı hüküm dört mezhebin kaynaklarında da geçmektedir.⁹⁷⁶

İbn Rüşd, müctehidlerin hayvan kesiminde iki usulün bulunduğu ittifak ettiklerini belirtir. Bunlar, nahr ve zebhtir. Nahr, deve kesiminde; zebh ise davar ve kuşların kesiminde kullanılır. Sığırlar ise her iki yöntemle kesilebilir. Bunların ittifakla kabul edildiği İbn Rüşd tarafından aktarılmıştır.⁹⁷⁷ Zebh, hayvanın çenesinin altından kesilmesi;⁹⁷⁸ nahr ise hayvanın ‘göğsü ile boynu ortasındaki çukur bölgeye bir kama, bıçak vb. saplayarak kesmektir.’⁹⁷⁹ Bu iki farklı kesimin belirli hayvanlara ait olduğunda ittifak olsa da deveyi zebh şeklinde kesmek veya davar ve kuşları nahr şeklinde kesmek caizdir. Kesimlere dair bu mesele dört mezhebin kaynaklarında geçmektedir.⁹⁸⁰

⁹⁷² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 252; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 497, 498; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 477 ; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 357, 358.

⁹⁷³ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 252; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 498; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 493; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 374.

⁹⁷⁴ “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهْلَ لَغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ” (Kur'an Yolu, 15.11.2023, Mâide, 5/3).

⁹⁷⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 252, 253, 256.

⁹⁷⁶ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 252, 253, 256; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 499; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 477; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 362.

⁹⁷⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 260.

⁹⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 3.

⁹⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 472.

⁹⁸⁰ Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 472; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 499; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 472 ; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 3.

İbn Rüşd, alimlerin hayvan kesiminin yemek, soluk borusu ve iki büyük şah damarının kesilmesi gerektiğinde ve böylece damarlardaki kanın akıtılacağı konusunda ittifak ettiklerini belirtir.⁹⁸¹ Hayvanı keserken damarlarını kesmek hayvanın eziyet çekmeden hızlı bir şekilde ölmesini sağlar. Hayvanın mümkün oldukça acı çekmeden kesilmesi gerektiği, kesim esnasında hayvana eziyet edilmemesi gerektiğinde alimler ittifak etmiştir. Bununla birlikte bu iki büyük damarı keserek hayvanın vücudunda bulunan kan boşaltılmış olur. Sünnetle de sabit olan bu kesim şekli dört mezhebin kaynaklarında aynen geçmektedir.⁹⁸²

İbn Rüşd'ün hayvan kesimine dair aktardığı bir diğer icmâ' şudur: “*Ulema demir, taş ve ağaç gibi kenarları sivri olup damarları kesip hayvanın kanını boşaltabilen her şeyle hayvan kesmenin caiz olduğunda müttefiktirler.*”⁹⁸³

Hayvanı keserken eziyet verilmemesi gerektiğini ve helal yoldan kesim şeklini daha önce ifade etmiştik. Bu kesimin gerçekleştirilebilmesi için keskin bir alet ihtiyaç olduğu dört mezhebin kaynaklarında ifade edilmektedir.⁹⁸⁴ Bununla birlikte hayvanı keserken diş ve tırnak gibi bazı malzemelerin kullanımı uygun görülmemiştir.⁹⁸⁵ Ancak demir, taş, odun gibi temiz sayılan malzemeler keskinleştirilerek hayvan kesimi için uygun görülmektedir.⁹⁸⁶

İbn Rüşd şu beş şarta sahip olan kişinin kestiği hayvanın helal olduğunda ittifak olduğunu ifade eder: Müslüman, erkek, baliğ, akıl ve namaz kılan kimse.⁹⁸⁷ Akil, baliğ, müslüman erkeğin kestiği hayvanın helal olduğu dört mezhebin de kaynaklarında geçmektedir.⁹⁸⁸

İbn Rüşd, putperestlerin kestiği hayvanın helal olmadığına alimlerin ittifak ettiklerini aktarır.⁹⁸⁹ Dört mezhebin kaynaklarında putperestin kestiği etin haram olduğu

⁹⁸¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 261,262.

⁹⁸² Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 499; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 471 ; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 359.

⁹⁸³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 266.

⁹⁸⁴ Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 266; Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 499, 500; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 469; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 370.

⁹⁸⁵ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 500; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 469; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 370, 12/ 2.

⁹⁸⁶ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 500; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 456 ; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 370, 12/ 2.

⁹⁸⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 272.

⁹⁸⁸ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, 497; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 475; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/ 6, 7.

⁹⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/ 272.

ifade edilir. Putperestler Allah’la birlikte başka putları da anarlar. Ancak hayvan kesilirken Allah’ın adının anılması ve yalnızca Allah’ın adının anılması gerekir.⁹⁹⁰

İbn Rüşd’ün atardığına göre Hristiyan ve Yahudilerin Allah’ın adını anarak kendileri için kestikleri hayvanlar Müslümanlar için helal olduğu hususunda alimlerin ittifakı vardır.⁹⁹¹ Dört mezhebin eserlerinde kitap ehlinin kestiği hayvanın helal olduğu ifade edilir.⁹⁹² *Meydânî*, tevhid dininden olanların kestiklerinin helal olduğunu ifade eder.⁹⁹³

⁹⁹⁰ Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 497; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/ 466; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/ 405.

⁹⁹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 273.

⁹⁹² Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/ 273; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/371; Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb*, 2/395; Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn*, 497; İbn Kudâme, *el-Muğnî Muhtasarı*, 2/465.

⁹⁹³ Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb*, 2/395.

SONUÇ

İcmâ‘, İslam Hukuk usulünde fikhi hükümlerin itinbatında Kurân ve sünnetten sonra üçüncü sırada yer alan bir delildir. İcmâ, Müslümanlar için Allah’ın bir ikramı olarak da değerlendirilebilir. Usulcüler icmâ‘a dair birkaç farklı özellik kabul etse de temelde şer’î meseleler üzerine Müslüman alimlerin ittifak etmeleri ortak kabuldür.

İbn Rüşd’ün icmâ‘ anlayışına dair şunları söyleyebiliriz; icmâ‘, Hz. Muhammed (s.a.v) asrından sonra Müslüman müctehidlerin ittifakıdır. İcmâ, Kur’an ve sünnete dayanarak oluşturulur ve dinin temellerini koruyup kuvvetlendirir. Sukuti icmâ‘ı kabul ettiği ihtimal dahilinde olsa da kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Eserde “*ihtilaf olduğunu işitmedim*”, “*benim bildiğime göre bu meselede ihtilaf yoktur*” gibi ifadeler dışında sukuti icmâ‘ı işaret eden doğrudan veya dolaylı bir ifade yer almamaktadır.

Bidâyetü’l-Müctehid bağlamında icmâ‘ ehlini incelediğimizde icmâ‘ ehlinin Müslüman alimlerden oluşması gerektiği anlaşılır. Yer yer icmâ‘ ehli fukahâ ve müctehid olarak kayıtlandırıldığı için özellikle icmâ‘ ehlinin fakihlerden olması gerektiği çıkarımı yapılabilir. Avamın icmâ ehli oluşu ile alakalı yalnızca beş vakit namazın farz olduğu konusunda tüm Müslümanların ittifakından söz edilmektedir. Bu konular da bütün Müslümanları ilgilendiren temel farzlardandır. Sonuç olarak eseri incelediğimizde icmâ‘da asıl etkisi olanların fukahâ olduğu görülür.

İbn Rüşd’ün yer verdiği ittifaklı bazı meseleler cumhurun ittifakıdır. Yine cumhurun ittifakı olan bu meselelerin bir kısmında ihtilaflı görüş sahiplerinin Zahirî mezhebi veya Zahirî mezhebine mensub bazı alimler olduğunu ifade eder. İttifak edenleri araştırdığımızda dört mezhebin (Malikî, Hanefî, Şafîî, Hanbelî) ise icmâ‘ı oluşturanlar olduğunu tesbit ettik. Usulcülerin geneli gibi İbn Rüşd’ün de Zahirîleri icmâ‘ ehlinen saymadığı söylenebilir.

Eserdeki icmâ‘ hükümlerini incelediğimizde taharet, namaz ve hac konularında diğer ibadet konularına kıyasla daha çok icmâ‘ hükmünün yer aldığını görmekteyiz. Ancak bu meseleler bir kısmında İbn Rüşd’ün iddia ettiği ittifak gerçekleşmemiştir. Bu kadar geniş çaplı bir eserde İbn Rüşd’ün hakkında ittifak olduğunu söylediği bazı meselelerde ittifakın gerçekleşmediğini tespit ettik. Oruç, hac, yemin, nezir başlıklarında yer alan bu hükümler şunlardır:

1. Nafile orucun bozulması durumunda kişiye bir şey gerekmez. Ancak Hanefîler, nafile orucu bozan kişinin orucunu kaza etmesi gerektiği görüşündedir.

2. Başkası yerine tatavvu' haccı yapılabilir. Bu mesele *Bidâyetü'l-Müctehid*'de mutlak bir ifade olarak geçmektedir. Ancak alimlerin bu konuda farklı kayıtlandırmaları bulunmaktadır. Bu sebeple İbn Rüşd'ün ittifak iddiası tartışmalıdır.

3. İbn Rüşd, cünüp ve hayızdan temiz olmanın sa'y için gerekli olduğunda icmâ olduğunu ifade eder. Ancak Serahsî bu hallerden temiz olmanın yalnızca Beytullah'a özel olduğunu söyleyerek sa'y yapan kişinin bu hallerden temiz olmasına gerek olmadığını belirtir.

4. Dava yeminleri yemin ettirenin niyetine göredir. İbn Rüşd, bunun ittifakla kabul edildiğini belirtir. Ancak Hanefiler bunu bir şarta bağlamıştır. Buna göre zalim ve mazlum arasında fark vardır. İcmânın gerçekleşmesi için kişinin zalim olduğu durumlarda olur.

5. Şartsız olarak bütün mallarını Allah yolunda yoksullara veya hayrı yolunda harcamayı adayan kişi nezrini yerine getirmelidir. Kefaret vermek nezri o kişiden düşürmez. İbn Rüşd bunun ittifakla kabul edildiğini ifade eder. Ancak Hanbeli mezhebindeki yaygın görüş bu şekilde malını adayan kişinin malının üçte birini vermesinin yeterli olduğu şeklindedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l- İmâm Ahmed b. Hanbel*. ed. Şuayb Arnavut-Adil Mürşid.52 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016.
- Asımî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. *Hâşiyetü'r-Ravdi'l-Mürbi' şerhu Zâdi'l-Müstakni'*, 1397.
- Aytekin, Mehmet Ali. "Abdestte Ayağı Yıkamanın veya Mesh Etmenin Fıkhî Boyutu" 5/2 (2020), 367-401. <https://doi.org/10.20486/imad.815220>
- Aytekin, Mehmet Ali. "Sükûtî İcmân Kaynak Değeri" 11/24 (2020), 281-310. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.721320>
- Boran, Mustafa. "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler" 2/1 (2020), 64-84.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfû'l-Kinâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*.6 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Cüveynî, Ebû Muhammed Rüknu'l-İslâm Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh. *el-Varakât*. çev. Adnan Memduhoğlu. İstanbul: Beyan, 2016.
- Cüveynî, Ebû Muhammed Rüknu'l-İslâm Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh. *Telhîs fî Usulu'l-Fıkh*. thk. Abdullah Culem Niyabî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1996.
- Çelik, İmran Hüseyin. *İmam Nevevî ve Fıkhî Tercihleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Dimyatî, Yasir b. Ahmed en-Neccar. *Muhtasar Hanbeli Fıkhı*. çev. Yusuf Abdulkadir - Yusuf Çiftçi. 2 Cilt. İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2019.
- Dönmez, İbrahim Kâfî. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, ts. Erişim 04 Nisan 2023
- Duman, Soner. *Ayet ve Hadislerle Şâfiî İbadetler İlmihâli*. İstanbul: Miraç Yayınları, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Davud*. çev. İbrahim Koçaşlı.5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.

- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *Esne'l-Metâlib fî şerhi Ravdû't-Tâlib*. 6 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Esyûtî, Muhammed b. Ahmed b. Ali Şemsuddin. *Cevâhiru'l-Ukûd*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Eşit, Yusuf. "Fıkıh Usûlünde icmâ Ehliyeti Tartışmaları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1(Haziran 2019), 168-184. <http://dergipark.gov.tr/cuilah>
- Eşit, Yusuf. "Hatîb El-Bağdâdî'ye Göre İctihad ve Taklid" 10/19 (2023). <https://mutefekkir.aksaray.edu.tr/mutefekkir/article/view/637>
- Gazzalî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Vasît fî'l-Mezheb*. ed. Ahmed Mahmud İbrahim - Muhammed Tâmir. 7 Cilt. Kahire: Dârü's-Selâm, 1417.
- Gazzalî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Mustasfâ*. çev. H. Yunus Apaydın. Ankara: Klasik, 2006.
- Harakî, ; Ebu'l-Kasım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh. *Metnü'l-Harakî*. Dârü's-Sahabe li'l-Türâs, 1993.
- Hatîb eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-Muhtac*. çev. Soner Duman. 21 Cilt. İstanbul: Miraç Yayınları, 2009.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer. *Tuhfetü'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye'l-Kübrâ, 1983.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni Muhtasarı*. çev. A.Alparslan Tunçer. 4 Cilt. İstanbul: Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, 2015.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Umde/Hanbelî Fıkhi'na Giriş*. çev. Ebû & Ümmü Muhammed Selefî - Mücâhid İbn Muhammed. Konya: Neda Yayınları, 2018.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *eş-Şerhü'l-Kebîr*. ed. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî - Abdülfettah Muhammed. Kahire: Hicr li't-Tebaa ve'n-Neşr, 1995.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn-i Mâce*. thk. Fethullah Kahraman. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.

- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-Müctehid Nihayetü'l-Muktesid*. çev. Ahmed Meylânî. 3 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Muhtasaru'l-Mustasfa*. Beyrut: Daru'l-Garbu'l-İslamiyye, 1994.
- İbnü'l-Münzir, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim. *Kitabu'l-İcmâ'*. çev. Abdulkadir Şener. Ankara: Gaye Matbaası, 1983.
- İbnü'r-Rifai, Muhammed bin Ali. *Kifayetü'n-Nebih Şerhü't-Tenbih*. thk. Mecdi Muhammed Surur. 21 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- Karakaya, Hasan. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Bekâ Yayınları, 2013.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i ' fî tertîbi 'ş-Şerâ'i*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986.
- Kavalcıoğlu, Abdullah. "Hanefî Usûlünde İcmâ; Ebû Zeyd ed-Dedûsî ve Alâuddîn es-Semerkandî'nin Yaklaşımlarının Mukayesesi" 8/15 (2019), 1-19.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen. *el-Hidâye*. ed. Abdullatif Hemîm Mahir Yaisn Fahl. Müessesetü'l-Ğürâs li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2004.
- Mahmutoğlu, Yakup. "Namazlarda Kadının İmameti" 11 (2008), 283-302. https://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2008_11/2008_11_MAHMUTOGLUY.pdf
- Makdisi, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Abdullah b. Ahmed İbn Kudâm. *el-Muğni ve Maahu eş-Şerhü'l-Kebir Ala Metni'l-Mukni*. thk. Muhammed Abdulkadir el-Ata. 15 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-Kebîr*. ed. Şeyh Ali Muhammed Muavvid. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*. 2 Cilt. Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Merğînânî, Şeyhü'l-İslâm Burhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir. *el-Hidâye*. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li Ta'lili'l-Muhtâr*. 3 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.

- Meydânî, Abdulgani el-Guneym. *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâp*. çev. Okan Kadir Yılmaz. 2 Cilt. İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.
- Muhammed en-Nurî, Kasım (ed.). *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm Eş-Şâfi'î*. 14 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000.
- Nas, Taha. "İcmâ Teorisi Ve Bâkılânî'nin Etkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/30 (Aralık 2014), 17-53. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.219870>.
- Necdî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-'Asımî. *Hâşiyetü'r-Ravdü'l-Mürebba'*, 2 Cilt. y.y.: Dârü'l-Künzi'l-İbiliyyâ, h.1397.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin b. Şeref. *el-Mecmu' Şerhü'l-Mühezzeb*. 22 Cilt. Darü'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâc şerhü Sahihi Müslim*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, h.1392.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü't-Tâlibîn*. çev. Mithat Acat. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2003.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravdâtü't-Tâlibîn ve 'Ümdetü'l-Müftîn*. ed. Züheyr Şâvîş. 12 Cilt. Beyrut: El-Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Öğüt, Salim. "Tavaf". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Sâğırcı, Esad Muhammed Saîd. *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*. çev. Halil Aydemir. İstanbul: Karınca&Polen Yayıncılık, 2017.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-Fukahâ*. 4 Cilt. Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. çev. Ahmed Kılıçkaya. 2 Cilt. Ankara: İ'tisam, 2020.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Mebisûl*. thk. Mustafa Cevat Akşit. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev, 2008.
- Şa'bân, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları Usûlü'l-Fıkh*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. 11 Cilt. Darü'l-Vefa, 2001.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. ed. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940.

Şeybânî, Muhammed İbnü'l-Hasan. *el-Asl*. 13 Cilt. Katar: Awgaf, 2014.

Şürünbülâlî, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî. *Nûrû'l-Îzâh ve Necâtü'l-Ervâh*. ed. Muhammed Enîs Meherât. El-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.

Taş, Aydın. “Ebû'l-Usr Fahrû'l-İslâm Alî el-Pezdevî'nin İcmâ Anlayışı”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinler Kitabı*. Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı, 2017.

Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen-i Tirmizî*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. 4 Cilt. İstanbul: Yunus Emre Yayınları, ts.

Useymî, Muhammed b. Salih b. Muhammed. *Eş-Şerhü'l-Mümti' alâ Zâdi'l-Müstekni'*. 15 Cilt. Dâru İbni'l-Cevzî, h.1428.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Vakit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 14 Aralık 2023

Yavuz, Y. Vehbi. “İcma'nın Hakikati ve İslâm Teşri'indeki Önemi” 3 (2004), 85-112.

Zebidî, Ebûbekir b. Ali b. Muhammed el-Heddâdî el-'Abbâdî. *el-Cevheretü'l-Neyyire*. el-Matbaatü'l-Hayriyye, h.1322.

Zeydân, Abdülkerim. *Fıkıh (İslâm Hukuku) Usûlü*. çev. Ruhi Özcan. Ankara: Ankara Yüksek Teknik Öğretmen Okulu, 1979.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî. *Tebyînü'l-haka'ik şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 7 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, h.1313.

Kur'an Yolu. Erişim 25 Aralık 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>